МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗРАЖЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.35:343.9

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Спеціальність – 081 Право
Галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ О.В. Зражевський

Науковий керівник: Лаговська Наталія Валеріївна,
кандидат юридичних наук, доцент

Ірпінь – 2026

АНОТАЦІЯ

Зражевський О.В. Кримінально-правове забезпечення протидії корупції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. Ірпінь, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню теоретичних, нормативних і правозастосовних засад кримінально-правового забезпечення протидії корупції в Україні. У роботі системно проаналізовано стан наукової розробленості відповідної проблематики, генезис законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, їх поняття, ознаки, систему та класифікацію, особливості об'єктивних і суб'єктивних ознак основних складів таких правопорушень, проблеми кримінально-правової кваліфікації. Окрему увагу приділено оцінюванню ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції, зарубіжному досвіду та можливостям його адаптації до національної правової системи, а також участі України в міжнародних механізмах протидії корупції.

Під час дослідження стану наукової розробленості проблем кримінально-правової протидії корупції систематизовано наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених та запропоновано розподілити їх на дві основні групи. До першої віднесено дослідження кримінально-правового спрямування, присвячені поняттю, ознакам і видам корупційних кримінальних правопорушень, підставам їх криміналізації, проблемам кваліфікації, диференціації кримінальної відповідальності та застосуванню кримінально-правових засобів протидії. Другу групу становлять праці кримінологічного характеру, в яких розкриваються детермінанти корупційної злочинності, особливості особи корупційного правопорушника, механізми запобігання та протидії корупції, діяльність державних, правоохоронних і спеціалізованих антикорупційних інституцій та інших суб'єктів.

Встановлено, що, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам протидії корупції, стан наукової розробленості кримінально-правової складової цієї проблематики не може вважатися вичерпним. Необхідність її подальшого дослідження посилилася після введення в Україні воєнного стану, оскільки корупційні прояви в сучасних умовах здатні негативно впливати не лише на ефективність публічного управління та економічні відносини, а й на обороноздатність держави, суспільну довіру та міжнародний авторитет України.

У межах дослідження генезису законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення встановлено, що криміналізація відповідних діянь історично розвивалася як один із правових засобів охорони публічної влади, належного управління, правосуддя та суспільної довіри до державних інституцій. Запропоновано періодизацію розвитку законодавства, яка охоплює чотири основні періоди: звичаєво-правовий (IX–XVI ст.); імперський (середина XVIII – початок XX ст.); радянський (початок XX ст. – 1991 р.); незалежний (з 1991 р. до теперішнього часу). Останній період додатково диференційовано на етапи 1991–1995 рр., 1996–2013 рр. та період із 2014 р. до теперішнього часу.

Визначено, що сучасний етап характеризується істотною трансформацією кримінального та антикорупційного законодавства України під впливом європейської інтеграції та міжнародних антикорупційних стандартів, створенням спеціалізованих антикорупційних інституцій, розвитком законодавчої конструкції неправомірної вигоди, диференціацією кримінальної відповідальності за корупційні діяння та розширенням кола відповідних суб’єктів. Установлено поступовий перехід від фрагментарного кримінально-правового реагування на окремі прояви хабарництва та службових зловживань до формування комплексної моделі кримінально-правової протидії корупції.

Під час виконання завдання щодо визначення поняття та змісту корупційного кримінального правопорушення проаналізовано його нормативні та доктринальні ознаки. Корупційне кримінальне правопорушення визначено як передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне,

винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов’язане з використанням службових повноважень чи пов’язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди та належить до законодавчо визначеного переліку відповідних кримінальних правопорушень. До визначальних ознак такого правопорушення віднесено суспільну небезпечність і кримінальну протиправність; наявність ознак корупції; зв’язок із неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов’язаними з ними можливостями; умисну форму вини; належність діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень.

Значну увагу приділено системі та класифікації корупційних кримінальних правопорушень. За результатами критичного опрацювання наявних наукових підходів запропоновано авторську класифікацію відповідних правопорушень за характером неправомірної вигоди. За цим критерієм виокремлено: корупційні кримінальні правопорушення, пов’язані з отриманням неправомірної вигоди в майновій формі; правопорушення, пов’язані з отриманням нематеріальної неправомірної вигоди; правопорушення, пов’язані з пропозицією або обіцянкою неправомірної вигоди без факту її передачі; корупційні правопорушення, що реалізуються шляхом прихованого надання вигоди через третіх осіб. Такий підхід дозволяє врахувати не лише формально-юридичну належність певного діяння до законодавчого переліку корупційних кримінальних правопорушень, а й фактичний механізм реалізації корупційних відносин.

У процесі аналізу об’єктивних і суб’єктивних ознак основних складів корупційних кримінальних правопорушень встановлено низку проблем нормативного та правозастосовного характеру, пов’язаних із використанням оціночних понять, неоднозначністю кримінально-правової термінології та необхідністю чіткого встановлення змісту окремих ознак складу кримінального правопорушення. З метою усунення виявлених проблем обґрунтовано необхідність уточнення та уніфікації понятійного апарату кримінального законодавства.

Запропоновано авторські підходи до визначення понять «зловживання службовим становищем», «використання службових повноважень», «істотна шкода» та «неправомірна вигода». Зокрема, зловживання службовим становищем запропоновано розуміти як умисне використання службовою особою наданих їй повноважень усупереч інтересам служби з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб або спричинення шкоди охоронюваним законом інтересам. Використання службових повноважень охарактеризовано через дію або бездіяльність службової особи, пов'язану з виконанням її службових обов'язків та спрямовану на отримання переваг, впливу чи вигоди особистого або стороннього характеру. Водночас запропоновано конкретизувати зміст істотної шкоди та неправомірної вигоди з метою підвищення юридичної визначеності кримінально-правових норм.

Окремий напрям дисертаційного дослідження становить кримінально-правова кваліфікація корупційних кримінальних правопорушень. Аналіз кримінального законодавства, судової практики та правових позицій Європейського суду з прав людини дав змогу виявити низку системних проблем, серед яких недостатня визначеність окремих кримінально-правових норм, оціночний характер ключових понять, труднощі встановлення та доказування суб'єктивної сторони, а також проблеми узгодженості практики призначення покарань. Обґрунтовано необхідність удосконалення підходів до встановлення вини та суб'єктивних ознак корупційних кримінальних правопорушень, індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання, а також забезпечення належних процесуальних гарантій під час кримінального провадження. Наголошено на необхідності забезпечення правової визначеності кримінально-правових норм, передбачуваності їх застосування та дотримання принципу пропорційності державного втручання.

За результатами оцінювання ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції доведено, що їх результативність не може визначатися виключно через формальну наявність кримінально-правових заборон або ступінь суворості встановлених санкцій. Встановлено, що, незважаючи на загальну відповідність кримінального законодавства України базовим

міжнародним стандартам криміналізації корупційних діянь, практична реалізація відповідних положень залишається недостатньо результативною.

До основних чинників, які негативно впливають на ефективність кримінально-правової протидії корупції, віднесено складність виявлення та доказування відповідних кримінальних правопорушень, їх латентність, наявність прогалин і колізій кримінально-правового регулювання, неоднаковість правозастосовної практики та недостатню реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Обґрунтовано, що вдосконалення кримінально-правової протидії корупції має здійснюватися комплексно: через підвищення якості кримінально-правових норм, уніфікацію термінології, забезпечення правової визначеності, удосконалення механізмів доказування, конфіскації та спеціальної конфіскації, а також забезпечення реального виконання призначених покарань.

Під час дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції встановлено, що його використання є важливим напрямом модернізації національного кримінального законодавства. Водночас обґрунтовано недоцільність механічного перенесення іноземних моделей до правової системи України. Запозичення відповідних механізмів повинно ґрунтуватися на їх адаптації до особливостей національної правової системи, кримінально-правової традиції, рівня правосвідомості та сучасних безпекових викликів.

Встановлено, що найбільш результативні зарубіжні моделі характеризуються комплексним поєднанням чіткої криміналізації корупційних діянь, забезпечення невідворотності відповідальності, спеціалізації антикорупційних інституцій, застосування дієвих механізмів фінансового контролю та конфіскації незаконно отриманих активів, прозорості публічного управління і превентивних антикорупційних інструментів. Перспективним для України визнано запозичення тих елементів зарубіжних моделей, які можуть сприяти посиленню дієвості кримінально-правових засобів, забезпеченню персональної відповідальності винних осіб та мінімізації корупційних ризиків, зокрема в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Розкрито роль України в міжнародних механізмах протидії корупції. Встановлено, що участь держави у відповідних міжнародних механізмах є не лише складовою виконання міжнародно-правових зобов'язань, а й важливим чинником розвитку національного кримінального та антикорупційного законодавства. Міжнародні договори, стандарти, рекомендації та моніторингові механізми, зокрема в межах ООН, Ради Європи та GRECO, сприяють гармонізації національного законодавства з міжнародними вимогами, стимулюють правові та інституційні реформи та забезпечують зовнішнє оцінювання ефективності антикорупційної політики України.

Аргументовано, що участь України в міжнародній системі протидії корупції не повинна обмежуватися формальним приєднанням до міжнародних правових інструментів або нормативним закріпленням окремих міжнародних стандартів. Необхідною є їх послідовна та практично орієнтована імплементація в кримінальне законодавство та правозастосовну діяльність. Такий підхід має сприяти підвищенню прозорості публічного управління, зміцненню довіри до державних інституцій та формуванню ефективної системи кримінально-правової протидії корупції.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, кримінально-правове забезпечення, корупційні кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація, неправомірна вигода, службова особа, зловживання службовим становищем, використання службових повноважень, кримінально-правові засоби протидії корупції, антикорупційна політика, запобігання корупції, міжнародні стандарти протидії корупції, зарубіжний досвід, воєнний стан.

SUMMARY

Zrazhevskyi O.V. Criminal law enforcement to combat corruption. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. – State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine. Irpin, 2026.

In the dissertation, a comprehensive criminal-legal study of the theoretical, regulatory and law-enforcement principles of criminal-legal support for combating corruption in Ukraine was carried out. The work systematically analyzed the state of scientific development of the relevant issues, the genesis of legislation on criminal liability for corruption-related criminal offenses, their concepts, features, system and classification, the features of objective and subjective features of the main components of such offenses, and the problems of criminal-legal qualification. Special attention is paid to assessing the effectiveness of criminal-legal means of combating corruption, foreign experience and the possibilities of its adaptation to the national legal system, as well as Ukraine's participation in international mechanisms for combating corruption.

During the study of the state of scientific development of the problems of criminal-legal counteraction to corruption, the scientific works of domestic and foreign scientists were systematized and it was proposed to divide them into two main groups. The first group includes criminal law studies devoted to the concept, signs and types of corruption criminal offenses, the grounds for their criminalization, the problems of qualification, differentiation of criminal liability and the application of criminal law means of counteraction. The second group consists of works of a criminological nature, which reveal the determinants of corruption crime, the characteristics of the personality of a corruption offender, mechanisms for preventing and combating corruption, the activities of state, law enforcement and specialized anti-corruption institutions and other entities.

It has been established that, despite the significant number of scientific works devoted to various aspects of combating corruption, the state of scientific development of the criminal law component of this issue cannot be considered

exhaustive. The need for its further study has increased after the introduction of martial law in Ukraine, since corruption manifestations in modern conditions can negatively affect not only the efficiency of public administration and economic relations, but also the defense capability of the state, public trust and international authority of Ukraine.

Within the framework of the study of the genesis of legislation on criminal liability for corruption criminal offenses, it has been established that the criminalization of relevant acts has historically developed as one of the legal means of protecting public authority, good governance, justice and public trust in state institutions. A periodization of the development of legislation is proposed, which covers four main periods: customary law (9th–16th centuries); imperial (mid-18th – early 20th centuries); Soviet (early 20th century – 1991); independent (from 1991 to the present). The last period is further differentiated into the stages of 1991–1995, 1996–2013 and the period from 2014 to the present.

It is determined that the current stage is characterized by a significant transformation of the criminal and anti-corruption legislation of Ukraine under the influence of European integration and international anti-corruption standards, the creation of specialized anti-corruption institutions, the development of the legislative construction of illicit gain, the differentiation of criminal liability for corrupt acts and the expansion of the circle of relevant subjects. A gradual transition from a fragmentary criminal-legal response to individual manifestations of bribery and abuse of office to the formation of a comprehensive model of criminal-legal counteraction to corruption has been established.

In the course of performing the task of defining the concept and content of a corruption criminal offense, its normative and doctrinal features have been analyzed. A corruption criminal offense is defined as a socially dangerous, criminally unlawful, guilty and, as a rule, intentional act provided for by the Criminal Code of Ukraine, containing signs of corruption, associated with the use of official powers or related opportunities or with the promise, offer, provision or receipt of an unlawful benefit and belongs to the list of relevant criminal offenses defined by law. The defining features of such an offense include social danger and criminal unlawfulness; the

presence of signs of corruption; connection with an unlawful benefit, official powers or related opportunities; intentional form of guilt; belonging of the act to the legally defined system of corruption criminal offenses.

Considerable attention is paid to the system and classification of corruption criminal offenses. Based on the results of a critical study of existing scientific approaches, an author's classification of the relevant offenses by the nature of the unlawful benefit was proposed. According to this criterion, the following are distinguished: corruption criminal offenses related to obtaining unlawful benefit in the form of property; offenses related to obtaining intangible unlawful benefit; offenses related to the offer or promise of unlawful benefit without the fact of its transfer; corruption offenses implemented by means of the hidden provision of benefit through third parties. This approach allows us to take into account not only the formal and legal affiliation of a certain act to the legislative list of corruption criminal offenses, but also the actual mechanism of implementing corrupt relations.

In the process of analyzing the objective and subjective features of the main components of corruption criminal offenses, a number of problems of a normative and law enforcement nature were identified, related to the use of evaluative concepts, the ambiguity of criminal law terminology, and the need to clearly establish the content of individual features of the components of a criminal offense. In order to eliminate the identified problems, the need to clarify and unify the conceptual apparatus of criminal legislation was substantiated.

The author's approaches to defining the concepts of "abuse of official position", "use of official powers", "substantial damage" and "unlawful gain" were proposed. In particular, it was proposed to understand abuse of official position as the intentional use by an official of the powers granted to him contrary to the interests of the service in order to obtain unlawful benefit for himself or other persons or to cause harm to interests protected by law. The use of official powers is characterized by the action or inaction of an official related to the performance of his official duties and aimed at obtaining advantages, influence or benefits of a personal or third-party nature. At the same time, it is proposed to specify the content of significant harm and undue benefit in order to increase the legal certainty of criminal law norms.

A separate direction of the dissertation research is the criminal-legal qualification of corruption criminal offenses. The analysis of criminal legislation, case law and legal positions of the European Court of Human Rights made it possible to identify a number of systemic problems, including insufficient certainty of individual criminal law norms, the evaluative nature of key concepts, difficulties in establishing and proving the subjective side, as well as problems of consistency in the practice of imposing penalties. The need to improve approaches to establishing guilt and subjective signs of corruption criminal offenses, individualization of criminal liability and punishment, as well as ensuring appropriate procedural guarantees during criminal proceedings is substantiated. The need to ensure legal certainty of criminal law norms, predictability of their application and compliance with the principle of proportionality of state intervention is emphasized.

The results of the assessment of the effectiveness of criminal law measures to combat corruption have shown that their effectiveness cannot be determined solely by the formal presence of criminal law prohibitions or the degree of severity of the established sanctions. It has been established that, despite the general compliance of the criminal legislation of Ukraine with basic international standards for the criminalization of corruption acts, the practical implementation of the relevant provisions remains insufficiently effective.

The main factors that negatively affect the effectiveness of criminal law measures to combat corruption include the complexity of identifying and proving the relevant criminal offenses, their latency, the presence of gaps and conflicts in criminal law regulation, the disparity of law enforcement practice and the insufficient implementation of the principle of the inevitability of criminal liability. It is substantiated that the improvement of criminal law counteraction to corruption should be carried out comprehensively: through improving the quality of criminal law norms, unifying terminology, ensuring legal certainty, improving mechanisms of evidence, confiscation and special confiscation, as well as ensuring the actual execution of the imposed penalties.

During the study of foreign experience in criminal law counteraction to corruption, it was established that its use is an important direction of modernization

of national criminal legislation. At the same time, the inexpediency of mechanically transferring foreign models to the legal system of Ukraine was substantiated. Borrowing the relevant mechanisms should be based on their adaptation to the peculiarities of the national legal system, criminal law tradition, level of legal awareness and modern security challenges.

It has been established that the most effective foreign models are characterized by a complex combination of clear criminalization of corruption acts, ensuring the inevitability of liability, specialization of anti-corruption institutions, the use of effective mechanisms of financial control and confiscation of illegally obtained assets, transparency of public administration and preventive anti-corruption instruments. It has been recognized as promising for Ukraine to borrow those elements of foreign models that can contribute to strengthening the effectiveness of criminal law means, ensuring personal liability of guilty persons and minimizing corruption risks, in particular in conditions of martial law and post-war reconstruction.

The role of Ukraine in international mechanisms for combating corruption has been revealed. It has been established that the participation of the state in relevant international mechanisms is not only a component of the implementation of international legal obligations, but also an important factor in the development of national criminal and anti-corruption legislation. International treaties, standards, recommendations and monitoring mechanisms, in particular within the framework of the UN, the Council of Europe and GRECO, contribute to the harmonization of national legislation with international requirements, stimulate legal and institutional reforms and provide external assessment of the effectiveness of Ukraine's anti-corruption policy.

It is argued that Ukraine's participation in the international system of combating corruption should not be limited to formal accession to international legal instruments or regulatory consolidation of individual international standards. Their consistent and practically oriented implementation in criminal legislation and law enforcement activities is necessary. Such an approach should contribute to increasing

the transparency of public administration, strengthening trust in state institutions and forming an effective system of criminal-legal combating corruption.

Keywords: corruption, combating corruption, criminal law, corruption criminal offenses, criminal liability, criminal law qualification, improper benefit, official, abuse of office, use of official powers, criminal law means of combating corruption, anti-corruption policy, prevention of corruption, international standards of combating corruption, foreign experience, martial law.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації

1. Зражевський О.В. Європейські стандарти кримінально-правової протидії корупції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 5. С. 241-246. https://www.nvppp.in.ua/vip/2025/5/39.pdf.

2. Zrazhevskyi O. Features of criminal law qualification of corruption offenses during war. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 5 (339). pp. 48-51. https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2024/5/10.pdf.

3. Зражевський О. В. Поняття та зміст корупційних кримінальних правопорушень: сучасний стан кримінально-правового регулювання в Україні. Правові новели. 2023. № 21, т. 2. С. 221-227. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/21-2_2023/33.pdf.

які засвідчують апробацію результатів дисертації

4. Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика корупції. *Актуальні питання реформування кримінального законодавства в Україні в умовах воєнного стану*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Ірпінь, 28 березня 2025 року. Державний податковий університет, 2025. С. 81-84. URL: https://surl.li/dwvmop.

5. Зражевський О. В. Щодо ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.). Кафедра кримінального права та процесу. Навчально-науковий інститут права. Державний податковий університет, м. Ірпінь. 2026. С. 247-249. URL: https://surl.li/qrujce

які додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Зражевський О. В., Вітюк Р. В. Кваліфікація порушення вимог законодавства про охорону праці, вчинене декількома особами. *Юридична*

наука. 2020. №4. Т. 1. С. 5-13. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/194/188.

7. Зражевський О. В., Павлюх О. А. Окремі аспекти загальносоціального запобігання злочинності у сфері оподаткування. *Юридична наука*. 2019. №12 (102). Т.2. С. 85-91. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/19/29.

ЗМІСТ

ВСТУП……4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ……19

1.1. Стан наукового дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції……19

1.2. Генезис законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення…….38

1.3. Поняття та зміст корупційних кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством України……58

Висновки до Розділу 1……73

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ……77

2.1 Система та класифікація корупційних кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві України……77

2.2 Об’єктивні та суб’єктивні ознаки основних складів корупційних кримінальних правопорушень……96

2.3 Особливості кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень……118

Висновки до Розділу 2……133

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ……136

3.1 Аналіз ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні……..136

3.2 Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії корупції та можливість його адаптації в кримінальне законодавство України……152

3.3 Роль України у міжнародних механізмах боротьби з корупцією……173

Висновки до Розділу 3……190

ВИСНОВКИ……192

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...198

ДОДАТКИ……224

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Корупція належить до найбільш складних соціально-правових явищ, здатних системно впливати на функціонування державного апарату, реалізацію публічної влади, економічні процеси, забезпечення прав і свобод людини та рівень суспільної довіри до державних інституцій. Її суспільна небезпечність не обмежується заподіянням конкретної майнової чи іншої шкоди, оскільки корупційні практики деформують механізм прийняття управлінських рішень, підміняють публічний інтерес приватним, створюють нерівні умови доступу до суспільних ресурсів і послаблюють спроможність держави виконувати покладені на неї функції. Саме тому протидія корупції має розглядатися не лише як напрям кримінальної політики, а як одна з передумов забезпечення верховенства права, належного публічного управління та стійкості демократичних інституцій.

Особливе місце у системі протидії корупції належить кримінально-правовим засобам, які застосовуються щодо найбільш суспільно небезпечних форм корупційної поведінки. Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) визначає коло корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов’язаних із корупцією, охоплюючи, зокрема, зловживання владою або службовим становищем, прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди, її пропозицію або надання, зловживання впливом та низку інших діянь. При цьому одним із завдань КК України законодавець безпосередньо визначає запобігання кримінальним правопорушенням.

Актуальність проблематики посилюється тим, що кримінально-правова протидія функціонує як складова значно ширшої антикорупційної системи. Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції та передбачає комплекс превентивних механізмів, тоді як за корупційні та пов’язані з корупцією правопорушення залежно від їх характеру може наставати кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність. Це актуалізує проблему встановлення оптимального співвідношення кримінально-

правових і некримінальних засобів протидії корупції, недопущення надмірної криміналізації та водночас забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні корупційні прояви.

Не менш важливим залишається питання якості кримінального законодавства у цій сфері. Висока динамічність антикорупційного законодавства, складність нормативних конструкцій, бланкетний характер окремих кримінально-правових приписів та їх тісний зв’язок із законодавством про публічну службу, фінансовий контроль, конфлікт інтересів і декларування створюють об’єктивну потребу в забезпеченні системності та правової визначеності кримінально-правового регулювання. Показовим є те, що Закон «Про запобігання корупції» станом на 2026 рік неодноразово зазнавав змін, що свідчить про продовження трансформації нормативної моделі антикорупційної політики України.

Особливої гостроти проблема ефективності кримінально-правового забезпечення протидії корупції набуває в умовах воєнного стану та майбутнього післявоєнного відновлення України. Війна об’єктивно зумовила суттєве перерозподілення публічних фінансових ресурсів на потреби оборони, безпеки, відновлення критичної інфраструктури, соціального захисту населення та підтримки територій, що постраждали внаслідок бойових дій. Одночасно необхідність оперативного прийняття управлінських рішень, особливі режими здійснення закупівель, обмеження доступу до окремої інформації з міркувань національної безпеки та концентрація значних фінансових ресурсів у сферах із підвищеним рівнем дискреційних повноважень формують специфічне середовище корупційних ризиків. Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), досліджуючи публічні закупівлі в умовах воєнного стану, серед таких ризиків виокремлювало зловживання під час укладення прямих договорів, створення штучних перешкод для учасників закупівель та використання окремих процедур для надання переваг певним суб’єктам.

За таких умов суспільна небезпечність корупційних кримінальних правопорушень набуває додаткового виміру. Якщо у мирний час корупційне використання бюджетних коштів переважно розглядається крізь призму шкоди

економічним інтересам держави, належному функціонуванню публічної служби та авторитету державних інституцій, то в умовах війни відповідні діяння потенційно здатні опосередковано впливати на забезпечення військових підрозділів, функціонування критичної інфраструктури, реалізацію оборонних програм та своєчасне задоволення інших життєво важливих потреб держави. Саме тому кримінально-правова оцінка корупційної поведінки у воєнний період потребує врахування не лише безпосередньої майнової шкоди, а й ширшого характеру суспільно небезпечних наслідків таких діянь.

Водночас воєнний стан ставить перед кримінально-правовою політикою складне завдання щодо досягнення балансу між оперативністю державного управління та належним рівнем антикорупційних гарантій. Об’єктивна потреба у швидкому здійсненні оборонних закупівель та прийнятті невідкладних управлінських рішень не повинна створювати нормативних або організаційних передумов для безконтрольного використання бюджетних ресурсів. Чинне регулювання оборонних закупівель під час воєнного стану передбачає спеціальні процедури, у тому числі можливість застосування неконкурентних механізмів у визначених законом випадках. У цьому контексті особливого значення набувають правова визначеність підстав кримінальної відповідальності, чітке розмежування правомірного управлінського ризику, дисциплінарного чи адміністративного порушення та кримінально караної корупційної поведінки.

Ще масштабніші виклики формуватимуться у процесі післявоєнної відбудови, коли через державний та місцеві бюджети, міжнародні фонди, програми фінансової допомоги й інвестиційні механізми проходитимуть значні фінансові ресурси. Уже діючий Ukraine Facility передбачає до 50 млрд євро підтримки протягом 2024–2027 років, а інвестиційна складова механізму розрахована на мобілізацію значних публічних і приватних інвестицій. При цьому Європейська комісія прямо пов’язує реалізацію фінансової підтримки із захистом фінансових інтересів ЄС від шахрайства, корупції та конфлікту інтересів, передбачаючи відповідні механізми аудиту й контролю.

Масштаб проблеми підтверджується офіційними статистичними показниками. Так, упродовж 2025 року в Україні зареєстровано 14 351 корупційне кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, а загалом розслідувалося 31 008 таких правопорушень, що на 6 % більше порівняно з попереднім роком. Щодо 6 797 кримінальних правопорушень прийнято рішення про звернення до суду з обвинувальним актом, а встановлена сума матеріальних збитків у кримінальних провадженнях, досудове розслідування в яких завершено протягом року, перевищила 23,6 млрд грн[1].

Актуальність досліджуваної проблематики підтверджується й показниками 2026 року. За результатами діяльності Національного антикорупційного бюро України у першому півріччі 2026 року було розпочато 360 нових кримінальних проваджень, про підозру повідомлено 107 особам, до суду направлено 56 обвинувальних актів стосовно 106 осіб. Водночас набрали законної сили 55 обвинувальних вироків щодо 76 осіб. При цьому відповідні провадження стосувалися, зокрема, корупційних проявів у стратегічно важливих для держави сферах - енергетиці, обороні, діяльності органів державної влади та відновленні критичної інфраструктури [2]. Не менш показовим є економічний результат діяльності антикорупційних органів. За перше півріччя 2026 року сукупний економічний ефект від діяльності НАБУ та САП перевищив 2,06 млрд грн. Зокрема, понад 864 млн грн відшкодовано державі, понад 321 млн грн коштів та майна конфісковано в дохід держави, а понад 139 млн грн застави, коштів, майна та інших активів передано Силам оборони України за рішеннями суду. Крім того, внаслідок діяльності антикорупційних органів було зекономлено 726 млн грн під час закупівлі БпЛА для Сил оборони України[3].

Отже, статистичні показники засвідчують збереження значного рівня корупційних ризиків та одночасне посилення діяльності спеціалізованих

---

[1] Статистична інформація за 2025 рік. Офіційний сайт НАЗК. URL: https://dap.nazk.gov.ua/kpi/3/?utm_source=chatgpt.com

[2] Звіт за І півріччя 2026 року. Офіційний сайт Національного антикорупційного бюро. URL: https://reports.nabu.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com

[3] Там само.

антикорупційних інституцій. Особливого значення набуває те, що високорівнева корупція виявляється у сферах, які в умовах війни безпосередньо пов'язані з економічною та національною безпекою держави. Це об'єктивно зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції, їх співвідношення з превентивними механізмами та визначення напрямів удосконалення кримінальної й антикорупційної політики України.

Усе вищевикладене свідчить про актуальність цієї наукової проблеми та необхідність її всебічного дослідження і подальшої розробки.

Питання кримінально-правового забезпечення протидії корупції досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: П. П. Андрушко, Л. Багрій-Шахматов, К. Бабенко, А. Байлов, А. Банчук, Л. Беккер, А. Береза, А. Білецький, О. Білик, Г. Бондарчук, В. Борисов, В. Борков, А. Брунетті, О. Бусол, В. Васильчук, Б. В. Волженкін, В. Волик, А. Волошенко, А. Гладких, В. О. Глушков, С. Глопен, К. Годуєва, Д. Гоу, Р. Гречанюк, В. Грищук, О. Гритенко, Ю. Гродецький, О. Грудзур, О. Гумін, В. Дем'янчук, Ю. Дем'янчук, О. Джужа, М. Дуган, О. Дудоров, М. Желік, З. Загиней, А. Запотоцький, К. П. Задоя, Б. Здравомислов, О. Іванов, Т. Ільєнок, М. Камлик, В. Кириченко, В. Киричко, А. Клочко, О. Клименко, О. О. Кваша, А. Квіцинія, Д. Кондратов, О. Косиця, О. Костенко, О. Кришевич, Д. Крупко, А. Куліш, М. Кучерявий, Т. Курило, В. Куц, І. Кушнарьов, Я. Лантіонов, А. Лапкін, Н. Лопашенко, Р. Максимович, М. Мельник, Д. Михайленко, В. Навроцький, Є. Невмержицький, А. Новак, В. Осадчий, С. Павленко, В. Пахомов, Р. Перелигіна, Л. Підопригора, І. Піскун, В. Плиска, С. П'ясецька-Устич, О. Рєзнік, Я. Ризак, С. Рогульський, О. Ромців, А. Рябченко, А. Савченко, Н. Савчин, С. Серьогін, В. Соловйов, О. Свєтлов, О. Стогова, Г. Стіссен, Є. Стрельцов, В. Сухонос, В. Тацій, А. Титко, І. Толкачова, В. Топчій, А. Трайнін, В. Трепак, В. Туляков, В. І. Тютюгін, М. Фердіг, А. Фредріка, М. Хавронюк, В. Цитряк, В. Шакун, О. Шостко, О. Ярошенко, Дж. Гарольд та інші.

При цьому окремо слід відзначити монографічні дослідження та докторські дисертації таких авторів, як М.І. Мельник («Корупція - корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії)», 2004), Є.В. Невмержицький («Корупція як соціально-політичний феномен», 2009), В.М. Дрьомін («Інституціональна 1 2 теорія злочинності та криміналізації суспільства», 2010), В.М. Киричко («Кримінальна відповідальність за корупцію», 2013), О.Ю. Бусол («Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період», 2014), Д. Михайленка «Концепція кримінальноправової охорони протидії корупційним злочинам в Україні» (2018 р.). Крім того, на рівні кандидатських дисертацій з початком активного реформування антикорупційного законодавства (з 2009 року) проблеми досліджуваної категорії злочинів розроблялися більш ніж 30 вченими.

Незважаючи на значний науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених у сфері дослідження кримінально-правових та кримінологічних засад протидії корупції, низка теоретичних і прикладних питань залишається дискусійною та потребує подальшого наукового осмислення. Передусім це стосується визначення змісту й меж кримінально-правового забезпечення протидії корупції, систематизації відповідних кримінально-правових засобів, удосконалення підстав кримінальної відповідальності та диференціації покарання за корупційні кримінальні правопорушення, усунення колізій і прогалин антикорупційного законодавства, а також забезпечення його узгодженості з міжнародними та європейськими стандартами. Особливої актуальності набуває оцінка ефективності кримінально-правових механізмів в умовах воєнного стану, трансформації корупційних практик, цифровізації публічного управління та необхідності належного контролю за використанням ресурсів, спрямованих на оборону й післявоєнне відновлення України. Це зумовлює необхідність переосмислення сучасної моделі кримінально-правового забезпечення протидії корупції та обґрунтування напрямів її подальшого вдосконалення. Саме тому обрана тема дисертаційного дослідження є актуальною і своєчасною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, визначених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. Тематика роботи також узгоджується з Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки України на 2022–2026 роки, затвердженою наказом МОН України від 3 лютого 2022 року № 109, та Пріоритетними тематичними напрямами наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Університету державної фіскальної служби України (протокол № 14 від 23 листопада 2021 року).

Мета та завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексний аналіз кримінально-правового забезпечення протидії корупції, а також формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення системи запобігання, кримінального законодавства та правозастосовної практики у сфері запобігання таким кримінальним правопорушенням в сучасних умовах.

Відповідно до поставленої мети сформульовані такі *завдання:*

– висвітлити стан наукового дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції;

– охарактеризувати генезис законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення;

– розкрити поняття та зміст корупційних кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством України;

– розглянути систему корупційних кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві України;

– проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки основних складів корупційних кримінальних правопорушень;

– висвітлити особливості кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень;

– проаналізувати ефективність кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні;

– дослідити зарубіжний досвід кримінально-правової протидії корупції та можливість його адаптації в кримінальне законодавство України;

– розкрити *р*оль України у міжнародних механізмах боротьби з корупцією.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час протидії корупції уповноваженими державними органами.

Предметом дослідження є кримінально-правове забезпечення протидії корупції.

Методи дослідження обрані з урахуванням мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, комплексне застосування яких забезпечило всебічне дослідження кримінально-правового забезпечення протидії корупції. *Діалектичний метод* використано для дослідження кримінально-правової протидії корупції як динамічного правового явища, що розвивається під впливом трансформації суспільних відносин, антикорупційної політики держави, міжнародних зобов'язань та євроінтеграційних процесів, а також для встановлення взаємозв'язку між розвитком корупційних проявів і змінами кримінально-правових засобів реагування на них (усі розділи дослідження). *Методи аналізу та синтезу*

застосовувалися під час опрацювання наукових підходів до розуміння корупції та корупційних кримінальних правопорушень, визначення їх кримінально-правових ознак, дослідження окремих складів кримінальних правопорушень та подальшого формування цілісного уявлення про систему кримінально-правового забезпечення протидії корупції (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2). *Історико-правовий метод* використано для дослідження генезису законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, виокремлення основних етапів його становлення та встановлення закономірностей розвитку кримінально-правової політики держави у сфері протидії корупції (підрозділ 1.2). *Методи індукції та дедукції* дали змогу перейти від аналізу окремих складів корупційних кримінальних правопорушень та практики застосування відповідних норм до узагальнення проблем кримінально-правової протидії корупції, а також від загальних положень кримінально-правової доктрини до формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування (підрозділи 1.3, 2.1–2.3, 3.1). *Системно-структурний метод* застосовано для побудови та дослідження системи корупційних кримінальних правопорушень, визначення критеріїв їх класифікації, встановлення внутрішніх взаємозв’язків між окремими кримінально-правовими заборонами та визначення місця відповідних норм у системі кримінального законодавства України (підрозділи 1.3, 2.1). *Формально-юридичний метод* використано під час аналізу положень Кримінального кодексу України, Закону України «Про запобігання корупції» та інших нормативно-правових актів, встановлення змісту об’єктивних і суб’єктивних ознак складів корупційних кримінальних правопорушень, виявлення нормативних колізій і прогалин, а також дослідження проблем їх кримінально-правової кваліфікації (підрозділи 1.3, 2.1–2.3, 3.1). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для зіставлення положень кримінального законодавства України із законодавством зарубіжних держав у сфері протидії корупції, визначення спільних та відмінних підходів до криміналізації корупційної поведінки та встановлення можливостей адаптації позитивного зарубіжного досвіду до національної правової системи (підрозділ 3.2).

Міжнародно-правовий метод використано під час дослідження міжнародних антикорупційних стандартів, міжнародно-правових зобов'язань України та її участі в міжнародних механізмах протидії корупції, а також для визначення напрямів гармонізації національного кримінального законодавства з відповідними міжнародними та європейськими стандартами (підрозділ 3.3). *Статистичний метод* застосовано для опрацювання кількісних показників щодо виявлення, розслідування та судового розгляду корупційних кримінальних правопорушень, що дозволило оцінити окремі тенденції та результативність застосування кримінально-правових засобів протидії корупції (підрозділ 3.1). *Документальний метод* використано при дослідженні матеріалів правозастосовної та судової практики, рішень судів, аналітичних матеріалів і результатів діяльності антикорупційних органів, що дало можливість встановити типові проблеми кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень та оцінити практичну ефективність відповідних кримінально-правових норм (підрозділи 2.3, 3.1). *Метод правового моделювання* застосовано для формування пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України, оптимізації системи кримінально-правових засобів протидії корупції та адаптації міжнародного і зарубіжного досвіду до національної правової системи (розділ 3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Верховного Суду, інших судів загальної юрисдикції, Єдиного державного реєстру судових рішень, Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції, а також результати опитування 91 слідчого, 59 прокурорів, та 72 адвокатів у таких регіонах як м. Київ, Київська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Чернігівська та Рівненська області з 2021 по 2025 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером та змістом дисертаційна робота є однією із перших комплексних монографічних досліджень кримінально-правового забезпечення протидії корупції. Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його

новизну та визначають особистий внесок у розроблення зазначеної проблематики, є такі положення, висновки та пропозиції:

вперше:

– запропоновано на нормативно-правовому рівні закріпити обов'язковість врахування мотиву та мети як складових суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень незалежно від їх прямого зазначення в диспозиції статей Особливої частини КК України;

– здійснено комплексне кримінально-правове осмислення ефективності покарання за корупційні кримінальні правопорушення в Україні з урахуванням його реального загально- та спеціально-превентивного впливу, а не лише формальної суворості санкцій, у тому числі в умовах воєнного стану;

– обґрунтовано роль міжнародних механізмів антикорупційного моніторингу (зокрема GRECO) як системоутворювального чинника розвитку національної кримінально-правової протидії корупції та зовнішнього інструменту оцінювання ефективності імплементації міжнародних стандартів у кримінальне законодавство України.

удосконалено:

– наукові позиції щодо понятійно-категоріального апарату: «зловживання владою або службовим становищем», «істотна шкода», «неправомірна вигода», «використання повноважень», «корупційне кримінальне правопорушення», зокрема останнє пропонується визначати як передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов'язане з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди, яке необхідно закріпити у примітці до ст. 45 КК України через такі ознаки: суспільна небезпечність і кримінальна протиправність діяння; наявність ознак корупції; зв'язок діяння з неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями; умисна форма вини; належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень;

– доктринальні положення щодо періодизації становлення та розвитку

законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення з виокремленням таких основних періодів: звичаєво-правовий (IX ст. – XVI ст.), імперський (сер. XVIII ст. – поч. XX ст.), радянський (поч. XX ст. до 1991 р.), незалежний (1991 р. до теперішнього часу), який охоплює кілька підперіодів: 1991–1995 рр. – становлення первинних засад національної антикорупційної політики; 1996–2013 рр. – формування кримінального та спеціального антикорупційного законодавства, його поступове наближення до міжнародних стандартів; з 2014 р. до теперішнього часу – системне оновлення антикорупційного законодавства в контексті європейської інтеграції, створення спеціалізованих антикорупційних органів, запровадження категорії «неправомірна вигода», диференціація кримінальної відповідальності за корупційні злочини та пошук ефективної моделі кримінально-правової протидії корупції;

– наукову думку щодо класифікації корупційних кримінальних правопорушень за характером неправомірної вигоди як об’єкта посягання, що дало змогу виявити нові підходи до систематизації складів корупційних злочинів залежно від природи вигоди — матеріальної чи нематеріальної, законної за формою, але незаконної за змістом;

– теоретичний підхід до оцінювання ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією шляхом визначення караності як ключового індикатора їх результативності, що поєднує критерії справедливості, суворості та невідворотності кримінальної відповідальності;

– наукові положення щодо адаптації зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції в кримінальне законодавство України з урахуванням національних правових традицій, рівня правосвідомості та підвищених корупційних ризиків у період воєнного стану;

дістало подальшого розвитку:

– наукові підходи до стану дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції на основі систематизації наявних доктринальних джерел за кримінально-правовим і кримінологічним напрямами, з’ясування їх теоретико-методологічного значення, визначення ступеня розробленості питань

кримінальної відповідальності за корупційні злочини та обґрунтування потреби подальшого комплексного дослідження ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції в умовах сучасних законодавчих, безпекових і соціально-політичних трансформацій;

– наукова думка щодо необхідності на основі аналізу практики Європейського суду з прав людини системного оновлення підходів до кримінально-правової кваліфікації корупційних правопорушень в Україні, що включає уточнення правових дефініцій, гармонізацію стандартів доведення вини, пропорційне призначення покарань і забезпечення ефективного захисту прав особи під час кримінального провадження.

– теоретичні підходи до визначення перспектив удосконалення кримінально-правової протидії корупції шляхом поєднання криміналізації корупційних діянь, ефективних санкцій, механізмів конфіскації та фінансового контролю, а також інституційних і етичних інструментів запобігання корупції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в роботі положення, висновки можуть використовуватися у:

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного законодавства України з питань кримінально-правового забезпечення протидії корупції;

– *практичній діяльності* – як рекомендації під час практичної діяльності органів досудового розслідування, суду, а також у процесі проведення занять щодо підвищення кваліфікації;

– *науково-дослідній діяльності* – при формуванні наукових розробок з питань удосконалення кримінально-правового забезпечення протидії корупції;

– *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять зі здобувачами вищої освіти денної та заочної форм навчання з навчальних дисциплін «Кримінальне право України (загальна частина)», «Кримінально-правова характеристика корупції», «Кримінальне право України (особлива частина)», «Кримінологія», «Злочинність в Україні та теоретичні основи її запобігання», підготовки підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Кваліфікація порушення вимог законодавства про охорону праці, вчинене декількома особами», опублікованій спільно з Р. В. Вітюком, автором особисто досліджено особливості кримінально-правової кваліфікації порушення вимог законодавства про охорону праці у випадках вчинення відповідного кримінального правопорушення декількома особами та визначено проблемні аспекти застосування відповідних положень кримінального законодавства України**.**

У науковій статті «Окремі аспекти загальносоціального запобігання злочинності у сфері оподаткування», опублікованій спільно з О. А. Павлюх, автором особисто охарактеризовано загальносоціальні заходи запобігання злочинності у сфері оподаткування та визначено основні напрями підвищення ефективності їх реалізації**.**

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені на 2 науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання реформування кримінального законодавства в Україні в умовах воєнного стану» (м. Ірпінь, 28 березня 2025 року); «Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення» (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в 7 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, дві тези доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-

практичних конференцій та дві інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 229 сторінки, з них основний текст – 197 сторінок, список використаних джерел – 26 сторінок (260 найменувань) та 2 додатків на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

1.1. Стан наукового дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції

У Стратегії економічної безпеки України акцентовано, що національним інтересам України відповідають сталий розвиток національної економіки, її інтеграція в європейський простір, а також формування перспектив рівноправного й взаємовигідного співробітництва з іншими державами [192]. У цьому контексті протидія корупції набуває не лише внутрішньодержавного, а й міжнародно-правового значення, оскільки Україна як держава – учасниця Конвенції ООН проти корупції зобов'язана відповідно до її положень розробляти, впроваджувати та послідовно реалізовувати ефективну, скоординовану політику протидії цьому негативному соціально-правовому явищу. Виконання таких міжнародних зобов'язань передбачає залучення суспільства до антикорупційних процесів, а також утвердження принципів правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, доброчесності, непідкупності, прозорості та відповідальності [8].

Особливого значення зазначені положення набувають з огляду на те, що корупція становить системну загрозу безпеці, стабільності держави та сталому розвитку суспільства в Україні. Її деструктивний вплив виявляється у послабленні національної економіки, деформації конкурентного середовища, створенні нерівних умов для доброчесних і корумпованих суб'єктів господарювання, підриві чесної конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також у формуванні негативного іміджу держави на міжнародній арені. Не менш небезпечними є соціальні наслідки корупції, адже вона безпосередньо впливає на рівень життя населення, поглиблює соціальну нерівність, знижує довіру до публічних інституцій та детермінує виникнення інших соціальних проблем, зокрема злочинності.

Корупція залишається однією з ключових проблем українського суспільства, а її подолання є необхідною умовою подальшого демократичного, правового, економічного та соціального розвитку держави. Протидія корупції має розглядатися не як окремий напрям державної політики, а як життєво необхідний елемент забезпечення суспільного прогресу, належного функціонування публічної влади, захисту прав і свобод людини, економічної безпеки та запобігання іншим викликам і загрозам. Водночас значний потенціал України в економічній, політичній, правовій та соціальній сферах створює передумови для поступового поліпшення антикорупційної ситуації, за умови послідовного вдосконалення законодавства, ефективної правозастосовної практики та реального забезпечення принципу невідворотності юридичної відповідальності [9].

У зв’язку з цим особливої актуальності набуває наукове осмислення сутності корупційної поведінки. Саме з’ясування змісту, ознак, мотивів, механізмів і форм прояву такої поведінки дає змогу відмежувати корупцію від інших суспільно небезпечних явищ, визначити її кримінально-правову природу та сформувати належні теоретико-методологічні засади подальшого вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність і покарання суб’єктів корупційних кримінальних правопорушень.

На значущості цієї проблематики слушно наголошують і представники сучасної кримінально-правової та кримінологічної науки. Зокрема, Б. М. Прокопів зазначає: «…однією з найбільш поширених проблем наразі є корупція, яка набула надто значного поширення та проникла в усі сфери життєдіяльності суспільства, а згідно зі статистичними даними провідних міжнародних організацій – Україна належить до числа найбільш корумпованих країн Європи. Безумовно, це має негативний вплив на економічну і політичну ситуацію в країні та рівень життя населення» [178, с. 103]. Подібний підхід простежується й у позиції Р. В. Войтюка, який підкреслює, що «… однією з найбільших проблем на шляху розбудови України як незалежної правової держави європейського зразка є корупція. Таке негативне явище перешкоджає ефективному функціонуванню органів державної влади та місцевого

самоврядування, посадових осіб, які відповідно до ст. 19 Конституції України зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Відтак нині перед органами державної влади стоїть досить складне завдання – очищення влади від корупції» [37, с. 5]. Співзвучною є також позиція А. А. Вознюка, який наголошує, що корупція була, залишається і, очевидно, у найближчій перспективі продовжуватиме бути однією з найбільш масштабних і глобальних проблем в Україні. Незважаючи на те, що протягом останніх років вжито низку системних заходів, спрямованих на протидію корупції, вона й надалі зберігає поширеність у різних сферах суспільного життя українців [36, с. 25].

Починаючи з 1995 р., вагомий внесок у формування наукових засад кримінально-правової протидії корупції здійснив М. І. Мельник, який у дисертаційному дослідженні «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції» [121], а також у низці монографічних праць, зокрема «Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства» (2000) [123], «Корупція: сутність, поняття, заходи протидії» (2001) [120], «Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії)» (2004) [119] та ін., комплексно дослідив кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії корупції як одному з найбільш небезпечних негативних соціально-правових явищ. Наукова значущість праць ученого полягає, з одного боку, у формуванні концептуального бачення соціальної сутності, правової природи, причинної зумовленості, тенденцій розвитку та негативних наслідків корупції, а з іншого – у розробленні системного підходу до аналізу корупційних правопорушень у межах вітчизняного законодавства. Особливої уваги заслуговують запропоновані ним підходи до визначення видів таких правопорушень, їх правових ознак, виокремлення системи корупційних злочинів, а також з'ясування змісту, мети, завдань, основних напрямів, суб'єктів, принципів і засобів протидії корупції.

У подальшому розвиток кримінально-правової науки у сфері протидії корупції значною мірою був пов'язаний із дослідженням окремих складів

корупційних кримінальних правопорушень. Слід зазначити, що серед злочинів цієї категорії одними з найбільш досліджених у теорії кримінального права є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, передбачене ст. 368 КК України, а також пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди, відповідальність за які встановлена ст. 369 КК України. Значний масив наукових праць було присвячено попереднім редакціям відповідних кримінально-правових норм, які в КК України 2001 р. до 18 квітня 2013 р. мали назви «Одержання хабара» та «Пропозиція або давання хабара», а також положенням ст. 168 і ст. 170 КК України 1960 р. Саме в межах цієї проблематики були підготовлені дисертаційні дослідження О. О. Дудорова «Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабаря» (1994) [56], С. А. Шалгунової «Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ» (1999) [215], Д. І. Крупки «Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження)» (2005) [104], Р. М. Горбатого «Порівняльний аналіз хабарництва у кримінальному праві України на підставі розв’язань кримінального кодексу Польщі» (2007) [41], І. О. Томчука «Давання хабара: кримінально-правова та кримінологічна характеристика» (2012) [198]. У зазначених дисертаційних працях, а також у численних наукових статтях, тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях, матеріалах круглих столів та інших публікаціях цих і низки інших авторів з урахуванням стану чинного на відповідний період кримінального законодавства було досліджено генезу кримінально-правової регламентації відповідальності за хабарництво, еволюцію законодавчого опису відповідних складів злочинів, проблемні питання їх кваліфікації, особливості відмежування від суміжних кримінальних правопорушень, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального закону.

Окреме місце у розвитку науково-прикладного забезпечення антикорупційної політики посідають науково-практичні коментарі антикорупційного законодавства, підготовлені М. І. Мельником та

М. І. Хавронюком [122; 211]. Значення цих праць посилюється тим, що зазначені науковці були одними зі співавторів ключових антикорупційних законів України, зокрема Закону України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р., Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 р. та інших нормативно-правових актів, які визначали правові засади формування й реалізації державної антикорупційної політики в Україні.

Реформуванню українського антикорупційного законодавства, зокрема в аспекті виконання міжнародно-правових зобов'язань України, присвячені праці П. П. Андрушка. Вчений проаналізував ознаки корупційних злочинів та антикорупційних норм, звернув увагу на їх змістовні й техніко-юридичні недоліки, запропонував шляхи вдосконалення відповідних законодавчих положень, а також виокремив особливості застосування антикорупційного законодавства щодо окремих категорій осіб [5].

Вагоме місце у науковому осмисленні проблем кримінально-правової протидії корупції посідає монографія В. І. Борисова «Актуальні проблеми протидії корупції» (2012 р.) [3]. У цій праці розкрито поняття та види корупційних злочинів з урахуванням особливостей їх суспільної небезпечності, висвітлено питання визначення осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, як суб'єктів корупційних злочинів, а також охарактеризовано антикорупційні стандарти кримінальних процесуальних рішень. Значущим є й те, що автором узагальнено антикорупційний досвід України та зарубіжних держав із метою формування більш досконалої моделі вітчизняної антикорупційної політики. Крім того, у монографії здійснено аналіз методологічних підходів, які застосовуються під час дослідження проблем протидії корупції, та розглянуто національну модель механізму такої протидії з урахуванням оцінок європейських і міжнародних моніторингових інституцій.

Окремої уваги заслуговує монографічне дослідження О. В. Тулякова та Д. Г. Михайленка на тему «Кримінальна відповідальність державного службовця», виконане в межах комплексної монографії «Державна служба в

Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства» (2013 р.) [202]. Наукова цінність зазначеної праці полягає в тому, що в ній окреслено особливості кримінальної відповідальності державного службовця як спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Такий підхід має важливе значення для дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції, оскільки саме статус службової особи, обсяг її повноважень, характер виконуваних функцій та зв'язок із публічною владою істотно впливають на кримінально-правову оцінку корупційної поведінки.

Проблематику спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні діяння в межах кандидатської дисертації досліджував А. В. Боровик [28]. Автор, зокрема, здійснив порівняльно-правовий аналіз положень українського та зарубіжного законодавства, що дозволило виявити особливості правового регулювання відповідних підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Безперечно, висновки дослідника становлять цінний науковий доробок у сфері кримінально-правової протидії корупції. Водночас предмет його наукової роботи був зосереджений лише на одному кримінально-правовому засобі, що об'єктивно звужує межі дослідження та не охоплює всієї системи інструментів кримінально-правового реагування на корупційні кримінальні правопорушення [28].

Більш комплексний підхід до кримінально-правової характеристики окремих корупційних злочинів простежується в дисертаційному дослідженні К. Г. Бикова «Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням майном та іншими предметами» (2018 р.) [20]. У цій роботі надано науковий опис і пояснення соціальної обумовленості відповідних корупційних злочинів, а також системи підстав і принципів їх криміналізації. На цій основі автор обґрунтував необхідність існування кримінальної відповідальності за протиправну поведінку, пов'язану з незаконним заволодінням чужим майном або іншими предметами. Важливим аспектом дослідження є аналіз законодавства держав – членів ЄС щодо встановлення підстав кримінальної відповідальності за протиправне

заволодіння публічними особами предметами, які були їм передані або надані у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків чи повноважень або перебували під їх контролем у процесі реалізації покладених на них функцій. Здійснений аналіз дозволив автору констатувати, що у більшості держав – членів ЄС вчинення відповідних злочинів шляхом зловживання службовим становищем розглядається як обставина, що обтяжує покарання, або як підстава для збільшення покарання публічній особі за вчинення будь-якого злочину шляхом зловживання своїм службовим становищем, зокрема наполовину за КК Австрії або на одну третину за КК Нідерландів [19].

Водночас особливе місце у розвитку сучасної доктрини кримінально-правової протидії корупції посідає кваліфікаційна наукова праця Д. Г. Михайленка «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні» (2018 р.) [128]. У дисертації здійснено комплексне спеціальне наукове дослідження кримінально-правової протидії корупційним злочинам, у межах якого обґрунтовано відповідну концепцію з урахуванням сучасних проблем антикорупційної діяльності та характеристик корупції в Україні. Методологічну основу цієї праці становить поєднання висновків, напрацьованих у різних галузях знань, зокрема філософії, економіки, політології, соціології, психології, кримінології та інших наук, щодо природи корупції, її здатності пристосовуватися до антикорупційного законодавства, а також потреби актуалізації кримінально-правових інструментів протидії.

Заслуговує на увагу й дисертаційне дослідження М. Б. Желіка на тему «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика» (2018 р.) [60]. У межах цієї наукової праці автором здійснено ґрунтовне розмежування складів кримінальних правопорушень, спільною ознакою яких є суспільно небезпечне діяння у формі прийняття пропозиції, прийняття обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Значущість зазначеного дослідження полягає в тому, що воно спрямоване на уточнення законодавчих конструкцій, які використовуються для опису відповідних корупційних кримінальних правопорушень, а також на забезпечення внутрішньої узгодженості кримінально-правових норм. На

підставі отриманих результатів М. Б. Желік обґрунтував необхідність відмови від використання у КК України юридичної конструкції «прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи», оскільки в кожній із досліджуваних статей, з огляду на типовість і подібність їх законодавчих моделей, наявність єдиної нормативної основи та спільних констатуючих ознак, доцільно дотримуватися уніфікованого способу мовного вираження складу злочинного діяння [60]. Такий підхід має істотне значення для підвищення якості кримінального закону, усунення надмірної казуїстичності та забезпечення однакового правозастосування.

У цьому ж науковому контексті доцільно виокремити дисертаційне дослідження М. В. Михайлова на тему «Підкуп у законодавчих конструкціях корупційних кримінальних правопорушень» (2021 р.) [129]. У зазначеній роботі автором розкрито види підкупу у кримінальному праві України та запропоновано підхід до його розуміння як складного кримінально-правового явища, що має власну структуру, ознаки та функціональне значення в системі корупційних кримінальних правопорушень. До істотних ознак підкупу дослідник відносить такі: предметом підкупу є неправомірна вигода; сторонами підкупу виступають щонайменше дві особи – активний і пасивний суб’єкти, одна з яких характеризується спеціальними ознаками, причому найчастіше такі ознаки властиві саме пасивному суб’єкту; обов’язковим елементом підкупу є наявність змови між кількома особами, яка має завідомо незаконний, взаємовигідний і добровільний характер та може бути як повною, так і «розірваною»; зміст змови при підкупі полягає у схилянні активним суб’єктом пасивного суб’єкта до вчинення як правомірних, так і протиправних дій [129]. Отже, наведене дослідження істотно поглиблює доктринальне розуміння підкупу як однієї з ключових форм корупційної поведінки та водночас сприяє уточненню законодавчих конструкцій, за допомогою яких кримінальний закон описує відповідні кримінальні правопорушення.

Необхідно відзначити й монографію О. С. Бондаренко «Концепція кримінально-правової протидії корупції» (2021 р.), у якій увагу зосереджено на корупційних кримінальних правопорушеннях, їх різновидах, а також на

підставах і умовах криміналізації окремих адміністративних правопорушень, пов’язаних із корупцією. У межах цієї праці авторка акцентує увагу на суб’єктах протидії корупції та їх ролі в реалізації відповідного напряму державної політики, що дозволяє розглядати кримінально-правову протидію корупції не ізольовано, а як складову ширшого антикорупційного механізму. Важливим є й те, що в монографії окреслено та схарактеризовано причини, умови й основні заходи, необхідні для протидії політичній, економічній, судовій, медичній, освітній, спортивній корупції, а також корупції у сфері діяльності правоохоронних органів. Окремий науковий інтерес становить дослідження сутності та ролі міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції, а також систематизація зарубіжного досвіду, що має прикладне значення для подальшого вдосконалення національної антикорупційної політики [26].

У межах кримінально-правового блоку досліджень варто також звернути увагу на праці, в яких актуалізуються питання кримінальної відповідальності за окремі корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, безпосередньо пов’язані з антикорупційним контролем. Зокрема, наукова розробка Д. М. Міських на тему «Відповідальність за декларування недостовірної інформації у кримінальному праві України» (2021 р.) є першим системним і комплексним дослідженням проблематики кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації [134, с. 3]. Наукова цінність цієї праці зумовлена тим, що декларування достовірної інформації є одним із базових елементів фінансового контролю у сфері протидії корупції, а кримінально-правове реагування на порушення відповідного обов’язку виступає важливим засобом забезпечення прозорості публічної служби, доброчесності посадових осіб і довіри суспільства до механізмів антикорупційного контролю.

Значний інтерес становить і сучасне дисертаційне дослідження Б. Г. Безгинського на тему «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні» (2022 р.). У роботі висвітлено ґенезу, витоки та історико-правові передумови становлення кримінальної відповідальності за незаконне

збагачення, а за результатами аналізу історичних джерел національного законодавства в частині встановлення відповідної кримінально-правової заборони автором виокремлено періодизацію становлення, розвитку теорії та нормативно-правової регламентації цієї норми. Окремо досліджено зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та правові моделі протидії цьому явищу. Особливу увагу приділено характеристиці суб'єкта досліджуваного кримінального правопорушення, який має спеціальний характер. Автор пропонує до кола осіб, на яких поширюється дія ст. 368-5 КК України, окрім осіб, визначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», також відносити осіб, передбачених пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону. Крім того, дослідником запропоновано визнавати «службову особу» суб'єктом незаконного збагачення [17]. Така наукова позиція має важливе значення для подальшої дискусії щодо меж кримінально-правової заборони незаконного збагачення, кола спеціальних суб'єктів цього кримінального правопорушення та узгодженості положень КК України із законодавством у сфері протидії корупції.

Логічним продовженням наукового осмислення системи кримінально-правових засобів протидії корупції є дисертаційне дослідження В. М. Дубаса на тему «Кримінально-правові засоби протидії корупційним кримінальним правопорушенням в Україні» (2023 р.). У цій роботі запропоновано авторську класифікацію системи кримінально-правових засобів протидії корупційним кримінальним правопорушенням, яка відображає власне бачення науковця щодо функціонального призначення конкретної кримінально-правової норми, що може бути застосована або фактично застосовується до особи, винної у вчиненні корупційного кримінального правопорушення. Автором проаналізовано місце кожного кримінально-правового засобу з погляду його ролі, призначення та ефективності в системі протидії корупційним кримінальним правопорушенням. За результатами дослідження з'ясовано, що всі проаналізовані кримінально-правові засоби в сукупності мають важливе значення як для забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, так і для загальної протидії їм.

Водночас серед усіх кримінально-правових засобів найбільш суворим за своїм змістом і правовими наслідками залишається покарання. Поряд із цим В. М. Дубасом проаналізовано практику Вищого антикорупційного суду у справах про корупційні кримінальні правопорушення та окреслено основні тенденції судової практики під час розгляду цієї категорії справ [52]. Саме поєднання теоретичної характеристики кримінально-правових засобів із дослідженням практики їх застосування надає цій роботі особливого значення для подальшого розвитку доктрини кримінально-правової протидії корупції.

Значення кримінально-правових досліджень, присвячених змісту складів корупційних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, проблемним питанням їх кваліфікації, а також науково-практичному коментуванню відповідної нормативно-правової бази, полягає насамперед у тому, що вони сформували важливу теоретичну основу для подальшого осмислення предмета дослідження. Попри те, що значна частина таких праць була підготовлена за умов дії попередніх редакцій кримінального законодавства і не повною мірою враховує його подальші зміни, їх наукова цінність не втрачається. Навпаки, зазначені дослідження дають змогу простежити еволюцію кримінально-правових підходів до розуміння корупційної поведінки, визначення ознак корупційних кримінальних правопорушень, розмежування суміжних складів, а також оцінити сталість або, навпаки, трансформацію доктринальних позицій щодо кримінально-правової протидії корупції.

Поряд із кримінально-правовим напрямом, корупційні кримінальні правопорушення, а також кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, активно досліджувалися і в кримінологічній площині. У цьому аспекті слід відзначити дисертаційне дослідження О. В. Шевченко на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності» (2012 р.) [216]. Автором обґрунтовано сутність принципу загальносуспільного значення запобігання корупційній злочинності, який полягає в необхідності залучення до цієї діяльності не лише держави, а й громадських інститутів, окремих громадян, із поширенням антикорупційних заходів на загальнодержавний, місцевий і

міжнародний рівні. Такий підхід є важливим, оскільки дозволяє розглядати протидію корупції не виключно як функцію правоохоронних органів чи спеціалізованих антикорупційних інституцій, а як комплексну суспільно-державну діяльність, ефективність якої залежить від взаємодії публічної влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

У світлі новітніх кримінологічних досліджень, виконаних після прийняття Закону України «Про запобігання корупції» 2014 р. [168], однією з перших і водночас надзвичайно актуальних з огляду на антикорупційні трансформації 2014 р. стала наукова праця О. Ю. Бусол на тему «Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період» [33]. До основних наукових новел цього дослідження належить те, що авторка вперше виокремила основні риси законодавчої антикорупційної політики України в сучасний період, охарактеризувавши її як таку, що значною мірою позначена формальним підходом, декларативністю, непослідовністю, зволіканням із прийняттям законів та заполітизованістю. Зазначений висновок має істотне значення для оцінки ефективності антикорупційного законодавства, оскільки дозволяє акцентувати увагу не лише на формальному існуванні відповідних нормативних приписів, а й на їх реальній здатності забезпечувати належну протидію корупційній злочинності.

Варто також звернути увагу на те, що О. Ю. Бусол доведено неефективність антикорупційних підрозділів органів державної влади у протидії корупційній злочинності. У зв’язку з цим за результатами дослідження авторка дійшла висновку про недоцільність включення таких підрозділів до штатів органів виконавчої влади під час формування антикорупційної стратегії України. Крім того, у роботі обґрунтовано позицію про те, що назва Закону України «Про запобігання корупції» не повною мірою відповідає його змісту, оскільки фактично є констатацією заперечення існування корупційної злочинності в Україні [34, с. 4–5]. Водночас, незважаючи на значну наукову цінність цієї праці, поза межами її предмета залишилися питання вдосконалення системи кримінально-правових засобів протидії відповідним кримінальним правопорушенням. Саме тому результати зазначеного

дослідження мають важливе значення переважно для кримінологічного, організаційного та політико-правового осмислення протидії корупції, однак потребують подальшого доповнення кримінально-правовим аналізом.

Вивчення правових засад функціонування, набутого досвіду та сучасного стану протидії корупції зумовлює необхідність звернення до дисертаційного дослідження Д. В. Єренко на тему «Національне антикорупційне бюро України в механізмі запобігання корупції» (2019 р.) [58]. У результаті аналізу чинного законодавства та практики його застосування автором визначено основний обсяг повноважень Національного антикорупційного бюро України в системі інститутів запобігання корупції в Україні. Важливим аспектом зазначеного дослідження є пропозиція щодо коригування повноважень такого суб'єкта в частині процедури притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення юридичних осіб у випадках виявлення факту спільного корупційного інтересу службовців та/або спрямованості їх протиправних дій на забезпечення корупційного інтересу юридичної особи. Поряд із цим у роботі аргументовано доцільність надання Національному антикорупційному бюро України повноважень щодо вирішення питань гарантування безпеки особам, які беруть участь в антикорупційній діяльності цього органу, що, на переконання автора, здатне стимулювати більш ефективну роботу із запобігання корупційним діянням [59].

Значущими для розвитку наукових уявлень про протидію корупції, зокрема в судових органах, є результати дисертаційного дослідження О. М. Михальченко на тему «Корупція в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання» (2017 р.) [132]. За результатами вивчення криміногенних детермінант корупційної злочинності автором обґрунтовано, що для класифікації причин та умов її відтворення найбільш оптимальним є формування структурованого переліку криміногенних детермінант корупції залежно від сфери їх походження та функціонування. Такий підхід дав змогу класифікувати фактори корупції на соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські, морально-психологічні та інші. Крім того, у дослідженні проаналізовано кримінологічно

значущі ознаки осіб, які вчиняють корупційні правопорушення, а також здійснено типізацію суб'єктів корупційної поведінки [131]. Значення цієї праці полягає в тому, що вона дозволяє розглядати корупцію не лише як сукупність окремих протиправних діянь, а як складне соціально-правове явище, відтворення якого зумовлюється комплексом взаємопов'язаних детермінант.

У контексті аналізу суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням окремої уваги потребує питання ролі громадськості. Після утвердження незалежності України наукові погляди на громадськість як суб'єкта антикорупційної діяльності зазнали істотної трансформації. У сучасній доктрині обґрунтовано зазначається, що розробленню та реалізації ефективної антикорупційної політики значною мірою сприяє безпосередня діяльність громадських інституцій на місцях. Такий підхід пояснюється низкою чинників: громадські об'єднання створюються відповідно до законодавства, можуть набувати статусу юридичної особи, а тому їхню позицію складніше ігнорувати, ніж позицію окремого громадянина; практичний досвід засвідчує, що саме активність громадських об'єднань і медіа змушує органи публічної влади реагувати на суспільні запити, висвітлювати приховані проблеми, викривати помилки, зловживання та інші прояви неправомірної поведінки [43, с. 9–13]. У зв'язку з цим слушною є позиція М. І. Мельника, який наголошує, що активне сприяння розбудові громадянського суспільства та функціонуванню його базових інститутів належить до основних заходів протидії корупційним злочинам [119, с. 254].

У цьому аспекті необхідними для визначення шляхів посилення інституційної спроможності громадськості у сфері протидії корупції, а також для розроблення рекомендацій щодо заходів протидії корупційним злочинам є результати дисертаційного дослідження А. В. Білецького на тему «Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні» (2018 р.) [21]. Проаналізувавши законодавство України після проголошення незалежності, науковець дійшов висновку, що держава обрала курс на запровадження програмних методів протидії корупційним злочинам із залученням до цього процесу громадськості. На основі законодавчих положень і наявних у науковій

літературі підходів автор запропонував власне визначення поняття «громадськість», виокремив її права, функції, завдання та мету діяльності у сфері протидії корупції. Такий підхід має важливе значення, оскільки дозволяє конкретизувати не лише формальну участь громадськості в антикорупційних процесах, а й її реальний функціональний потенціал у механізмі протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Крім того, у зазначеному дослідженні на підставі аналізу кількісних і якісних показників встановлено тенденції поширення корупції в Україні, з'ясовано її найпоширеніші прояви, а також визначено місце відповідних кримінальних правопорушень у загальній структурі злочинності. А. В. Білецьким виокремлено основні позитивні аспекти міжнародного досвіду та обґрунтовано доцільність його подальшого запозичення й імплементації в національну практику. Автор також констатував, що поява міжнародних документів у сфері протидії корупційним злочинам вплинула на закріплення в українському законодавстві положень щодо участі громадськості в цьому процесі. Окрему увагу приділено взаємодії між донорськими фінансовими організаціями та національними громадськими організаціями, за результатами чого сформульовано висновки щодо напрямів подальшого вдосконалення такої співпраці. До того ж, спираючись на результати дослідження діяльності міжнародних громадських організацій, автор довів необхідність їх залучення до антикорупційних процесів в Україні з поступовим приєднанням до них національних громадських організацій [22].

Науковий інтерес становить і дисертаційне дослідження В. М. Трепака на тему «Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» [201]. Автор дисертаційної роботи, серед іншого, проаналізував види, сфери поширення та особливості корупції, розкрив кримінологічну характеристику корупційних діянь і суб'єктів їх учинення. Важливим є те, що в роботі визначено елементи системи протидії корупції та запропоновано заходи її вдосконалення з урахуванням реалістичної мети такої протидії – мінімізації корупції до суспільно допустимого рівня. Водночас автор лише фрагментарно зупинився на питанні притягнення до юридичної відповідальності за вчинення

корупційних діянь, а також на важливому завданні запобігання корупції – практичному втіленні принципу невідворотності відповідальності для всіх осіб, винних у корупційних правопорушеннях. Разом із тим у межах дослідження недостатньо розкритими залишилися питання ефективності застосування кримінально-правових засобів у протидії корупційним кримінальним правопорушенням [23].

До предмета нашого дослідження безпосередньо наближеною є також робота І. М. Довбаня «Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні» [48]. У ній досліджено проблему запобігання злочинам, які вчиняються державними службовцями в Україні, а також запропоновано концептуальний підхід до державної служби та державного службовця як об’єктів кримінологічного аналізу. Автором виокремлено злочини, що вчиняються державними службовцями, визначено їх об’єктивні та суб’єктивні ознаки, встановлено кількісно-якісні показники злочинності державних службовців в Україні, а також охарактеризовано детермінанти, які впливають на вчинення таких злочинів. Окреме значення має надана в роботі кримінологічна характеристика державних службовців, які вчиняють злочини, оскільки вона дозволяє глибше зрозуміти соціально-рольові, професійні, мотиваційні та поведінкові особливості суб’єктів відповідної протиправної діяльності.

Під час аналізу стану наукового дослідження проблем протидії корупції не можна залишити поза увагою наукову працю С. І. Богаченко на тему «Кримінально-правова протидія корупційним правопорушенням у сфері центральних органів виконавчої влади» (2021 р.) [24]. У зазначеному дослідженні розкрито основи кримінально-правового забезпечення подолання суперечності між об’єктивною потребою вдосконалення антикорупційного законодавства та сучасним станом науково обґрунтованих уявлень про корупційну злочинність у середовищі працівників центральних органів виконавчої влади. Такий підхід, на переконання автора, дає змогу налагодити ефективну превентивну діяльність судових і правоохоронних інституцій щодо протидії відповідним кримінальним правопорушенням. У роботі також

здійснено аналіз особливостей розмежування кримінальних і адміністративних правопорушень, пов’язаних із корупцією, а також розроблено заходи запобігання, які, за умови впровадження в практику, можуть у найближчій перспективі позитивно вплинути на криміногенну ситуацію в Україні [23].

У тому самому році М. В. Кікалішвілі було захищено дисертацію на тему «Теоретико-прикладні засади формування та реалізації стратегії й тактики протидії корупційній злочинності» (2021 р.) [80]. У цій роботі проаналізовано плюралізм наукових підходів до понятійного апарату протидії корупції, здійснено комплексний огляд антикорупційних стратегій іноземних держав, а також запропоновано перелік заходів щодо вдосконалення стратегічних і тактичних напрямів протидії корупційній злочинності в Україні. Особливої уваги заслуговують сформульовані автором пропозиції щодо удосконалення стратегії й тактики протидії корупційній злочинності. До основних із них належать: побудова сучасної та прогресивної загальнодержавної Стратегії антикорупційного розвитку країни; подальший розвиток системи антикорупційних органів; створення незалежної судової системи; внесення змін до КК України з метою усунення неузгодженостей і прорахунків у статтях, що передбачають кримінальну відповідальність за корупційну злочинність; реалізація заходів, спрямованих на підвищення правосвідомості громадян, здійснення просвітницької діяльності щодо явища корупції серед населення, підвищення рівня обізнаності громадян і формування антикорупційної культури [80].

Важливою для досягнення цілей нашого дослідження є також наукова розвідка Н. А. Никифоренко на тему «Запобігання кримінальним правопорушенням, пов’язаним з корупцією» (2024 р.) [137]. Її значення полягає в тому, що ця дисертація формує сучасний кримінально-правовий і кримінологічний базис знань для подальших наукових досліджень у відповідному напрямі. Авторкою сучасний стан доктринального опрацювання проблем протидії кримінальним правопорушенням, пов’язаним з корупцією, визнано таким, що не відповідає потребам практичної діяльності суб’єктів, уповноважених запобігати та протидіяти цим деліктам. Такий стан, на думку

дослідниці, негативно позначається на загальній ефективності протидії корупції в державі. У межах роботи розроблено рекомендації щодо тлумачення та вдосконалення об’єктивних і суб’єктивних ознак кримінальних правопорушень, передбачених ст. 366-2 та ст. 366-3 КК України, зокрема в контексті визначення моменту їх закінчення, встановлення вартості об’єкта декларування, вчинення кримінального правопорушення особою на прохання суб’єкта декларування, а також урахування мотиву й мети під час доказування кримінальних правопорушень, пов’язаних із корупцією. Поряд із цим Н. А. Никифоренко визначено напрями вдосконалення правового статусу суб’єктів, уповноважених запобігати й протидіяти кримінальним правопорушенням, пов’язаним з корупцією, що надає цьому дослідженню не лише теоретичного, а й прикладного значення для подальшого розвитку антикорупційної політики та кримінально-правового забезпечення її реалізації.

Таким чином, аналіз наукового доробку, присвяченого проблемам кримінально-правової протидії корупції, дає підстави стверджувати, що у вітчизняній юридичній науці сформовано значний масив досліджень, у яких розкрито соціальну сутність корупції, її кримінально-правову природу, кримінологічну зумовленість, форми прояву, засоби протидії. Наукове осмислення цієї проблематики розвивалося поступово: від дослідження хабарництва як одного з найбільш поширених корупційних проявів – до формування цілісних концепцій кримінально-правової, кримінологічної, інституційної та міжнародно-правової протидії корупції.

З урахуванням змісту, предметної спрямованості та наукового значення розглянуті праці доцільно розподілити на декілька основних груп. До першої групи належать дослідження, присвячені загальним кримінально-правовим проблемам корупції, поняттю корупційних кримінальних правопорушень, їх ознакам, видам, підставам криміналізації, питанням кваліфікації, диференціації кримінальної відповідальності, удосконаленню кримінального законодавства та застосуванню кримінально-правових засобів протидії. У цьому напрямі вагоме значення мають праці П. П. Андрушка, Б. Г. Безгинського, О. С. Бондаренка, В. І. Борисова, А. В. Боровика, В. М. Дубаса, О. О. Дудорова, М. Б. Желіка,

М. І. Мельника, Д. М. Міських, Д. Г. Михайленка, М. В. Михайлова, А. В. Савченка, М. І. Хавронюка та інших науковців. Саме в межах цього блоку досліджень сформовано доктринальні підходи до розуміння корупції як об'єкта кримінально-правового впливу, визначено проблеми законодавчої конструкції окремих складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, підкупом, незаконним збагаченням, декларуванням недостовірної інформації, а також обґрунтовано необхідність удосконалення кримінально-правових механізмів реагування на корупційну поведінку.

Другу групу становлять праці кримінологічного спрямування, у яких корупція розглядається не лише як кримінально-правове явище, а як складна форма соціальної девіації, що має власні детермінанти, закономірності відтворення, суб'єктний склад, сфери поширення та механізми протидії. До цієї групи слід віднести наукові доробки А. В. Білецького, О. Ю. Бусол, Д. В. Єренко, М. В. Кікалішвілі, Ю. В. Ковбасюка, О. М. Михальченко, Н. А. Никифоренко, В. М. Трепака та інших дослідників. У працях таких вчених розкрито соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські, морально-психологічні та інші чинники корупційної злочинності, охарактеризовано особу корупційного правопорушника, визначено роль державних інституцій, громадськості, міжнародних організацій та спеціалізованих антикорупційних органів у запобіганні корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням.

Розглянуті наукові доробки утворили важливе методологічне підґрунтя для дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції. Водночас наявний стан наукової розробки не можна визнати остаточним і вичерпним. Значна частина праць була підготовлена за умов дії попередніх редакцій кримінального та антикорупційного законодавства, а тому не завжди повною мірою враховує сучасні законодавчі зміни, новітню судову практику, діяльність спеціалізованих антикорупційних органів, а також виклики, що постали перед Україною в умовах воєнного стану.

1.2. Генезис законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення

Належне здійснення управлінських процесів має ключове значення для стабільного функціонування, розвитку та безпеки суспільства. Серед чинників, які визначають якість, результативність і легітимність управління, особливе місце посідає людський фактор, оскільки саме від доброчесності, професійності, правосвідомості та відповідальності осіб, наділених владними, організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими повноваженнями, значною мірою залежить ефективність функціонування державних і суспільних інститутів. Якщо в основі діяльності управлінця перебувають служіння інтересам суспільства, громади й держави, відданість справі, високе почуття обов'язку, доброчесність і повага до права, тоді як на загальнодержавному рівні, так і в межах окремих локальних управлінських систем можна очікувати соціально позитивних результатів.

Натомість істотне відхилення управлінця від покладених на нього завдань, використання наданих повноважень усупереч інтересам служби, а також підпорядкування управлінських можливостей особистим чи вузькогруповим інтересам створюють передумови для виникнення корупційних практик. Така поведінка не обмежується заподіянням лише «точкової» шкоди конкретним правовідносинам, а негативно впливає на систему управління загалом, деформує її функціональне призначення, послаблює довіру до публічної влади та знижує ефективність державного механізму. Порушення службовою особою меж наданих їй повноважень може спричинити суттєві негативні наслідки політичного, соціального, правового, економічного та іншого характеру [93, с. 49]. Саме тому питання кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення історично пов'язане з потребою захисту належного порядку здійснення публічного управління та забезпечення доброчесності осіб, які реалізують владні чи службові функції.

Теоретико-методологічну основу відповідного історико-правового аналізу становлять наукові підходи до дослідження генезису соціально-

правових явищ, зокрема тих, що пов’язані з виникненням, розвитком і трансформацією кримінально-правових заборон. Попри значну кількість доктринальних праць, присвячених проблемам корупції в Україні, більшість із них переважно зосереджена на функціональній діяльності правоохоронних і судових органів, виявленні прогалин та недоліків, які ускладнюють належне виконання ними своїх завдань, а також на окремих аспектах протидії корупційним проявам [148, с. 182]. Водночас у науковій літературі дотепер відсутній усталений підхід до періодизації розвитку кримінальної відповідальності за корупційні діяння та формування системи протидії таким правопорушенням.

Проблемність зазначеного питання поглиблюється тим, що не вироблено єдиного підходу й до класифікації етапів історичного розвитку кримінального законодавства України загалом [105, с. 96–97]. Найбільші розбіжності між дослідниками простежуються щодо критеріїв періодизації, кількості історичних етапів, їх хронологічних меж, а також визначення початкового моменту формування кримінально-правових заборон, спрямованих на протидію корупційним проявам. За таких умов у сучасній науці кримінального права фактично відсутня цілісна й належно обґрунтована класифікація, яка б послідовно відображала найбільш знакові етапи розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини та давала можливість зіставити вітчизняний історико-правовий досвід із відповідними зарубіжними моделями [27].

Водночас питання відповідальності службових осіб за протиправне використання наданих їм повноважень виникло фактично одночасно зі становленням їх спеціального правового статусу. Наділення особи владними чи службовими можливостями об’єктивно створювало ризик їх використання не лише відповідно до закону та інтересів служби, а й усупереч їм. Тому можна обґрунтовано припустити, що перші корупційні діяння з’явилися разом із першими формами публічного управління, службової ієрархії та правового закріплення повноважень осіб, які здійснювали управлінські функції. Відповідно, становлення кримінально-правових норм, спрямованих на

протидію корупційним проявам, було закономірною реакцією держави на зловживання владою, неправомірне одержання вигод, підкуп, хабарництво та інші форми використання службового становища в приватних інтересах.

На нашу думку, ретроспективний огляд законодавства, нормами якого в різні історичні періоди здійснювалася протидія корупційним діянням, дає змогу простежити еволюцію кримінально-правових заборон, видів покарань, підходів до визначення суб'єктів відповідальності та юридичних ознак корупційних злочинів. Такий аналіз має важливе значення не лише для встановлення історичних передумов криміналізації окремих видів корупційної поведінки, а й для з'ясування закономірностей розвитку кримінального законодавства, виявлення його сталих і змінних елементів, а також оцінки ефективності правових засобів, які використовувалися державою для протидії корупції.

Урахування історичного досвіду є необхідною умовою для належного розуміння сучасної системи кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення. Саме через дослідження генезису відповідного законодавства можна виявити причини появи тих чи інших кримінально-правових заборон, простежити зміну підходів до визначення суспільної небезпечності корупційних діянь, оцінити трансформацію санкцій, а також визначити, які законодавчі рішення виявилися ефективними, а які, навпаки, потребували перегляду або відмови від них. Такий підхід дозволяє не лише описати історичний розвиток законодавства, а й використати його результати для вирішення сучасних проблем антикорупційної політики з урахуванням набутого досвіду, реалій сьогодення та євроінтеграційних перспектив України.

Отже, в контексті предмета цього підрозділу доцільним є дослідження генезису законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення як складного історико-правового процесу, що відображає поступове формування, зміну та вдосконалення кримінально-правових засобів протидії корупції. Такий аналіз дає можливість простежити еволюцію підходів держави до криміналізації корупційних діянь, визначення їх ознак, суб'єктів, санкцій і правових наслідків, а також сформувати наукове підґрунтя для подальшого вдосконалення чинного кримінального та

антикорупційного законодавства України.

Як слушно зазначає В. К. Грищук, вивчення кримінально-правових явищ неможливе без застосування історико-правового методу, оскільки саме він дає змогу виявити генетичні зв'язки та взаємозумовленість конкретного об'єкта дослідження, а також з'ясувати реальні умови його формування, становлення й подальшої еволюції [44, с. 116]. Подібної позиції дотримується й А. В. Савченко, який наголошує, що звернення до історії законодавства дозволяє дослідити особливості генезису різних кримінально-правових явищ та інститутів у кожній державі світу, простежити, як виникали, розвивалися, удосконалювалися або трансформувалися відповідні правові норми, які позитивні й негативні риси були притаманні попереднім етапам правового регулювання, від яких підходів доцільно відмовитися, а які, навпаки, потребують урахування в майбутньому [187, с. 38]. З огляду на це кожне чинне нормативне положення у сфері кримінальної відповідальності за корупційні злочини містить певний елемент історичної спадковості, що потребує належного наукового осмислення.

У багатьох наукових працях слушно підкреслюється, що корупційна злочинність є давньою «хворобою» суспільства, оскільки її витоки пов'язані з виникненням держави, формуванням апарату публічної влади та появою осіб, наділених владними чи управлінськими повноваженнями. Водночас корупція має ознаки самодетермінування, адже її відтворення значною мірою пов'язане з прагненням окремих осіб до здобуття матеріальних благ, переваг чи іншої вигоди протиправним шляхом [27]. Невипадково С. Б. Яковенко підкреслює, що корупція фактично народилася разом із державним апаратом і кастою управлінців, які досить швидко усвідомили можливість використання державної влади в особистих корисливих цілях. Про давність цього явища свідчать релігійні пам'ятки, висловлювання відомих мислителів та численні історичні факти [220, с. 62].

Так, у Стародавньому Римі та Афінах протидія корупційним проявам значною мірою ґрунтувалася на колективній моралі, суспільному контролі та уявленнях про належне служіння публічним інтересам. Жорстка реакція на такі

діяння була зумовлена вимогами часу, а серед основних видів покарань, що застосовувалися до осіб, викритих у корупційній поведінці, переважали вигнання, смертна кара або заслання на острів [27]. У державах-полісах також застосовувалися певні організаційні заходи, спрямовані на обмеження ризику таємних домовленостей, прихованих послуг та неправомірних операцій. Зокрема, для виборних посад установлювалися короткі строки перебування на посаді без права переобрання, що мало зменшити можливість зловживання владою та концентрації впливу в руках окремих осіб [12, с. 112].

Разом із тим античному періоду розвитку соціальних інститутів була властива істотна стратифікованість і сегрегація соціального середовища. Соціальні свободи та можливості участі у публічно-правових процесах концентрувалися переважно в межах кола привілейованих осіб. Критеріями належності до «повноправних» громадян фактично виступали майновий стан, соціальне походження та посадовий статус, а тому говорити про рівноправне залучення всіх членів суспільства до функціонування судів, органів управління та інших публічних утворень підстав немає. У межах такої моделі соціальної організації саме привілейовані верстви одночасно виступали ключовими учасниками публічно-правових процесів, у яких і локалізувалися перші історично зафіксовані корупційні прояви [65, с. 11].

Корупційна злочинність у своєму історичному розвитку постає специфічним продуктом інституційної взаємодії публічної влади, правосуддя та кримінальних практик. Показово, що у римському праві термін «corrumpere» охоплював, зокрема, підкуп судді або претора. Проблема підкупу суддів як морально й соціально неприйнятного явища простежується і в П’ятикнижжі Мойсеєвому, яке стало основою двох світових релігій – іудаїзму та християнства – і вплинуло на формування окремих положень ісламу [206]. У християнській традиції поняття «корупція» спочатку набуло значення «гріха» або «диявольської зваби». Унаслідок цього в Середні віки сформувався принципово інший підхід до розуміння корупції як антисоціального явища, що проникає в усі державні й суспільні відносини – від найвищих владних рівнів до повсякденних управлінських практик – і стає однією з підстав відступу від

наявних законодавчих норм [24, с. 33].

У межах характеристики звичаєвого періоду слід підкреслити, що багато державних режимів із давніх часів стикалися із суспільно небезпечним явищем злочинності серед осіб, які виконували владні або управлінські функції. Найчастіше така злочинність проявлялася саме у вигляді корупційних дій. Українські землі не залишалися осторонь цих процесів, оскільки на різних етапах державотворення також зазнавали впливу неоднозначних і суперечливих явищ, пов'язаних із учиненням корупційних злочинів та інших форм неправомірного використання публічної влади. Такі прояви ускладнювали розвиток соціальної та правової держави, підривали авторитет влади й негативно впливали на стабільність суспільних відносин. Саме тому протидія корупції та її оцінка як соціального й кримінально-правового феномену мають тривалу історію.

Істотних змін уявлення про корупцію зазнали в ранньофеодальний період на території Київської Русі. Така трансформація значною мірою була пов'язана зі зростанням ролі церковної влади та використанням нею окремих неліберальних методів управління, частина з яких за своїм змістом наближалася до корупційних практик. У цей самий період у Західній Європі одним із центрів корупційних ризиків став папський престол, у розпорядженні якого концентрувалися значні матеріальні й духовні ресурси. Подальший розвиток суспільства, зокрема поступове відокремлення світської влади від духовної, а держави – від церкви, призвів до втрати церквою домінуючого становища, характерного для феодального суспільства. Водночас посилення держави не усунуло корупцію, а лише змістило центр її тяжіння: розростання бюрократичного апарату супроводжувалося фактами незаконного використання державної влади в особистих, передусім корисливих, інтересах [214, с. 74].

Головна небезпека корупції в історичній ретроспективі виявлялася у її здатності до самовідтворення. Із розвитком державної форми організації суспільства на території України з'являлися перші девіації у сфері забезпечення діяльності владних і управлінських структур, які згодом набували юридичної, зокрема кримінально-правової, оцінки. Окремі норми, що відображали

відповідні підходи, були зафіксовані ще у «Правді Руській» Ярослава Мудрого [1]. Хоча ця правова пам’ятка не містила чіткої вказівки на спеціальний статус особи як службової, у ній простежувалися приписи щодо осіб, які виконували певні публічні функції, зокрема вірників, мечників, ємців, містників. «Руська Правда» як кодифікований збірник давньоруського права існувала у трьох редакціях – короткій, просторовій і скороченій, що свідчить про поступову еволюцію правового регулювання та формування передумов для криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов’язаних із неправомірним використанням публічних функцій.

Джерелами давньоруського права переважно було звичаєве неписане право. На основі аналізу положень «Руської Правди» окремі дослідники дійшли висновку, що ця пам’ятка вже містила вказівки на спеціальних суб’єктів злочину [27, с. 118]. Подібний підхід підтримували й інші науковці. Зокрема, П. П. Андрушко та А. А. Стрижевська серед кримінально-правових норм «Руської Правди» виокремлювали дві групи злочинів у сфері публічної служби: злочини проти князівського правосуддя та злочини проти порядку управління [6, с. 44]. Водночас у подальшому така позиція зазнала обґрунтованої критики. Так, А. С. Осадча, підтримуючи інших дослідників, зазначає, що фактична вказівка на конкретних осіб з огляду на казуальни й характер права цього періоду не може розглядатися як повноцінне виокремлення окремих видів спеціальних суб’єктів злочину [143].

Аргументація такої критики ґрунтується на тому, що в період дії «Руської Правди» ще не було сформовано поняття загального суб’єкта злочину. Крім того, аналіз давніх правових пам’яток свідчить, що сама по собі вказівка на конкретну особу чи посаду не є достатньою підставою для виділення спеціального суб’єкта злочину в сучасному кримінально-правовому розумінні. Таке виокремлення можливе лише тоді, коли суспільна небезпечність діяння, учиненого особою з особливим правовим статусом, є настільки високою, що потребує створення окремої кримінально-правової норми, у якій цей статус виступає конструктивною ознакою складу злочину. Аналогічне за зовнішніми проявами діяння може бути вчинене й особою, яка не має відповідних ознак,

однак за відсутності належного рівня суспільної небезпечності воно не призводить до криміналізації та не визнається злочином.

У цьому контексті варто підтримати позицію Г. В. Перепелиці, який зазначає, що відсутність спеціальних норм про відповідальність не свідчить про відсутність порушень із боку осіб, які здійснювали публічні функції. Такі порушення існували в зародковому стані та становили ранні форми зловживання публічною владою [149, с. 404-408]. Саме такі історичні прояви дають підстави говорити про поступове формування соціальних і правових передумов для подальшої криміналізації корупційних злочинів у законодавстві.

Загалом корупційна поведінка осіб, наділених владними чи управлінськими повноваженнями, в історичній ретроспективі мала подвійний характер. З одного боку, влада намагалася заборонити незаконне збагачення управлінців, запроваджувала окремі заходи боротьби з корупційними проявами та прагнула обмежити можливості неправомірного використання публічної влади. З іншого боку, протягом тривалого часу, зокрема в Київській Русі, існував інститут «годування», який полягав у направленні князем своїх воєвод і намісників у провінції без грошової винагороди, із фактичним покладенням їх утримання на населення відповідної території. Тривале існування такого механізму сприяло закріпленню початкових негативних елементів культури управління, оскільки створювало підґрунтя для зловживань, неправомірних поборів і використання владного становища в особистих інтересах [47, с. 180].

Разом із цим до корупційних діянь того часу необхідно віднести й зловживання з боку дружинників, які були зафіксовані у XI–XII ст. У період татарської орди хабарництво, за окремими історичними свідченнями, тимчасово було усунене силовими методами [92, с. 28–29]. Наведені історичні факти засвідчують, що корупційні злочини як соціально-правове явище мають глибокі історичні корені, а законодавство про кримінальну відповідальність за такі діяння формувалося поступово – від звичаєвих заборон і морально-релігійного осуду до закріплення спеціальних кримінально-правових норм, спрямованих на охорону публічної влади, правосуддя, управління та суспільної довіри до державних інститутів.

За часів перебування українських земель під владою Речі Посполитої корупційні прояви не мали системного характеру та загалом відповідали тодішнім «середньоєвропейським» формам неправомірного використання владних чи службових можливостей. У подальшому, як слушно зазначає О. М. Грудзур, генезу та еволюцію протидії хабарництву недоцільно розглядати у відриві від норм права Російської імперії, оскільки вони не лише істотно впливали на розвиток вітчизняного законодавства, а й протягом значного історичного періоду були безпосередніми джерелами права на території України [45]. Споконвічність проблеми розкрадань, хабарництва та зловживань імперських чиновників – від рядового писаря до генерал-губернатора чи міністра – зумовлювала необхідність нормативного закріплення комплексу антикорупційних заходів у спеціальних актах імперського законодавства [, с. 28].

Одними з перших нормативних актів, чинних на території України та таких, що передбачали відповідальність службових осіб, зокрема за хабарництво, були Судебники 1497 та 1550 рр. [194]. У межах цих джерел до кола службових осіб почали зараховувати осіб, які здійснювали правосуддя, а також казначеїв, дворецьких, піддячих та інших представників управлінського апарату. Відповідальність за відповідні службові злочини відображала фактичний стан взаємовідносин між особою, суспільством і державою, а також засвідчувала поступове закріплення правового статусу посадовців, їх прав, обов’язків і меж допустимої поведінки. Саме на цьому етапі почали формуватися передумови для подальшого кримінально-правового виокремлення корупційних злочинів як діянь, пов’язаних із неправомірним використанням владних чи службових можливостей.

Водночас період Литовсько-Руської держави істотно не змінив звичаєвих підходів до відповідальності службових осіб, а тим більше – до протидії корупційним проявам. Литовські статути 1529, 1566 та 1588 рр. [84] не передбачали розгорнутої системи відповідальності за службові злочини, хоча охороні влади князя і шляхти приділялася значна увага. Така особливість свідчить про те, що на цьому історичному етапі кримінально-правові засоби

протидії корупції ще не набули належної системності, а відповідні прояви розглядалися переважно крізь призму охорони владного порядку, станових інтересів і феодальної ієрархії.

У процесі складного історичного розвитку визначальною силою та формою духовного об'єднання українського суспільства стало козацтво. Саме козацька доба сформувала глибоку й багатогранну національну духовність, яка стала однією з вершин української національної культури. У минулому важко знайти інші явища та процеси, які мали б настільки глибокий і різноплановий вплив на історичну долю України [85, с. 120]. З історико-правової позиції в цей період особливої уваги заслуговують нормативні положення, що стосувалися відповідальності осіб, наділених владними, військовими чи управлінськими функціями, а також заборон щодо використання публічного статусу в особистих інтересах.

У цьому аспекті варто згадати положення Соборного уложення 1649 р. [210, с. 75], у якому містилася система злочинів зі спеціальними суб'єктами. До таких суб'єктів належали, зокрема, родичі особи, яка вчинила державну зраду, воєводи і приказні люди, грошові майстри, а також ратні люди, які перебували на військовій службі: воєводи, стрільці, козаки, сотники та інші військові начальники [196, с. 12]. Хоча зазначені положення не були спрямовані виключно на протидію корупції у сучасному розумінні, вони демонстрували поступове формування підходу, за якого особливий правовий статус суб'єкта впливав на кримінально-правову оцінку його поведінки.

Особливої уваги у контексті генезису законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини заслуговує Конституція 1710 р., у якій містилися заборони гетьману та посадовим особам козацько-гетьманської держави використовувати в особистих інтересах кошти військової скарбниці, привласнювати земельні угіддя, маєтності та вчиняти будь-які інші протиправні, зокрема корупційні, дії [86, с. 17]. Зазначені положення мають важливе історико-правове значення, оскільки в них простежується прагнення обмежити свавільне використання владних повноважень, забезпечити доброчесність посадових осіб і запобігти привласненню публічних ресурсів.

Отже, із розвитком держави і права еволюціонувала й антикорупційна політика: від окремих звичаєвих заборон у ранніх формах суспільної організації до ідеології Нового часу XVIII ст., що ґрунтувалася на ідеї «суспільного договору» [207]. Відповідно до цієї ідеї громадяни сплачують податки державі в обмін на те, що вона приймає закони та забезпечує їх суворе дотримання всіма без винятку членами суспільства. Такий підхід поступово змінював уявлення про публічну владу: її носій мав діяти не у власних інтересах, а в межах покладених на нього повноважень і на користь суспільства.

Надалі перше структурне відокремлення кримінальних правопорушень, що посягали на інтереси центральних органів влади та були пов'язані з корупційними проявами, простежується в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., яке діяло на території Російської імперії, зокрема й на частині українських земель. Розділ V цього нормативного акта, що охоплював ст. 358–539, мав назву «Про злочини і проступки по службі державній і суспільній» та складався з одинадцяти глав. Зокрема, у ньому передбачалися норми про невиконання указів, розпоряджень і законних службових вимог; перевищення влади та протизаконну її бездіяльність; протиправні вчинки посадових осіб під час зберігання та управління ввіреним їм по службі майном; підроблення по службі; неправосуддя; хабарництво та лихварство; порушення правил вступу на посаду й залишення її; порушення порядку прийняття на службу, призначення на посади та звільнення з них; злочини і проступки у відносинах між начальниками й підлеглими; повільність, недбалість і недотримання встановленого порядку під час виконання посадових обов'язків; а також злочини і проступки чиновників за окремими видами служби [49;24, с. 37].

Аналіз норм Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. свідчить, що саме в цьому правовому акті XIX ст. службові злочини вперше набули достатньо розгорнутої систематизації. Така побудова нормативного матеріалу засвідчувала розвиток кримінально-правової доктрини, галузевого нормотворення та юридичної техніки. У теорії кримінального права і практиці його застосування не викликає сумнівів, що суб'єктом злочинів, передбачених

розділом V, виступала саме службова особа. До кола таких осіб Уложення відносило тих, хто перебував на державній чи суспільній службі, служив державі за наймом або на підставі виборів, а також службовців приватних банків, лісову стражу, службовців залізниці, суддів, нотаріусів та інших осіб, зокрема голів конкурсів, посадових осіб земств тощо.

Отже, Уложення 1845 р. уперше закріпило цілісну систему службових злочинів із певною диференціацією кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим слушним є висновок О. Ю. Бусол про те, що своєрідними заходами «протидії корупції» у цей історичний період можна вважати правові, каральні та соціальні заходи, які здійснювалися на рівні держави, хоча сам термін «протидія корупції» тоді ще не використовувався [32;35]. Водночас подальший історичний період ще істотніше позначився на формуванні антикорупційної політики, оскільки супроводжувався докорінними політичними, соціально-економічними та ідеологічними трансформаціями, десятиліттями тоталітаризму, репресій, насильницьких депортацій і безпрецедентного втручання держави в особисте та приватне життя людини.

Подальший розвиток криміналізації діянь зі спеціальним суб'єктом відбувся у Кримінальному уложенні 1903 р. У цьому акті відповідні норми були об'єднані в окремі розділи, зокрема в розділі 37 йшлося про злочини «по службі державній та суспільній». Службовцем визнавалася особа, яка виконувала обов'язки або здійснювала тимчасове доручення на державній чи громадській службі як посадова особа, поліцейський, інший страж, служитель або особа сільського чи міщанського управління. Суб'єктом злочину у сфері службової діяльності визнавалася особа, наділена владними повноваженнями, яка брала участь у державному управлінні, виконувала важливі державні справи та вступала у відповідні юридичні відносини. Зазначене поняття поширювалося також на громадян, підпорядкованих управлінню [14].

Для визначення хронологічних меж наступного етапу розвитку кримінальної відповідальності за корупційні дії умовним орієнтиром можуть слугувати революційні події 1917–1918 рр. У цей період українського державотворення відповідальність за корупційні діяння продовжувала

ґрунтуватися переважно на нормах Уложення про покарання кримінальні та виправні. Водночас було посилено покарання за хабарництво, зловживання владою, привласнення та розтрату службового майна й грошей. Слідча та судова практика того часу знала значну кількість кримінальних справ про обвинувачення у службових злочинах, а особливої гостроти ця проблема набула в останні місяці існування уряду Директорії [81, с. 122–174]. Гетьманські органи влади фактично визнали весь масив законодавства попереднього періоду та вносили переважно ті зміни, що були пов’язані з урегулюванням діяльності військово-судових установ і визначенням їхньої компетенції [68, с. 14].

У період з 1918 по 1922 рр. кримінальне судочинство здійснювалося на основі Постанови «Про введення народного суду на Україні», затвердженої Центральним виконавчим комітетом рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України у 1918 р., а також Декрету Ради народних комісарів УРСР 1919 р. «Про суд», яким було затверджено «Тимчасове положення про народний суд і революційні трибунали Української РСР» [189, с. 39]. Зазначений період характеризувався нестабільністю правового регулювання, поєднанням дореволюційних правових конструкцій із новими радянськими підходами до кримінальної відповідальності та поступовим формуванням ідеологізованої моделі боротьби зі службовими і корупційними проявами.

Радянський період розвитку кримінального законодавства характеризувався тим, що поняття «службова особа» знову почало застосовуватися переважно щодо осіб, які перебували на державній службі [81]. Одні з перших декретів радянської влади, зокрема декрети РНК від 8 травня 1918 р. «Про хабарництво» та від 16 серпня 1921 р. «Про боротьбу з хабарництвом», були спрямовані саме на протидію корупційним проявам. Надалі в УРСР у різні періоди діяли КК 1922 р., який передбачав главу II «Посадові (службові) злочини» (ст. 105–118), КК 1927 р., у якому був розділ III «Посадові (службові) злочини» (ст. 97–109), а також КК 1960 р., що містив главу VII «Службові (посадові) злочини» Особливої частини (ст. 164–172).

Зокрема, КК УСРР 1922 р. в окремому розділі «Посадові злочини»

визначав спеціальних суб'єктів злочину – посадових осіб. До таких осіб належали ті, хто займав постійні чи тимчасові посади в будь-якій державній, тобто радянській, установі чи на підприємстві, а також в організації або об'єднанні, що мало за законом певні права, обов'язки й повноваження здійснювати господарські, адміністративні, просвітницькі та інші загальнодержавні завдання [101]. У цьому ж нормативно-правовому акті було криміналізовано зловживання владою (ст. 105), причому в ч. 3 цієї статті містилося загальне визначення посадової особи; привласнення посадовою особою грошей чи інших цінностей, які перебували в її віданні у зв'язку зі службовим становищем (ст. 113); одержання або давання хабаря (ст. 114), зокрема одержання хабаря, посередництво в хабарництві, приховування цього злочину, а також кваліфіковане одержання хабаря за обтяжуючих обставин. Покарання за відповідні діяння варіювалися від позбавлення волі на певний строк до смертної кари з конфіскацією майна.

У примітці до ст. 97 КК 1927 р. було подано більш розлоге визначення поняття службової особи. Такими визнавалися урядові особи, які займали постійні або тимчасові посади чи виконували певні обов'язки в будь-якій державній установі, державному підприємстві або товаристві з виключною чи переважною участю державного капіталу, а також у кооперативних організаціях, господарських організаціях громадського характеру, організаціях та об'єднаннях, що відповідно до закону мали певні права, обов'язки чи повноваження для виконання господарських, адміністративних, судових, зокрема судових, слідчих, наглядових, оборонних, освітніх та інших завдань публічно-правового характеру. Окремі члени таких організацій також підпадали під цю категорію, якщо їм були надані права, обов'язки чи повноваження для виконання зазначених завдань [102]. Таке законодавче формулювання свідчило про розширення кола суб'єктів відповідальності та поглиблення нормативної деталізації службових злочинів.

Затверджені у 1958 р. «Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік» стали підґрунтям для уніфікації моделі кримінального законодавства радянських республік, що в подальшому було реалізовано в КК

УРСР 1960 р. У цьому Кодексі відповідальність за корупційні діяння, як і в попередніх радянських кодексах, була пов’язана насамперед із категорією «посадових злочинів», які розташовувалися у главі VII Особливої частини. До них, зокрема, належали зловживання владою або посадовим становищем (ст. 165), одержання хабаря (ст. 168), посередництво в хабарництві (ст. 169), дача хабаря (ст. 170). Крім того, у КК УРСР 1960 р. визначалися поняття «посадова особа», «істотна шкода», «великий розмір хабаря», «повторність», «вимагання хабаря» (ст. 164).

Найбільш суворе покарання встановлювалося за особливо кваліфіковане одержання хабаря – позбавлення волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років із конфіскацією майна та позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п’яти років. Водночас порівняно з попередніми радянськими актами відбулася певна гуманізація кримінального законодавства, оскільки смертна кара за такі діяння вже не призначалася [100;24, с. 37]. У Кодексі використовувалися терміни «посадовий злочин» і «посадова особа». Відповідно до ст. 164 КК України посадовими особами визнавалися особи, які постійно чи тимчасово здійснювали функції представників влади, а також постійно чи тимчасово займали на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов’язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов’язків, чи виконували такі обов’язки за спеціальним повноваженням [100].

Посадовим злочином, відповідно до тодішнього підходу, визнавалося порушення посадовою особою обов’язків, зумовлених її посадовим становищем, якщо воно завдавало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян [25]. Важливим кроком стало також кримінально-правове закріплення відповідальності за одержання незаконної винагороди від громадян за виконання робіт, пов’язаних з обслуговуванням населення (ст. 156-2) [100]. Вказана норма засвідчувала поступове розширення меж кримінально-правової протидії корупційним проявам за межі класичного хабарництва та службових злочинів у вузькому розумінні. Завдяки їй законодавець фактично започаткував

подальшу диференціацію кримінальної відповідальності осіб, які вчиняли злочини, пов’язані з виконанням роботи, службових чи професійних функцій, хоча такі підходи ще не були належним чином концептуалізовані.

Таким чином, радянський період характеризувався використанням таких ідеологічно забарвлених категорій антикорупційної політики, як «боротьба» та «викорінення». Примітною була й інша обставина, яка відрізняла КК УСРР 1922 та 1927 рр. від КК УРСР 1960 р.: у ранніх радянських кодексах службовими або посадовими особами визнавалися переважно особи, які займали постійні чи тимчасові посади в державних установах, підприємствах, організаціях або об’єднаннях, на яких законом були покладені певні права, обов’язки й повноваження щодо здійснення господарських, адміністративних, професійних та інших загальнодержавних завдань [49]. У подальшому законодавець поступово розширював і деталізував коло таких суб’єктів, що свідчить про ускладнення системи кримінально-правової протидії корупційним злочинам та поступовий перехід від загального переслідування хабарництва до більш диференційованого нормативного регулювання корупційної поведінки.

Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р. відбулося істотне оновлення та переформатування державно-політичних і правових процесів, що об’єктивно позначилося й на формуванні національної системи протидії корупції. Початковим етапом інституційного й нормативного оформлення антикорупційної політики незалежної України стало прийняття Закону України «Про боротьбу з корупцією» 1995 р. Зазначений нормативно-правовий акт визначив правові та організаційні засади запобігання корупції, виявлення і припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також усунення наслідків корупційних діянь. У цьому Законі корупція тлумачилася як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень з метою одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Під корупційними діяннями у Законі України «Про боротьбу з корупцією» розумілися, зокрема: незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв’язку з виконанням таких

функцій матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів або послуг шляхом їх придбання за ціною чи тарифом, що є істотно нижчими від їх фактичної вартості; одержання такою особою кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості чи іншого майна з використанням пільг або переваг, не передбачених чинним законодавством. Закон передбачав можливість настання як кримінальної відповідальності за корупцію, так і адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь, які не містили складу злочину. Такий підхід засвідчував початковий етап законодавчого розмежування корупційної поведінки за ступенем її суспільної небезпечності.

Важливо наголосити, що під час розроблення кримінально-правової кодифікації 2001 р. український законодавець урахував найбільш значущі напрацювання радянської та сучасної кримінально-правової науки, результати судової практики, а також положення попередніх кримінально-правових актів, які пройшли тривалу перевірку в процесі правозастосування. Саме ці напрацювання стали основою редакції нині чинного КК України [98]. Хоча радянське кримінальне законодавство не використовувало термін «корупційні кримінальні правопорушення» у тому значенні, яке було закріплено у відповідних положеннях КК України після законодавчих змін 2014 р., з позиції кримінально-правової охорони інтересів державної служби воно фактично передбачало криміналізацію суспільно небезпечних діянь, які сучасна кримінально-правова доктрина та законодавство відносять до корупційних кримінальних правопорушень.

Прийнятий 5 квітня 2001 р. КК України спочатку у розділі XVII Особливої частини встановлював відповідальність за «Злочини у сфері службової діяльності». До цього розділу на той час належали й діяння, які за своїм змістом мали корупційний характер, зокрема зловживання владою або службовим становищем, передбачене ст. 364 КК України, одержання хабаря, передбачене ст. 368 КК України, та давання хабаря, передбачене ст. 369 КК України. На початковому етапі відповідні антикорупційні норми КК України, за аналогією з підходами радянського кримінального законодавства,

поширювалися переважно на державний сектор. У подальшому склади цих та інших корупційних діянь зазнали численних законодавчих змін і доповнень, що було зумовлено як внутрішніми потребами розвитку кримінального законодавства, так і необхідністю його наближення до міжнародних та європейських стандартів.

Паралельно з модернізацією кримінального законодавства відбувалося вдосконалення національного антикорупційного законодавства. Приймалися нові антикорупційні закони, програми, концепції та інші нормативно-правові акти, орієнтиром для яких дедалі більшою мірою ставали міжнародні та європейські стандарти у сфері запобігання і протидії корупції [175;34, с. 106–107]. Такий розвиток свідчив про поступовий перехід від фрагментарного реагування на окремі прояви корупції до формування більш цілісної системи антикорупційного правового регулювання, у межах якої кримінально-правові заборони почали поєднуватися з превентивними, інституційними та організаційно-правовими механізмами.

Важливим етапом цього процесу стало прийняття Верховною Радою України у квітні–травні 2013 р. нового пакета антикорупційних законів, зокрема законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики», «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», а також «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [164,167]. Крім того, 18 травня 2013 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» [166].

Згідно із зазначеними законодавчими змінами всі корупційні правопорушення, пов’язані з отриманням неправомірної вигоди, були віднесені виключно до злочинів. Водночас у кримінальному законодавстві відбулася

важлива термінологічна трансформація: поняття «хабар» було замінено ширшим поняттям «неправомірна вигода». Така заміна мала не лише редакційне, а й концептуальне значення, оскільки дозволила охопити ширше коло майнових і немайнових благ, переваг, послуг та інших вигод, які можуть бути предметом корупційних кримінальних правопорушень.

Основним нормативно-правовим актом у системі сучасного антикорупційного законодавства України став Закон України «Про запобігання корупції» [168]. Його сутність полягає у визначенні правових та організаційних засад функціонування системи запобігання корупції в Україні, змісту й порядку застосування превентивних антикорупційних механізмів, а також правил усунення наслідків корупційних правопорушень [168]. Значення цього Закону для генезису кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення полягає в тому, що він сформував нормативну основу для системного розуміння корупції, визначення суб’єктів відповідних правовідносин, запровадження механізмів фінансового контролю, запобігання конфлікту інтересів, обмежень щодо одержання подарунків та інших інструментів превентивної антикорупційної політики.

На сучасному етапі КК України містить низку науково обґрунтованих положень, пов’язаних із розвитком учення про спеціального суб’єкта кримінального правопорушення. Такі положення виявляються у розширенні переліку законодавчо закріплених видів спеціальних суб’єктів, а також у застосуванні спеціальних кримінально-правових заходів до осіб, які володіють відповідними ознаками. Зокрема, внаслідок змін до КК України до суб’єктів корупційних кримінальних правопорушень уперше було віднесено не лише службових осіб, а й осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов’язану з наданням публічних послуг. При цьому ознаки службових осіб у законі визначені у ч. 3–4 ст. 18 та примітці 1 до ст. 364 КК України, тоді як ознаки осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов’язану з наданням публічних послуг, безпосередньо не сформульовані. Внаслідок цього їх зміст може бути встановлений переважно шляхом тлумачення законів та інших нормативно-правових актів, що ускладнює ефективне й безпомилкове застосування

відповідних кримінально-правових норм [98].

Таким чином, аналіз становлення та розвитку національного антикорупційного законодавства свідчить, що в період незалежності України на державному рівні приймалися закони, видавалися укази й розпорядження, розроблялися та затверджувалися концепції і програми, спрямовані на протидію корупційній злочинності. Порівняно з попередніми історичними періодами, на початку XXI ст. відбулося стрімке еволюціонування кримінально-правових засобів протидії корупції. Воно проявилося насамперед у поглибленні диференціації окремих кримінально-правових заборон, запровадженні нових складів кримінальних правопорушень, розширенні кола суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень, а також у посиленні відповідальності за неправомірне використання владних, службових чи професійних можливостей.

Водночас розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення не був позбавлений суперечностей. Розділ, що встановлює відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, упродовж тривалого часу зберігав відносну нормативну сталість, якщо не враховувати зміну термінології з «посадових злочинів» на «кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності» та окремі редакційні уточнення. Натомість у практиці застосування кримінального законодавства виникала значна кількість питань щодо підстав притягнення до кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, визначення їх суб'єктного складу, розмежування суміжних складів, а також узгодження положень КК України зі спеціальним антикорупційним законодавством. Саме такі проблеми свідчать про необхідність подальшого наукового осмислення генезису, сучасного стану та перспектив удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення.

1.3. Поняття та зміст корупційних кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством України

Корупція як складне соціально-правове явище становить одну з найбільш небезпечних проблем сучасного суспільства, оскільки вона негативно впливає на стан публічного управління, функціонування державних інституцій, економічний розвиток, рівень суспільної довіри та реалізацію принципу верховенства права. Найбільш небезпечною формою корупції є зрощування злочинних елементів із державними структурами, унаслідок чого посадова чи службова особа починає використовувати надані їй владні, службові або професійні можливості не для реалізації публічного інтересу, а насамперед для власного збагачення, задоволення приватних інтересів або фактичної «торгівлі» службовими функціями. За таких умов корупція перестає бути лише окремим порушенням службової дисципліни чи етики публічної служби, а набуває ознак системного криміногенного чинника, здатного деформувати механізми державного управління та створювати стійкі корупційні практики.

У сучасних умовах корупція має не лише національний, а й транснаціональний характер, що зумовлює її небезпечність для всієї світової спільноти. Протидія цьому явищу в різних державах здійснюється з неоднаковою інтенсивністю, різними правовими та організаційними засобами, однак очевидним є те, що ефективна антикорупційна стратегія має поєднувати профілактичні, інституційні, організаційні та репресивні заходи. Аналіз сучасного стану поширення корупції у світі дає підстави стверджувати, що проблема корупції залишається однією з найбільш актуальних для більшості держав. Водночас за рівнем спроможності протидіяти їй країни умовно можна поділити на ті, які виробили відносно ефективні антикорупційні механізми, і ті, для яких корупція продовжує бути системною та небезпечною загрозою.

Забезпечення безпеки належить до ключових функцій будь-якої держави. Для дослідження різних аспектів безпеки, а також для формування й реалізації ефективної системи її забезпечення необхідними є належна наукова та методологічна основа, загальноприйнята мова професійного спілкування у

відповідній сфері, розвинений категоріальний апарат, що охоплює основні поняття, визначення, термінологію, класифікаційні ознаки, а також єдині принципи забезпечення безпеки й належна нормативно-правова база відповідного механізму [110]. Відповідно до ст. 92 Конституції України [89], забезпечення національної безпеки є складовою частиною загальнодержавної політики, що ґрунтується на стратегічних цілях держави та спрямовується передусім на реалізацію національних інтересів.

У Законі України «Про національну безпеку України» закріплено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист людини і громадянина, їхніх життя, гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства, його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави, її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності; території та навколишнього природного середовища від надзвичайних ситуацій [174]. Згідно зі Стратегією національної безпеки України 2020 р., захист особи, суспільства і держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди визнано одним із пріоритетних напрямів державної політики [193]. У зв’язку з цим кримінально-правова протидія корупційним кримінальним правопорушенням має розглядатися не лише як елемент кримінально-правової політики, а і як складова забезпечення національної безпеки.

Як зазначає М. І. Панов, «…кримінальний закон, використовуючи кримінально-правові норми, що складають його суть, визначає обсяг (коло) злочинного і караного, а отже, і сферу дії кримінального права» [145, с. 67]. Важливим елементом формування кримінально-правових норм є соціальна обумовленість криміналізації певної суспільно небезпечної поведінки, яка підтверджує наявність у відповідних діянь ознаки кримінальної протиправності. Передусім це зумовлено доктринальним розумінням криміналізації як процесу виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності

кримінально-правової протидії таким проявам, а також закріплення їх у законі як кримінально протиправних і караних діянь.

У цьому аспекті не викликає заперечень позиція О. О. Пащенка, який чинники, що зумовлюють існування певних заборонних кримінально-правових норм, та детермінанти криміналізації суспільно небезпечних діянь розглядає як взаємопов'язані обставини, що багато в чому збігаються. До таких чинників автор відносить суспільну небезпечність, співрозмірність негативних і позитивних результатів кримінально-правової заборони, можливість протидії відповідним діянням кримінально-правовими засобами, наявність у держави ресурсів для реалізації заборони, системно-правову несуперечливість, безпробільність закону та повноту складу злочину [147, с. 212]. У юридичній літературі слушно зазначається також, що «кримінальний закон є фактичним показником відповідного інтересу» [209, с. 151]. Отже, закріплення у КК України певної групи корупційних кримінальних правопорушень свідчить про визнання державою особливої суспільної небезпечності таких діянь та необхідності їх кримінально-правового переслідування.

Перед тим як перейти безпосередньо до поняття корупційних кримінальних правопорушень, необхідно зупинитися на сучасному розумінні категорії «корупція», не заглиблюючись надмірно в широкий науковий дискурс. Як зазначає М. І. Мельник, корупція – це соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних із неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень і відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інші корупційні правопорушення, у тому числі ті, що створюють умови для вчинення корупційних діянь або є приховуванням чи потуранням їм [120].

На думку М. І. Камлика, корупція є соціально-політичним явищем, зміст якого становить обумовлена політичними, економічними, соціальними і психологічними факторами система негативних поглядів, переконань, настанов і діянь окремих громадян, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва,

зловживання владою, надання пільг і переваг усупереч суспільним інтересам [78, с. 84]. У цьому визначенні акцентовано увагу не лише на юридичній, а й на соціально-політичній природі корупції, що має важливе значення для розуміння її криміногенного потенціалу.

І. М. Різак визначає корупцію як складне соціальне явище, що виникає у процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, які протиправно використовують надану їм владу для задоволення особистих інтересів або інтересів третіх осіб, а також для створення умов здійснення корупційних дій, їх приховування чи сприяння їм [78, с. 8]. Б. В. Романюк, у свою чергу, зазначає, що корупцію слід розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає та руйнує органи державної влади, державу й суспільство загалом. У правовому розумінні корупція, на його думку, становить сукупність різних за характером і ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю сутністю корупційних діянь, інших правопорушень – кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних, а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних із учиненням таких діянь [90, с. 14].

А. П. Закалюк запропонував загальне соціальне поняття корупції як суспільно неприйнятної та суспільно небезпечної активності людей, наділених владними або іншими публічними повноваженнями та пов'язаними з ними можливостями, або осіб, які прагнуть скористатися такими можливостями з метою одержання будь-яких благ – переваг, послуг, пільг тощо – для себе чи інших осіб не на основі офіційно визначеного порядку, підстав або норм, а шляхом реалізації особистої зацікавленості, що призводить до деформації публічних відносин [62, с. 139]. Наведений підхід є особливо важливим для кримінально-правового аналізу, оскільки акцентує увагу на деформації публічних відносин як наслідку корупційної поведінки.

Викладені наукові позиції загалом поділяють В. В. Топчій та Т. М. Супрун, які наголошують, що корупція є системним соціальним явищем, оскільки корупційні правопорушення не існують ізольовано від інших соціальних процесів, а органічно пов'язані з ними. Корупція постійно

розвивається, а її трансформація зумовлена як загальними змінами в суспільстві, так і процесами, що відбуваються всередині самого явища. Отже, зміст корупції безпосередньо залежить від стану суспільства та його розвитку в конкретний історичний період. У зв'язку з цим слушною є позиція вчених про те, що сутність корупції залишається відносно сталою, тоді як змінюються види корупційних правопорушень і форми їх прояву. Взаємозв'язок між окремими корупційними діяннями полягає в тому, що, проявляючись у тій чи іншій формі, вони взаємно створюють сприятливі умови для появи інших [199, с. 11]. Аналогічне бачення соціальної сутності корупції міститься у посібнику «Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби» [64, с. 13].

Виходячи з того, що саме законодавче визначення корупції має вирішальне значення для окреслення кола корупційних, у тому числі кримінальних, правопорушень, слід погодитися з позицією М. В. Киричка про те, що визначення терміна «корупція» зазнало певних змістовних змін порівняно із Законом України «Про боротьбу з корупцією» 1995 р., який втратив чинність, і лише редакційних змін порівняно із законами України «Про засади запобігання та протидії корупції» 2009 р. та «Про засади запобігання і протидії корупції» 2011 р., які також втратили чинність [79, с. 13].

Відповідно до ст. 1 чинного Закону України «Про запобігання корупції» [168], корупція визначається як використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки або пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, а також як обіцянка, пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити її до протиправного використання наданих службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей.

Як слушно зазначає К. Г. Биков [18, с. 72], у текстах антикорупційних законів корупційне правопорушення визначається як один із видів дисциплінарних, цивільно-правових, адміністративних і кримінальних

правопорушень, що охоплює різні сфери законодавства. Такі законодавчі положення окреслюють ознаки, за допомогою яких із усієї сукупності протиправних діянь, передбачених українським законодавством, виокремлюється група корупційних правопорушень. Отже, загальна сукупність діянь, пов'язаних із корупцією та визначених за певними критеріями, складається з різних видів дисциплінарних, цивільно-правових, адміністративних правопорушень і кримінальних правопорушень.

Юридичне значення такого законодавчого підходу полягає в тому, що за наявності ознак корупційного правопорушення і притягнення особи до відповідного виду юридичної відповідальності вчинене діяння спричиняє певні правові наслідки, які залежать від його суспільної небезпечності або шкідливості. Такі наслідки можуть охоплювати звільнення винної особи з посади, обмеження можливості обіймати певні посади в майбутньому, застосування кримінально-правових, адміністративно-правових, дисциплінарних чи цивільно-правових заходів, а також внесення відомостей до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [18, с. 12].

Корупція як соціально-правове явище виражається у конкретних корупційних правопорушеннях. Як стверджує А. А. Вознюк, серед усіх проявів корупції найвищий рівень небезпеки становлять саме корупційні кримінальні правопорушення, тому забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин від таких кримінально протиправних діянь є одним із пріоритетних напрямів сучасної кримінально-правової політики України [36]. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки саме кримінально-правові засоби застосовуються до найбільш небезпечних форм корупційної поведінки, які посягають на авторитет публічної влади, належне функціонування службової діяльності, правосуддя, економічну безпеку та інші охоронювані законом цінності.

Згідно із Законом України «Про запобігання корупції» [168], корупційним правопорушенням є діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Водночас у

кримінально-правовій теорії корупційні кримінальні правопорушення визначаються по-різному, що свідчить про складність відповідного поняття та відсутність єдиного доктринального підходу до його змісту.

Так, М. І. Мельник визначає такі діяння як ті, що полягають у неправомірному використанні або зловживанні посадовими особами органів державної влади чи органів місцевого самоврядування наданою їм владою або посадовим становищем в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб [118, с. 128]. В. І. Тютюгін визначає корупційні злочини як «умисні суспільно небезпечні діяння, що володіють всіма ознаками корупційних правопорушень, вчинення яких пов'язане з використанням особою влади, службового становища чи можливостей, що з такого службового становища випливають всупереч інтересам служби, вичерпний перелік яких встановлено в законі про кримінальну відповідальність» [203, с. 396]. О. М. Джужа пропонує розуміти під такими діяннями «…будь-який умисний злочин, що вчиняється посадовою особою органу державної влади чи місцевого самоврядування з використанням свого службового становища з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або для задоволення інтересів третіх осіб» [90, с. 122].

В. М. Куц та Я. О. Триньова розглядають корупційні злочини як передбачене в Особливій частині КК України суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [106, с. 33]. О. Л. Бусол характеризує їх як суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки корупції та корупційного правопорушення, наголошуючи, що за відсутності хоча б однієї з таких ознак діяння не може визнаватися корупційним [31, с. 6]. О. К. Марін пропонує розуміти корупційний злочин як злочин, що вчиняється службовою особою або особою, яка надає публічні послуги, з використанням можливостей свого спеціального статусу з метою одержання неправомірної вигоди [114]. А. В. Савченко визначає такі діяння як передбачені винятково КК України суспільно небезпечні та карані умисні діяння, що містять ознаки корупції та вчиняються спеціальними суб'єктами [185, с. 8].

Водночас слушним є висновок Р. С. Осипчука про те, що незалежно від аспекту дослідження – кримінологічного, кримінально-правового,

адміністративного, соціально-політичного тощо – починаючи з другої половини минулого століття і до теперішнього часу обов'язковими елементами корупції зазвичай визнаються її соціальна складова, нерозривний зв'язок із владними інститутами, державним апаратом, посадовим становищем носіїв відповідної влади, а також наявність у таких осіб приватного інтересу – особистої зацікавленості або інтересів третіх осіб, який суперечить інтересам держави та суспільства. У цьому сенсі теза про сталість і послідовність доктринальних підходів до розуміння корупції у вітчизняній науці ілюструється аналізом поглядів дослідників цього феномену за майже двадцятирічний період, який збігається з періодом становлення незалежної України та розвитку її антикорупційного законодавства [144, с. 27–28].

Чинне кримінальне законодавство України не містить загального нормативного визначення поняття «корупційне кримінальне правопорушення», а використовує переважно системний підхід. Відповідний перелік закріплено у примітці до ст. 45 КК України. Такий спосіб законодавчого регулювання має практичне значення, оскільки дозволяє встановити, до яких саме кримінальних правопорушень застосовуються спеціальні кримінально-правові наслідки, пов'язані з їх корупційним характером. Водночас визначення корупційних кримінальних правопорушень виключно через їх перелік не повною мірою розкриває кримінально-правовий зміст цієї групи деліктів, не дає змоги чітко встановити їх загальні ознаки, з'ясувати правову природу та послідовно розмежувати корупційні кримінальні проступки і корупційні злочини.

Щодо характеристик корупційних злочинів В. М. Киричко вважає, що таким кримінально протиправним діянням притаманні дві основні групи ознак: по-перше, ознаки складу кримінального правопорушення, визначені КК України; по-друге, специфічні ознаки корупційного правопорушення [79, с. 14]. Подібної позиції дотримується І. Є. Мезенцева, яка зазначає, що корупційним злочином законодавець вважає суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки корупції та корупційного злочину, передбаченого в Особливій частині КК України [117, с. 76].

Б. М. Головкін до ознак корупційного кримінального правопорушення відносить використання особою наданих їй службових повноважень чи пов’язаних із ними можливостей усупереч інтересам держави, а також схиляння таких осіб до протиправного використання відповідних повноважень або можливостей; корисливу мету чи іншу зацікавленість особи; одержання неправомірної вигоди, прийняття такої вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Під неправомірною вигодою розуміються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. До відповідних ознак автор також відносить безпосереднє заподіяння шкоди авторитету чи іншим охоронюваним законом інтересам держави, а також наявність умислу на вчинення таких діянь [40, с. 11–12].

Погоджуючись із такими підходами, Е. В. Расюк [91] та І. М. Довбань [48] до типових ознак корупційного злочину відносять суспільну небезпечність, протиправність, наявність діяння, що містить ознаки корупції, вчинення його спеціальним суб’єктом, умисну форму вини та караність. Суспільна небезпечність полягає в тому, що саме за ступенем суспільної небезпеки корупційне кримінальне правопорушення відрізняється від інших корупційних правопорушень, адже його вчинення завжди створює загрозу заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, або фактично заподіює таку шкоду.

Протиправність означає передбачення відповідного корупційного діяння виключно КК України. Наявність діяння, що містить ознаки корупції, повинна визначатися з урахуванням змісту ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». Вчинення корупційного кримінального правопорушення, як правило, пов’язане з використанням особою влади, службового становища чи можливостей, які з такого становища випливають. Водночас для такого діяння характерним є не просто використання службового становища, а саме його неправомірне використання або зловживання ним. Таке діяння може вчинятися

як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності, полягає у використанні особою влади чи службових повноважень і суперечить інтересам служби [98, с. 792].

Ознака спеціального суб'єкта полягає в тому, що значна частина корупційних кримінальних правопорушень вчиняється особами, зазначеними у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», передусім службовими особами публічного і приватного права, а також особами, які надають публічні послуги. Водночас окремі корупційні кримінальні правопорушення можуть вчинятися й іншими суб'єктами, зокрема працівниками підприємств, установ чи організацій, які не є службовими особами, або загальними суб'єктами. Саме тому загальне поняття корупційного кримінального правопорушення не може бути зведене виключно до діянь спеціальних суб'єктів, оскільки окремі форми активного підкупу, пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди можуть вчинятися особами, які не належать до кола осіб, зазначених у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Умисна форма вини є типовою для корупційних кримінальних правопорушень. Водночас у злочинах, передбачених ст. 364, 364-1 та 365-2 КК України, ставлення до наслідків може виражатися як у формі умислу, так і у формі необережності. Мотиви та мета корупційних кримінальних правопорушень можуть бути різними, однак переважно вони мають корисливу спрямованість або пов'язані з одержанням неправомірної вигоди для себе чи інших осіб. Караність як ознака таких діянь означає можливість застосування передбачених КК України кримінально-правових заходів, серед яких покарання може варіюватися від штрафу до позбавлення волі на значний строк із конфіскацією майна та позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, у передбачених законом випадках може бути звільнена від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України, за наявності підстав і умов, визначених ч. 5 ст. 354 КК України.

Наведені ознаки корупційного кримінального правопорушення дають підстави наголосити, що держава, формуючи кримінально-правову заборону,

пов’язана не лише сучасними потребами протидії корупції, а й попередньою системою суспільних відносин, традиційними правовими інститутами, моделями соціального контролю та історичним досвідом реагування на правопорушення. У цьому напрямі важливе значення має проблема розподілу відповідальності між суб’єктами залежно від їх правового статусу, характеристик діяльності, ступеня суспільної небезпеки вчинених ними корупційних діянь та характеру заподіяної шкоди. Кримінальна небезпека особи і самого діяння залежить не лише від поведінки винного, а й від його соціального та правового статусу, який реалізується у відповідній кримінально-правовій забороні.

Кримінальне правопорушення є підставою визначення характеру та ступеня суспільної небезпеки, а характеристика діяння і реакція суспільства на нього виступають основними передумовами криміналізації. Властивості особи, яка вчиняє таке діяння, мають додаткове, адитивне значення, що передбачає їх урахування насамперед у процесі індивідуалізації кримінальної відповідальності, але не завжди безпосередньо у процесі криміналізації. Разом із тим у сфері корупційних кримінальних правопорушень особливості суб’єкта мають підвищене значення, оскільки саме службовий, владний, професійний або інший спеціальний статус часто створює можливість для неправомірного використання повноважень або пов’язаних із ними можливостей.

У зв’язку з цим до ознак корупційного кримінального правопорушення доцільно додати індивідуалізованість і конкретизованість зв’язків. Індивідуалізація у відповідних правовідносинах означає, що, незважаючи на належність суб’єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», до певних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій чи інших юридичних осіб, юридичну відповідальність за вчинення корупційних діянь вони несуть в індивідуальному порядку. Навіть у разі притягнення до відповідальності юридичних осіб або вчинення кримінального правопорушення у співучасті для кожного співучасника настає індивідуальна кримінальна відповідальність відповідно до положень ст. 29 КК України [98].

Конкретизація корупційних правовідносин відображається через їх об’єкти, предмети та юридично значущі ознаки: неправомірну вигоду, подарунок, потенційний чи реальний конфлікт інтересів, службові повноваження, пов’язані з ними можливості, правовий статус суб’єкта, спосіб учинення діяння, повторність, форму співучасті та інші обставини. Такі елементи можуть проявлятися як в одиничному вигляді, так і в сукупності, а їх наявність дозволяє конкретизувати кримінально-правову оцінку діяння, відмежувати корупційне кримінальне правопорушення від інших кримінальних правопорушень та забезпечити належну індивідуалізацію відповідальності.

При формулюванні визначення поняття «корупційне кримінальне правопорушення» важливо враховувати, що воно має бути узгоджене з визначенням кримінального правопорушення як такого, передбаченим ч. 1 ст. 11 КК України, а також із поняттями «корупція» і «корупційне правопорушення», закріпленими у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». Крім того, не можна виключати, що створення нормативного визначення корупційного кримінального правопорушення може зумовити потребу у внесенні відповідних змін до законодавчих визначень корупції та корупційного правопорушення для забезпечення їх змістовної узгодженості.

Подібної думки дотримується й О. О. Дудоров, який зазначає, що при визначенні співвідношення понять «корупція» та «корупційні кримінальні правопорушення» слід ураховувати застереження, зроблені відповідно у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» та примітці до ст. 45 КК України. Згідно із зазначеними положеннями, відповідні поняття вживаються у спеціальному значенні: «у цьому Законі» – щодо Закону України «Про запобігання корупції», та «відповідно до цього Кодексу» – щодо кримінальних правопорушень, які визнаються корупційними у КК України. Крім того, у ч. 3 ст. 3 КК України однозначно передбачено, що кримінальна протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. Тому неузгодженості, які можуть існувати між поняттям «корупційне правопорушення» та систематизованим переліком корупційних

кримінальних правопорушень, не повинні визначати кримінально-правові наслідки вчинення відповідного діяння [55, с. 452].

З урахуванням наведених ознак *під корупційним кримінальним правопорушенням доцільно розуміти передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов'язане з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди, а також належить до системи кримінальних правопорушень, визначених кримінальним законом як корупційні*. Таке поняття доцільно закріпити у примітці до ст. 45 КК України, розкривши його через такі ознаки:

- суспільну небезпечність і кримінальну протиправність діяння;
- наявність ознак корупції; зв'язок діяння з неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями;
- умисну форму вини;
- належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень.

На відміну від чинного КК України, у проєкті нового КК України містяться дефініції корупційного кримінального правопорушення та кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією. Зокрема, корупційне кримінальне правопорушення визначається як передбачений КК України злочин чи кримінальний проступок, склад якого містить такі обов'язкові ознаки корупції: неправомірна вигода або хабар як предмет чи засіб кримінального правопорушення; зловживання чи схиляння до зловживання, вплив на прийняття рішення або торгівля впливом як спосіб кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, визначається як передбачене КК України кримінальне правопорушення, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», яке порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони чи обмеження, але не містить ознак корупції (п. 21 ч. 2 ст. 1.4.1 проєкту) [99].

Водночас, виходячи зі змісту проєкту, А. А. Вознюк відзначає, що корупційне кримінальне правопорушення має дві обов'язкові ознаки, кожна з яких містить альтернативні елементи. Перша ознака пов'язана з неправомірною вигодою або хабарем. Водночас у Загальній частині проєкту КК України відсутнє визначення неправомірної вигоди, що слід розглядати як його недолік, оскільки це поняття має істотне значення для застосування різних кримінально-правових норм [36]. Його доцільно було б розкрити у ст. 1.4.1 «Значення термінів Кримінального кодексу України».

Другою ознакою є наявність одного з таких способів учинення корупційного кримінального правопорушення: зловживання, схиляння до зловживання, вплив на прийняття рішення особою, наділеною владою, службовим становищем чи певними повноваженнями, торгівля впливом, а також незаконне використання влади, службового становища чи певних повноважень. Такий підхід є позитивним з погляду спроби нормативно окреслити зміст корупційного кримінального правопорушення не лише через перелік статей, а й через сукупність сутнісних ознак. Водночас його подальше вдосконалення потребує узгодження з чинним антикорупційним законодавством, положеннями КК України та усталеними доктринальними підходами.

За стереотипами побутового сприйняття кримінальні правопорушення, що вчиняються службовими особами, часто ототожнюються з корупційними злочинами. Проте не кожне службове кримінальне правопорушення є корупційним, а зазначені поняття є спорідненими, але не тотожними. Корупційні кримінальні правопорушення мають власний зміст, обумовлений наявністю ознак корупції, зв'язком із неправомірною вигодою, використанням службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей, а також спеціальними кримінально-правовими наслідками їх учинення.

Загалом корупційні злочини мають конвенційний характер, оскільки їх існування визнається міжнародним кримінальним правом. Зокрема, у ст. 8 «Криміналізація корупції» Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. наголошено на необхідності визнання

кримінально караними відповідних діянь, коли вони вчиняються умисно [88]. Аналізоване поняття є загальновизнаним у міжнародному праві, що дає можливість, по-перше, стверджувати про виокремлення такої групи злочинів загалом, а по-друге, використовувати згаданий термін для потреб національного права. Про корупційні дії згадує і Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 р. [213], а в Конвенції ООН проти корупції 2003 р. йдеться про «злочини, визнані цією Конвенцією» [87]. Отже, імплементація категорії корупційних кримінальних правопорушень у вітчизняне кримінальне законодавство є обґрунтованим і необхідним кроком.

Специфікою КК України є те, що відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення не зосереджена в межах окремого розділу Особливої частини. Законодавець обрав інший підхід, визначивши відповідні кримінальні правопорушення у примітці до ст. 45 КК України, що міститься у розділі IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК України. Такий підхід пов’язаний із тим, що саме у ст. 45 КК України вперше виникає потреба у використанні відповідної категорії для вирішення питання про можливість або неможливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям. З позиції законодавчої техніки це пояснює появу переліку корупційних кримінальних правопорушень саме в межах цієї норми.

Варто відзначити, що поняття «корупційне правопорушення» має значення насамперед для застосування Закону України «Про запобігання корупції», тоді як поняття «корупційне кримінальне правопорушення» – для застосування КК України. У чинному кримінальному законодавстві корупційні кримінальні правопорушення не збігаються повністю з жодною окремою групою кримінальних правопорушень, передбачених Особливою частиною КК України. Вони не тотожні кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, хоча саме з цією групою їх найчастіше ототожнюють.

Отже, поняття та зміст корупційних кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством України мають розкриватися не лише через

формальний перелік норм КК України, а й через сукупність сутнісних ознак, які відображають їх корупційну природу. До таких ознак належать суспільна небезпечність, кримінальна протиправність, винність, переважно умисний характер діяння, наявність ознак корупції, зв'язок із неправомірною вигодою або використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей, а також належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень. Саме такий підхід дозволяє забезпечити більш послідовне розмежування корупційних кримінальних проступків і корупційних злочинів, усунути термінологічні неузгодженості та підвищити ефективність кримінально-правової протидії корупції.

Висновки до Розділу 1

1. Проведений аналіз стану наукового дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції засвідчив, що у вітчизняній юридичній науці сформовано значний масив праць, присвячених з'ясуванню сутності корупції, її соціальної небезпечності, кримінально-правової природи, кримінологічної детермінації, форм прояву, напрямів протидії. Відповідні дослідження охоплюють як загальні концептуальні питання антикорупційної політики, так і спеціальні проблеми кримінальної відповідальності за окремі корупційні кримінальні правопорушення. З урахуванням предметної спрямованості наукові праці з цієї проблематики розподілено на (1) дослідження кримінально-правових проблем корупції, її ознак, видів, підстав криміналізації, кваліфікації та застосування кримінально-правових засобів протидії (П. П. Андрушко, Б. Г. Безгинський, О. С. Бондаренко, А. В. Боровик, В. М. Дубас, О. О. Дудоров, М. Б. Желік, М. І. Мельник, Д. Г. Михайленко, М. В. Михайлова, А. В Савченко та ін.); (2) праці кримінологічного характеру, у яких розкрито детермінанти корупційної злочинності, особу корупційного правопорушника, механізми протидії та роль відповідних суб'єктів (А. В. Білецький, О. Ю. Бусол,

М. В. Кікалішвілі, О. М. Михальченко, Н. А. Никифоренко, В. М. Трепак та ін.). Водночас наявний науковий доробок не дає підстав вважати дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції завершеним. Особливого значення така проблематика набула після 24 лютого 2022 р., коли корупція в умовах повномасштабної війни продовжила залишатися однією з ключових внутрішніх загроз для держави, її економічної стабільності, обороноздатності, належного функціонування публічної влади та суспільної довіри. У цьому контексті кримінально-правова протидія корупції має розглядатися не лише як складова антикорупційної політики, а й як важливий елемент забезпечення національної безпеки.

2. Генезис законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини засвідчує тривалий і складний процес поступового формування кримінально-правових заборон, спрямованих на охорону публічної влади, управління, правосуддя та суспільної довіри до державних інституцій. Історичний розвиток відповідних норм відбувався від первинного морального, звичаєвого та релігійного осуду неправомірного використання владних можливостей до їх поступової юридизації, нормативного закріплення та подальшої криміналізації. На ранніх етапах розвитку державності корупційні прояви ще не мали сучасного законодавчого визначення, однак уже тоді простежувалися окремі форми зловживання публічною владою, неправомірного одержання вигод, підкупу та використання управлінського статусу в особистих інтересах («Руська Правда», Судебники 1497 і 1550 рр., Литовські статути, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., Кримінальне уложення 1903 р.), у яких простежується поступове ускладнення системи відповідальності за неправомірну службову поведінку. Радянський період позначився ідеологізованим підходом до протидії корупційним проявам, у межах якого переважали категорії «боротьби» та «викорінення». КК УСРР 1922 р., КК УСРР 1927 р. та КК УРСР 1960 р. закріплювали відповідальність за посадові злочини, серед яких важливе місце займали зловживання владою або посадовим становищем, одержання хабаря, давання хабаря, посередництво в хабарництві, привласнення ввіреного майна та інші діяння, які за сучасним

підходом можуть бути віднесені до корупційних кримінальних правопорушень. Водночас радянське законодавство не використовувало поняття «корупційні злочини», а відповідні діяння розглядалися переважно крізь призму охорони державної служби, соціалістичної власності та порядку управління.

Зі здобуттям Україною незалежності розпочався новий етап розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини. Закон України «Про боротьбу з корупцією» 1995 р. започаткував нормативне оформлення національної антикорупційної політики, а КК України 2001 р. закріпив відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, серед яких основне місце посідали зловживання владою або службовим становищем. Подальші зміни кримінального й антикорупційного законодавства, особливо після 2013–2014 рр., істотно трансформували відповідну сферу: поняття «хабар» було замінено ширшим поняттям «неправомірна вигода», розширено коло суб’єктів корупційних злочинів, запроваджено нові склади кримінальних правопорушень і посилено зв’язок кримінально-правових заборон із превентивними антикорупційними механізмами. Прийняття Закону України «Про запобігання корупції» стало якісно новим етапом у формуванні сучасної системи антикорупційного законодавства. Цей акт заклав організаційні та правові засади функціонування системи запобігання корупції, визначив превентивні антикорупційні механізми та створив нормативне підґрунтя для комплексного поєднання кримінально-правових, адміністративно-правових, інституційних і організаційних засобів протидії корупції.

3. Визначення корупційних кримінальних правопорушень виключно шляхом закріплення їх вичерпного переліку у законі про кримінальну відповідальність не повною мірою забезпечує розкриття їх кримінально-правового змісту, оскільки не дає змоги встановити загальні ознаки цієї групи деліктів, з’ясувати їх правову природу та послідовно розмежувати корупційні кримінальні проступки і корупційні злочини. У зв’язку з цим доцільним є нормативне закріплення в КК України загального поняття корупційного кримінального правопорушення.

Під корупційним кримінальним правопорушенням пропонується розуміти

передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов'язане з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди, а також належить до системи кримінальних правопорушень, визначених кримінальним законом як корупційні. Таке поняття доцільно закріпити у примітці до ст. 45 КК України через такі ознаки: 1) суспільна небезпечність і кримінальна протиправність діяння; 2) наявність ознак корупції; 3) зв'язок діяння з неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями; 4) умисна форма вини; 5) належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 2.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1 Система та класифікація корупційних кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві України

КК України виступає ключовим інструментом охорони найважливіших суспільних цінностей і благ від кримінально протиправних посягань. У межах покладених на нього завдань КК України встановлює перелік суспільно небезпечних діянь, що визнаються кримінальними правопорушеннями, а також передбачає систему кримінально-правових заходів, які можуть бути застосовані до осіб, що вчинили ці діяння.

Особлива частина КК України містить систематизований перелік складів кримінальних правопорушень, поділених за об’єктом посягання та ступенем їх суспільної небезпеки. Серед таких складів виокремлюються корупційні кримінальні правопорушення як особлива категорія кримінальних правопорушень, спрямованих на підрив засад публічної служби, доброчесності та законності в діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування.

Криміналізація корупційних проявів у положеннях Особливої частини КК України обумовлена актуальністю цієї проблематики та необхідністю її ефективної правової нейтралізації. Корупція становить одну з найскладніших загроз для функціонування державних інституцій, а отже потребує комплексного та послідовного запобігання, зокрема шляхом удосконалення механізмів кримінально-правової відповідальності. У цьому контексті забезпечення ефективності правозастосування у сфері боротьби з корупцією є надзвичайно важливим елементом реалізації як внутрішньодержавної політики, так і міжнародно-правових зобов’язань України [109, с. 255].

У сучасних умовах корупція становить серйозну загрозу конституційному правопорядку, демократичному розвитку та забезпеченню основоположних прав і свобод людини. Її системний характер руйнує засади належного державного управління, підриває принципи доброчесності та соціальної справедливості, спотворює механізми економічної конкуренції та перешкоджає сталому економічному розвитку. Корупція негативно впливає на функціонування демократичних інституцій, послаблює довіру до влади та девальвує моральні засади суспільства.

Особливу небезпеку становить той факт, що корупційні практики безпосередньо пов’язані з незаконним обігом значних фінансових активів, які часто складають вагому частку державних ресурсів, ставлячи під загрозу політичну стабільність, фінансову безпеку та перспективи сталого розвитку держави. За таких обставин корупція перестає бути винятково внутрішньонаціональною проблемою, трансформуючись у транснаціональне явище, яке потребує комплексного міждержавного запобігання, впровадження превентивних інструментів й ефективного контролю.

Для багатьох країн світу, зокрема й для України, корупція набула характеру найгострішого соціального виклику. Про це свідчать, зокрема, показники України в міжнародних антикорупційних рейтингах: так, за результатами Індексу сприйняття корупції, оприлюдненого Transparency International, Україна отримала 26 балів зі 100 можливих і посіла 142 місце серед 175 держав, що свідчить про критичний рівень сприйняття корупції в державному секторі та необхідність посилення кримінально-правових і інституційних механізмів запобігання цьому явищу [76]. Україна в черговий раз опинилась на одному щаблі з Угандою та Коморськими островами як одна з найбільш корумпованих країн світу. За даними Міністерства юстиції України, щорічні суми матеріальних збитків від корупційних кримінальних правопорушень сягають кількох сотень мільйонів гривень (наприклад, у 2013 р. – 268,8) [133], хоча такі цифри навряд чи відображають реальні показники суспільної шкідливості корупції. За оцінками Світового банку, щорічні збитки від корупції у світі становлять $ 1 трлн, що є великим економічним тягарем.

За час повномасштабної війни українські суди винесли близько 6 877 вироків щодо корупціонерів. Це суттєво менше, ніж кількість вироків до війни. У 2025 року українські суди вже винесли понад 2 000 рішень щодо корупційних справ — це на 37 % більше, ніж минулого року, але все ще нижче докризового рівня [2].

Отже, корупція справляє істотний негативний вплив не лише на функціонування національної економіки, а й на політичну стабільність та правопорядок у державі. Згідно з даними досліджень, щорічні втрати країн Європейського Союзу внаслідок корупції становлять приблизно 323 мільярди євро, що у три рази перевищує попередні оцінки. Такий масштаб зумовлює сприйняття Європи як одного з провідних глобальних акторів у сфері боротьби з незаконними винагородами та іншими формами корупційних правопорушень [238].

Особливу суспільну небезпеку становлять корупційні діяння, що підпадають під ознаки кримінальних правопорушень. Корупція у кримінально-правовому аспекті є не лише проявом зловживання владою чи службовим становищем, а й чинником, що тісно пов'язаний з іншими небезпечними формами кримінальної діяльності — передусім з організованою та економічною злочинністю. Саме через здатність корупції проникати в усі рівні владних і комерційних структур, уражаючи інституційні засади функціонування держави, вона потребує глибокого науково-теоретичного аналізу.

За цих умов виникає об’єктивна потреба в глибокому теоретико-правовому осмисленні природи корупційних кримінальних правопорушень, зокрема в уточненні їх поняття, класифікації, структурних ознак та правових наслідків. Окремої уваги потребує формування чіткої кримінально-правової характеристики таких правопорушень відповідно до сучасних доктринальних підходів, міжнародних зобов’язань України у сфері боротьби з корупцією, а також практики національного судочинства. Системне наукове опрацювання цих питань має стати підґрунтям для удосконалення кримінального

законодавства та підвищення ефективності його реалізації у сфері протидії корупційній злочинності.

Попри те, що проблематика запобігання корупції та аналіз її кримінально-правових проявів уже знайшла певне відображення в науковому доробку вітчизняних учених-криміналістів — зокрема П. П. Андрушка, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, В. М. Куца, О. М. Литвака, О. К. Маріна, М. І. Мельника, Б. В. Романюка, В. І. Тютюгіна, М. І. Хавронюка, О. Ю. Юрченка, О. Н. Ярмиша та інших — ці наукові підходи не вичерпали свого потенціалу. В умовах трансформації суспільно-правових відносин, посилення глобалізаційних процесів та змін у структурі корупційної злочинності зростає потреба у формулюванні нових концептуальних підходів, які б відповідали сучасним викликам та сприяли підвищенню ефективності кримінально-правових механізмів запобігання корупції.

Варто зазначити, що виокремлення корупційних кримінальних правопорушень як самостійної групи у системі кримінального законодавства України зумовлено як внутрішньодержавними потребами кримінально-правового реагування на корупцію, так і міжнародно-правовими зобов’язаннями держави. Корупційні правопорушення визнаються такими, що мають транскордонний характер, та розглядаються як конвенційні кримінальні правопорушення, що становлять об’єкт уваги міжнародного кримінального права.

Зокрема, положення про так звані «кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією» закріплені в Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією (ETS No. 173), прийнятій 27 січня 1999 року в місті Страсбурзі, яку Україна ратифікувала 18 жовтня 2006 року. Окремі аспекти відповідальності за «корупційні дії» також передбачені Цивільною конвенцією про боротьбу з корупцією, ухваленою 4 листопада 1999 року в Страсбурзі та ратифікованою Україною 16 березня 2005 року [232].

Заслуговує на окрему увагу Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції, ухвалена 31 жовтня 2003 року та ратифікована Україною 18 жовтня 2006 року із відповідними заявами. У цьому міжнародно-правовому акті

передбачено не лише загальні принципи запобігання корупції та міжнародної співпраці, а й конкретизовано перелік кримінально караних діянь, які визнаються злочинами відповідно до положень Конвенції. Зокрема, у документі йдеться про обов'язок держав-учасниць установити кримінальну відповідальність за «злочини, визнані (визначені) цією Конвенцією», включаючи як базові склади (наприклад, пропозиція неправомірної вигоди, зловживання впливом), так і складні форми корупційних правопорушень (відмивання доходів, приховування, перешкоджання правосуддю тощо).

Усі наведені положення свідчать про те, що імплементація терміна «корупційне кримінальне правопорушення» у національне кримінальне законодавство України є як обґрунтованою, так і актуально необхідною. Водночас у сучасній теорії кримінального права відсутнє єдине доктринальне визначення цього поняття, що спричиняє низку методологічних труднощів у його практичному застосуванні. Різні наукові школи пропонують власні концептуальні підходи до формулювання дефініції корупційного кримінального правопорушення.

Так, М. І. Мельник визначає корупційні кримінальні правопорушення як такі, що полягають у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими особами органів державної влади або місцевого самоврядування наданих їм повноважень чи посадового статусу в особистих інтересах або в інтересах третіх осіб [118]. У свою чергу, О. М. Джужа акцентує на умисному характері цих діянь, підкреслюючи, що будь-яке кримінальне правопорушення, вчинене посадовою особою з використанням службового становища з корисливих мотивів або для задоволення приватної заінтересованості, може бути охарактеризоване як корупційне [90, с. 24–26];

Іншу позицію представляють В. Куц і Я. Труньова, які підходять до визначення корупційного кримінального правопорушення з формально-юридичних позицій, вважаючи його будь-яким діянням, передбаченим у Особливій частині КК України, що містить ознаки корупції та підпадає під категорію корупційного правопорушення [107, с. 32–36].

Причина такої варіативності наукових підходів полягає, зокрема, у відсутності чітко закріпленої у кримінальному законодавстві дефініції «корупційне кримінальне правопорушення». Як слушно зазначає О. К. Марін, визначальною ознакою такого діяння є те, що воно вчиняється службовою особою, яка виконує публічні функції, з використанням повноважень, пов'язаних із її спеціальним статусом, з метою одержання неправомірної вигоди. На думку дослідника, до таких діянь у КК України можна віднести близько 100 складів протиправних діянь [113].

Варто зазначити, що у чинному КК України законодавець не передбачив окремого розділу Особливої частини, який би системно охоплював кримінальні правопорушення корупційного характеру. Серед двадцяти розділів Особливої частини КК України відсутній розділ із назвою «Корупційні кримінальні правопорушення» або інша структура, що безпосередньо виокремлювала б ці діяння в єдиний блок на підставі їх правової природи. Такий підхід істотно ускладнює ідентифікацію відповідних складів правопорушень, а також створює труднощі при науковій класифікації та правозастосуванні.

Водночас законодавець обрав нетипове рішення щодо визначення переліку корупційних кримінальних правопорушень: їх ознаки сформульовані не у спеціальній нормі Особливої частини, а в примітці до статті 45 Кримінального кодексу України — «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям», що міститься в розділі IX Загальної частини КК України. Така конструкція має характер функціонального визначення, орієнтованого не на системну класифікацію злочинів, а на врегулювання конкретної підстави звільнення від кримінальної відповідальності [99]. Зазначене законодавче рішення пояснюється тим, що саме у статті 45 КК України вперше нормативно закріплено термін «корупційне кримінальне правопорушення» у контексті визначення умов звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Із позиції законодавчої техніки це зумовлює об'єктивну необхідність надання дефініції відповідного поняття саме в межах цієї кримінально-правової норми, адже відсутність чіткого змістовного наповнення категорії «корупційне кримінальне

правопорушення» у системі КК України перешкоджала б ефективному застосуванню відповідних правових механізмів.

Уперше законодавче визначення корупційних кримінальних правопорушень у національній кримінально-правовій системі було закріплено в спеціальному законодавстві — зокрема в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року. Саме в цьому нормативно-правовому акті було запропоновано перелік складів кримінальних правопорушень, що визнаються корупційними, з подальшим перенесенням відповідних положень у примітку до статті 45 КК України. Таким чином, імплементація дефініції «корупційне кримінальні правопорушення» у кримінальне законодавство розпочалася з антикорупційного законодавчого блоку, що вказує на міжгалузеву природу цього поняття та його тісний зв’язок із питаннями інституційного запобігання корупції [173].

Як ми уже відмічали, первинне закріплення переліку корупційних кримінальних правопорушень у законодавстві України відбулося шляхом доповнення статті 45 Кримінального кодексу України відповідною приміткою на підставі Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року.

Однак у подальшому редакція цієї примітки була законодавчо змінена. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року примітка до статті 45 КК України набула нової редакції. У цьому оновленні уточнено перелік кримінальних правопорушень, які вважаються корупційними, шляхом посилання на конкретні статті Особливої частини КК, що відповідає потребам правової визначеності та системності у боротьбі з корупцією [165].

Наразі у чинному кримінальному законодавстві України сформовано окрему категорію кримінальних правопорушень, що мають корупційну природу. Їх визначення законодавець здійснює не через загальну дефініцію або системну ознакову характеристику, а шляхом переліку конкретних

кримінально-правових норм. Відповідно до примітки до статті 45 КК України, корупційними визнаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 — у випадку вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, визначені у статтях 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України.

Таке законодавче визначення є формальним і базується на нумеративному підході, що, з одного боку, забезпечує юридичну визначеність, а з іншого — не дає змоги узагальнити типові кримінально-правові ознаки зазначених протиправних діянь. Водночас у науковій літературі пропонується виокремлення певного кола кваліфікуючих рис, притаманних корупційним кримінальним правопорушенням, зокрема: суспільна небезпечність, протиправність, спеціальний суб’єкт, умисна форма вини, наявність неправомірної вигоди або іншої особистої заінтересованості тощо.

Однак, як демонструє аналіз складів, перелічених у примітці до ст. 45 КК України, не всі із них містять повний набір ознак, що традиційно асоціюються з корупційними правопорушеннями. Це свідчить про певну концептуальну неоднорідність підходів до нормативного визначення поняття «корупційне правопорушення». Зокрема, національний перелік не цілком узгоджується з положеннями Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, ратифікованої Україною. Наприклад, Конвенція охоплює легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом, як корупційне правопорушення, у той час як національне законодавство таку кваліфікацію не передбачає.

Додатково слід відзначити, що правовий статус особи, яка вчинила корупційне кримінальне правопорушення, тягне за собою особливі правові наслідки, зокрема обмеження щодо звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених статтями 45–48 КК України, застосування особливих умов при призначенні покарання (ст. 69 КК України), обмеження у звільненні від покарання та знятті судимості тощо. Такий режим правового регулювання є індикатором підвищеного рівня суспільної небезпеки корупційних злочинів, а також підкреслює їхню значущість як об’єкта кримінально-правової охорони [186].

На додаток до наведених вище положень варто звернути увагу на те, що вчинення корупційного кримінального правопорушення може слугувати підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Такий підхід закріплений у статті 96-3 Кримінального кодексу України, відповідно до якої застосування заходів до юридичної особи можливе у двох випадках.

По-перше, коли кримінальне правопорушення, передбачене частинами 1 і 2 статті 368-3, частинами 1 і 2 статті 368-4, статтями 369 та 369-2 КК України, вчинено уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи. По-друге, коли юридична особа не забезпечила належне виконання обов'язків щодо запобігання корупції, покладених законом або її установчими документами на відповідальну особу, що в результаті призвело до вчинення будь-якого з вищезазначених злочинів.

Таким чином, кримінально-правова відповідальність юридичних осіб у контексті боротьби з корупцією є не лише вторинною у порівнянні з відповідальністю фізичних осіб, а й превентивною за своїм змістом. Вона фокусується не лише на факті вчинення кримінального правопорушення, а й на системній неспроможності юридичної особи забезпечити внутрішній контроль і дотримання антикорупційних стандартів.

Узагальнюючи наявні підходи, можна виділити низку типових ознак, що характеризують корупційне кримінальне правопорушення як окрему категорію кримінально караних діянь. По-перше, корупційне кримінальне правопорушення є суспільно небезпечним діянням — як дією, так і бездіяльністю, — яке завдає шкоди публічним інтересам або порушує встановлений порядок функціонування публічної служби. По-друге, таке діяння обов'язково містить ознаки корупції, тобто має на меті одержання або прийняття неправомірної вигоди, обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе або інших осіб, або ж передбачає її надання з метою впливу на протиправне використання уповноваженою особою своїх службових повноважень чи службового становища. По-третє, подібні діяння є винними, тобто вчиняються з умисною формою вини. По-четверте, вони мають бути прямо передбаченими

КК України, що забезпечує їх правову визначеність та караність. Нарешті, п’ятою ознакою є спеціальний суб’єкт — корупційне кримінальне правопорушення може бути вчинене лише особою, яка наділена відповідним службовим статусом або виконує функції представника влади.

Таким чином, корупційне кримінальне правопорушення— це суспільно небезпечне, винне, умисне діяння (дія або бездіяльність), що містить ознаки корупції, вчинене спеціальним суб’єктом з метою одержання неправомірної вигоди для себе або третіх осіб чи схилення до зловживання службовими повноваженнями. У такому розумінні дефініція корупційного кримінального правопорушення узгоджується із положеннями статті 19 Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти корупції, де передбачається, що такими злочинами є умисні зловживання службовими повноваженнями або становищем, вчинені державними посадовими особами з метою незаконного отримання вигоди для себе чи іншої фізичної або юридичної особи [87].

Що ж стосується видів корупційних кримінальних правопорушень за чинним КК України, у науковій літературі існує кілька підходів до їх класифікації. Загалом, класифікація таких правопорушень розглядається як поділ на групи за певними критеріями — зокрема, за характером об’єкта посягання, формою вини, способом вчинення, правовим статусом суб’єкта або функціональним змістом неправомірної вигоди. Такий поділ є необхідним для глибшого осмислення феномену корупції в кримінальному праві та забезпечення адекватної правозастосовної реакції [4, с. 59].

Окрім цього, корупційні кримінальні правопорушення в кримінальному праві України піддаються певній внутрішній класифікації, що базується на змісті складу кримінального правопорушення та способі його вчинення. Така класифікація дає змогу не лише систематизувати відповідні діяння, а й сформувати більш цілісний підхід до їх правового аналізу.

Зокрема, усі корупційні кримінальні правопорушення можна поділити на дві основні категорії. Перша охоплює так звані загальні кримінальні правопорушення, що набувають корупційного характеру лише у випадку їх вчинення із використанням службового становища. До них належать,

наприклад, діяння, передбачені статтею 357 КК України, а також окремі кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, що містяться в статтях 191, 262, 308, 312, 313, 320, 410 КК України. У таких випадках службовий статус особи або спосіб реалізації службових повноважень виступають як обставина, що трансформує звичайний склад кримінального правопорушення в корупційний.

Друга категорія становить так звані суто корупційні кримінальні правопорушення, які за своїм змістом і конструкцією прямо пов’язані з корупційною природою правопорушення. Вони визначені в статтях 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України. Особливістю таких складів правопорушень є те, що вони структурно орієнтовані саме на посягання, пов’язані з незаконною вигодою, конфліктом інтересів або неправомірним використанням владних чи службових повноважень.

У сучасному науковому дискурсі досить поширеною є позиція, відповідно до якої адміністративна відповідальність розглядається як домінантна, а інколи — і виняткова форма юридичної відповідальності за правопорушення, пов’язані з корупцією. Таку точку зору підкріплює зміст глави 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення, де передбачено норми, що регламентують адміністративну відповідальність за діяння, пов’язані з корупційною поведінкою (ст. 172-4 – 172-9-2).

Однак аналіз чинного антикорупційного законодавства України дає підстави стверджувати, що така позиція не є вичерпною. Відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», правопорушенням, пов’язаним з корупцією, визнається діяння, яке хоч і не містить ознак корупції у вузькому значенні, однак порушує встановлені цим законом обмеження, заборони або вимоги, що покладаються на певні категорії суб’єктів [168]. При цьому закон прямо вказує на можливість настання не лише адміністративної, але й кримінальної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення відповідного правопорушення.

Таким чином, юридичні наслідки вчинення правопорушень, пов’язаних із корупцією, не обмежуються лише адміністративною площиною. У системі

кримінального законодавства України окрему категорію становлять кримінальні правопорушення, які, хоч і не мають безпосередніх ознак корупційних кримінальних правопорушень, проте тісно з ними кримінальні правопорушення за змістом і механізмом реалізації. До таких діянь можна віднести злочини, передбачені статтями 209 (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом), 211 (привласнення чи розтрата бюджетних коштів), 365 (перевищення влади або службових повноважень), 366 (службове підроблення), 366-1 (декларування недостовірної інформації), 367 (службова недбалість) КК України.

Попри наявність законодавчої та фактичної диференціації, проблема визнання та розмежування корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов’язаних із корупцією, недостатньо досліджена в українській юридичній науці. Більшість праць зосереджені переважно на аналізі корупційних правопорушень у вузькому значенні, залишаючи поза увагою кримінально-правовий контекст відповідальності за дії, що супроводжують або забезпечують корупційні прояви [217, с. 194–196].

Кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, мають окрему правову природу. На відміну від власне корупційних кримінальних правопорушень, які характеризуються наявністю ознак корупційної поведінки (зокрема, зловживання службовим становищем з метою одержання неправомірної вигоди), ці протиправні діяння не містять таких ознак. Водночас вони становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки можуть опосередковано сприяти вчиненню корупційних діянь, створювати умови для їх приховування або ускладнювати виявлення фактів корупції [72].

Таким чином, кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, слід розглядати як суспільно небезпечні умисні або необережні діяння, що вчиняються службовими особами з порушенням чинного законодавства, не мають безпосередньо корупційного характеру, проте функціонально пов’язані з корупційною діяльністю. Вони можуть виступати як елемент сприяння, забезпечення чи маскування корупційних кримінальних правопорушень, і, відповідно, тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Таке розмежування

має значення не лише для правильної правозастосовної практики, а й для розробки ефективних механізмів антикорупційної політики.

На основі викладених положень доцільно зробити низку висновків. По-перше, поняття «корупційне правопорушення» охоплює ширший спектр діянь, які можуть кваліфікуватися не лише як кримінальні правопорушення, але й як адміністративні, дисциплінарні або цивільно-правові правопорушення, пов’язані з корупцією. По-друге, корупційним кримінальним правопорушенням слід вважати умисне зловживання службовим становищем або використанням службових повноважень з метою отримання чи прийняття неправомірної вигоди, а також обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе або інших осіб, або вчинення відповідних дій з метою спонукання іншої уповноваженої особи до протиправного використання своїх повноважень. Законодавче закріплення переліку таких кримінальних правопорушень наявне у примітці до статті 45 КК України, що надає йому вичерпного характеру. По-третє, кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, не містять прямих ознак корупційності, однак можуть сприяти її вчиненню або приховуванню. До них належать діяння, передбачені, зокрема, статтями 209, 211, 365, 366, 366-1, 367 КК України.

Такий підхід до класифікації корупційної злочинності дозволяє не лише системно її аналізувати, а й вдосконалювати відповідні кримінально-правові та інституційні механізми їх запобігання.

У науковій доктрині кримінального права класифікація корупційних злочинів розглядається як важливий інструмент для глибшого розуміння їх правової природи, виявлення спільних і відмінних рис, а також для удосконалення практики правозастосування.

Залежно від вибраного критерію корупційні кримінальні правопорушення в межах чинного КК України науковці поділяють на кілька груп:

1) Корупційні кримінальні правопорушення, передбачені окремими нормами Особливої частини КК України, які прямо пов’язані з фактом одержання, обіцянки, пропозиції або надання неправомірної вигоди. До них

належать статті 368–369-2 КК України, які є типовими прикладами класичних складів корупційних кримінальних правопорушень.

2) Загальні склади кримінальних правопорушень, що визнаються корупційними за наявності кваліфікуючої ознаки — вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем. Це, зокрема, правопорушення, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, які лише за відповідних умов набувають статусу корупційних [4, с. 59].

У науковій доктрині кримінального права заслуговує на увагу підхід, запропонований О. Ю. Бусол, яка акцентує на доцільності диференціації корупційних кримінальних правопорушень залежно від ступеня вираженості в них ознак корупційності. Дослідниця пропонує поділ на безумовно корупційні та умовно корупційні кримінальні правопорушення.

До безумовно корупційних кримінальних правопорушень віднесено ті, які за своєю суттю, змістом об’єктивної та суб’єктивної сторін, колом суб’єктів і способом посягання повністю відповідають сутнісним характеристикам корупції. Їхній корупційний характер прямо визнаний законодавцем або беззаперечно випливає зі змісту відповідної кримінально-правової норми. Це, насамперед, кримінальні правопорушення, пов’язані з наданням або одержанням неправомірної вигоди, зловживанням впливом тощо (наприклад, ст. 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України).

Умовно корупційні кримінальні правопорушення мають склад, який не завжди безпосередньо виражає ознаки корупції, однак можуть набувати такого змісту за певних обставин — насамперед, у разі вчинення їх спеціальним суб’єктом (посадовою особою), з використанням службового становища, з корисливою метою або в інтересах третіх осіб. Наприклад, порушення порядку фінансування виборчої кампанії або службове підроблення можуть кваліфікуватися як прояви корупції лише за наявності таких ознак [33, с. 120–121].

Цей підхід є цінним з точки зору систематизації складів кримінальних правопорушень і дозволяє гнучкіше формувати практику правозастосування, орієнтуючись не лише на формальну належність складу до переліку,

зазначеного в законі, а й на фактичну корупційну сутність діяння. Така класифікація також може сприяти вдосконаленню антикорупційного законодавства, у тому числі в напрямі розширення або звуження кола злочинів, що охоплюються терміном «корупційні».

У науковій площині класифікація корупційних кримінальних правопорушень залишається важливим інструментом систематизації кримінально-правових норм, спрямованих на протидію корупції. Одним із підходів до такої класифікації є групування кримінальних правопорушень, зазначених у примітці до ст. 45 КК України, за критерієм способу вчинення – зокрема, з використанням службового становища – а також за сферою суспільних відносин, які охоплюються об’єктом посягання.

Перший класифікаційний критерій передбачає поділ на:

1. Корупційні кримінальні правопорушення, вчинені шляхом зловживання службовим становищем, тобто такі, які стають корупційними лише за умови порушення посадовцем меж своїх службових повноважень із корисливою метою. До таких належать, зокрема: ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ст. 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України. Ці кримінальні правопорушення охоплюють різні сфери, проте їх спільною ознакою є саме зловживання владою чи посадовими можливостями.

2. Окремі корупційні кримінальні правопорушення, які мають ознаки корупційного характеру незалежно від використання службового становища, оскільки сам зміст відповідної норми передбачає діяння, що є корупційно вмотивованим. До них належать кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України, які охоплюють сфери службової, господарської, представницької та політичної діяльності.

Інший підхід – класифікація за родовим об’єктом кримінально-правового захисту, – дозволяє здійснити більш деталізований аналіз, відповідно до якого виділяють:

1. Корупційні кримінальні правопорушення проти власності – ст. 191 КК України, яка передбачає відповідальність за привласнення чи розтрату майна шляхом зловживання службовим становищем.

2. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – ст. 210 КК України, яка стосується нецільового використання бюджетних коштів.

3. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки – зокрема ч. 2 ст. 262 КК України щодо незаконного поводження зі зброєю за наявності службового зловживання.

4. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів і прекурсорів – статті 308, 312, 313, 320 КК України.

5. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів влади та громадських об'єднань – ст. 354 і 357 КК України, які стосуються, зокрема, незаконного отримання чи використання документів посадової особи.

6. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та надання публічних послуг – охоплюють класичні корупційні склади: зловживання владою або службовим становищем, прийняття пропозиції чи надання неправомірної вигоди, зловживання впливом тощо (ст. 364–369-2 КК України).

7. Військові корупційні кримінальні правопорушення – ст. 410 КК України, яка передбачає відповідальність за викрадення чи інші протиправні дії з військовим майном шляхом зловживання службовим становищем.

Суттєве значення має класифікація, здійснена за суб'єктним складом, для теоретичного осмислення правової природи цих правопорушень, а також для практики їх кримінально-правової кваліфікації. Законодавець передбачає різні варіанти суб'єкта корупційного кримінального правопорушення, що дає змогу виявити більш широку соціальну небезпеку зазначених діянь і посилити контроль над різними формами службової, професійної чи публічної діяльності.

1. Службові особи юридичних осіб публічного права – це державні службовці або посадові особи органів місцевого самоврядування, які мають представницькі чи розпорядчі повноваження. Найхарактернішим прикладом є

злочин, передбачений ст. 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем).

2. Службові особи юридичних осіб приватного права – особи, які виконують управлінські чи адміністративно-господарські функції у приватних підприємствах або організаціях, але також підпадають під антикорупційне регулювання. Такий суб'єкт передбачений, зокрема, ст. 364-1 КК України (зловживання повноваженнями службовою особою приватного права).

3. Особи, які не є держслужбовцями, але надають публічні послуги – це суб'єкти професійної діяльності, наприклад, нотаріуси, аудитори, арбітри, які мають визначену законом компетенцію щодо здійснення функцій у публічному інтересі. Цю групу охоплює диспозиція ст. 365-2 КК України.

4. Працівники підприємств, установ чи організацій, які не мають статусу службової особи – до них належать особи, які діють на користь юридичних осіб, але не володіють офіційними службовими повноваженнями. Частини 3 і 4 ст. 354 КК України визначають відповідальність таких осіб за одержання чи пропозицію неправомірної вигоди.

5. Загальні суб'єкти – фізичні особи, які не мають жодного особливого статусу, але можуть бути суб'єктами корупційного кримінального правопорушення, зокрема, у випадку надання неправомірної вигоди. Такими є частини 1 і 2 ст. 354 КК України або ст. 369 КК України.

6. Військові службові особи – особи, які проходять військову службу і займають відповідні посади, що передбачають службову діяльність у Збройних силах чи інших військових формуваннях. Корупційні правопорушення з боку таких осіб передбачені, зокрема, ст. 410 КК України.

Отже, удосконалення механізмів запобігання корупції вимагає не лише кількісного обліку вчинених кримінальних правопорушень, а й глибокого якісного аналізу їх змісту та особливостей. Одним із ключових напрямів такого аналізу є класифікація корупційних кримінальних правопорушень за характером неправомірної вигоди, що виступає як об'єкт посягання та одночасно – ключовий мотив кримінально протиправної поведінки. Саме тому нами сформована така авторська класифікація:

1. Корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди у майновій формі. Ця категорія охоплює злочини, у яких безпосередньо йдеться про передачу або прийняття грошових коштів, майна, прав на майно чи інших матеріальних благ (наприклад, одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України), привласнення коштів шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України).

2. Корупційні правопорушення, пов'язані з отриманням нематеріальної неправомірної вигоди. Йдеться про обіцянки чи надання переваг нематеріального характеру — кар'єрне сприяння, вплив на прийняття рішень, уникнення відповідальності тощо (Наприклад. зловживання впливом (ст. 369-2 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України).

3. Корупційні правопорушення, пов'язані з пропозицією або обіцянкою неправомірної вигоди без факту її передачі. Ці правопорушення фіксують намагання особи вплинути на уповноваженого суб'єкта ще до отримання вигоди. Така стадія корупції є латентною, але не менш суспільно небезпечною (наприклад, пропозиція неправомірної вигоди службовій особі (ч. 1 ст. 369 КК України), надання такої вигоди третьою особою.

4. Корупційні правопорушення, що реалізуються шляхом прихованої вигоди через третіх осіб. Сюди належать діяння, коли неправомірна вигода надається не напряму суб'єкту, а близьким особам, фіктивним структурам, підконтрольним підприємствам тощо (наприклад, діяння, кваліфіковані за ст. 368-4 КК України — одержання неправомірної вигоди особою, яка надає публічні послуги) (додаток А).

Зазначена класифікація дає змогу виявити структурні особливості корупційних правопорушень, зокрема визначити переважаючі форми вигоди – матеріальні (грошові кошти, майно), нематеріальні (послуги, вплив, сприяння), політичні чи інформаційні. Це дозволяє проводити поглиблений аналіз механізмів вчинення таких правопорушень та виявляти тенденції їх трансформації. Окрім цього, застосування такої класифікації має практичну цінність для формування та реалізації державної антикорупційної політики.

Розуміння типів неправомірної вигоди забезпечує можливість розробки цільових запобіжників, спрямованих на попередження конкретних форм зловживань, а також удосконалення законодавчого регулювання з урахуванням новітніх проявів корупції.

Отже, можемо зробити висновок, що корупція не обмежується лише окремими проявами неправомірності у публічній сфері: вона проникає у різні сфери суспільних відносин, руйнує принципи доброчесності та законності, підриває довіру до публічної влади, створює можливості для організованої та економічної злочинності. У кримінальному праві корупційні кримінальні правопорушення слід розглядати не як ізольовані диспозитиви норм КК України, а як елемент загальної моделі суспільної небезпеки. Відповідно, правові механізми їх визначення, класифікації та протидії повинні враховувати міжгалузеві зв’язки з адміністративним, дисциплінарним і цивільним правом, а також із міжнародно-правовими стандартами. Це дозволить розглядати їх не лише через призму формальної ознаки кримінально протиправної поведінки, а й як діяння, які мають системний негативний вплив на правовий порядок, ефективність державного управління та соціальну довіру.

Класифікаційний поділ за різними критеріями — такими як наявність чи відсутність повних ознак корупційності, спосіб вчинення (зловживання або використання службового становища), характер об’єкта посягання, суб’єкт злочину, предмет та мета — забезпечує цілісне уявлення про природу корупційних злочинів. Ці підходи дозволяють ідентифікувати як класичні форми корупційних кримінальних правопорушень, так і умовно корупційні або ті, що пов’язані з корупцією, а також визначати їх місце у загальній системі кримінального права. Такий класифікаційний апарат може бути використаний при наукових дослідженнях, підготовці законодавчих ініціатив, а також у навчальному процесі та практиці правозастосування.

Часті зміни до норм кримінального та антикорупційного законодавства, а також нечіткість визначень базових понять («підкуп», «зловживання», «використання», «неправомірна вигода» тощо) створюють правову невизначеність та підривають ефективність правозастосування. У зв’язку з цим

важливо утвердити стабільну редакцію положень про корупційні кримінальні правопорушення, забезпечити їх чітке тлумачення у нормативних актах, судовій практиці та академічній літературі, а також зберегти ці норми у разі подальшого реформування кримінального законодавства.

2.2 Об’єктивні та суб’єктивні ознаки основних складів корупційних кримінальних правопорушень

Незважаючи на активне реформування антикорупційного законодавства в Україні, законодавче визначення корупційного кримінального правопорушення залишається фрагментарним, а система таких правопорушень — непослідовною. Це ускладнює правозастосовну діяльність, сприяє неоднозначному тлумаченню норм і створює прогалини у кримінально-правовому запобіганні корупції.

З огляду на актуальність проблеми, ми розглянемо об’єктивні та суб’єктивні ознаки корупційних кримінальних правопорушень, їх класифікацію, проблеми визначення поняття, а також узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими актами.

Варто зазначити, що корупційні кримінальні правопорушення є однією з найгостріших проблем сучасного суспільства, що підриває довіру до державних інституцій, гальмує економічний розвиток і створює соціальну несправедливість. Ефективна боротьба з цим явищем значною мірою залежить від правильної кримінально-правової кваліфікації таких діянь. У цьому контексті науковці наголошують на важливості чіткого визначення складу злочину, що є основоположним елементом для правозастосування [11, с 122-130].

У науці кримінального права об’єктом кримінального правопорушення вважаються ті охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які посягає протиправне діяння. Стосовно корупційних кримінальних правопорушень це питання набуває особливої актуальності, оскільки такі діяння за своєю природою посягають на функціонування інститутів публічної

влади, підривають авторитет державної служби та порушують принципи законності, доброчесності і неупередженості управлінської діяльності [68].

Серед науковців переважає підхід, відповідно до якого об’єктом корупційних кримінальних правопорушень визнаються суспільні відносини, що забезпечують належне функціонування державного апарату, органів місцевого самоврядування та інших суб’єктів, наділених публічно-владними або адміністративно-розпорядчими повноваженнями. Таке розуміння об’єкта дає змогу акцентувати увагу на ключовому значенні службової діяльності та її зв’язку з ефективністю управлінських процесів.

Утім, серед науковців не існує єдності щодо конкретизації вказаних суспільних відносин. Зокрема, частина дослідників підкреслює, що крім безпосереднього посягання на порядок діяльності державних органів, корупційні злочини одночасно завдають шкоди більш глибоким соціальним феноменам — таким як публічна довіра, інституційна легітимність та суспільне уявлення про справедливість. У зв’язку з цим висувається аргументована пропозиція про необхідність розширеного тлумачення об’єкта корупційних кримінальних правопорушень, яке включало б не лише функціональний аспект (тобто безпосередню діяльність органів влади), а й ціннісний — довіру громадян до держави як інституції.

Зокрема, професор О. Костенко акцентує увагу на тому, що корупція становить не лише сукупність окремих кримінально протиправних посягань, а є системним явищем, яке підриває самі основи демократичного суспільства. За його переконанням, корупція формує паралельні неформальні механізми прийняття рішень, які суперечать принципам прозорості, законності та підзвітності [95].

Такий підхід дає підстави розглядати об’єкт корупційного кримінального правопорушення не лише через призму порушення функціонування окремих органів влади, а як посягання на фундаментальні цінності — зокрема, на принцип верховенства права, довіру до публічної влади та легітимність державного управління. Отже, на думку вченого, корупційне кримінальне

правопорушення має бути розумітий не лише як юридичний факт, а і як соціальний феномен, що загрожує стабільності демократичного ладу.

Р. І. Логін тлумачить його як комплекс суспільних відносин, які забезпечують належне функціонування публічної служби відповідно до принципів відкритості, підзвітності та законності. Вчений наголошує, що порушення цих відносин має наслідком утрату довіри до держави та її представників [111].

Аналогічної позиції дотримується А. І. Посполітак, який, досліджуючи корупційні кримінальні правопорушення в органах внутрішніх справ, акцентує увагу на службових правовідносинах як об’єкті посягання. Він поділяє об’єкт на загальний (державна служба як інститут) і безпосередній (конкретні повноваження або інтереси служби, що порушуються злочином), указуючи на важливість такого розмежування для точної кваліфікації діяння [153].

Р. Бундз визначає об’єкт як соціальні відносини, що гарантують правомірність поведінки осіб, наділених владними повноваженнями. Особливість корупційних кримінальних правопорушень, на думку автора, полягає в тому, що вони можуть не завдавати матеріальної шкоди, але водночас мають деструктивний вплив на систему публічного управління [29].

Іншу методологічну позицію займає І. С. Огерук, яка вказує на відсутність єдиного об’єкта для всієї сукупності кримінальних правопорушень, що згідно із законом вважаються корупційними. Вона пропонує типологізувати об’єкти залежно від конкретного складу: службові інтереси, власність, публічні функції. Такий підхід дозволяє уникнути надмірної формалізації правозастосування [141].

Л. Сергієнко розглядає корупцію як складне соціально-правове явище, об’єктом якого виступають не лише формалізовані відносини у сфері публічного управління, а й інституційна стабільність та суспільна довіра до механізмів правового регулювання. У цьому контексті кримінальне правопорушення проти інтересів державної служби набуває ознак системної загрози правопорядку [255].

Зі свого боку, М. Ю. Шуп’яна у кримінологічному дослідженні аналізує корупційну злочинність крізь призму її впливу на суспільно-політичні механізми. Авторка вважає, що кримінально-правовий об’єкт у таких справах охоплює взаємозв’язки між громадянином і державою, побудовані на принципах справедливого управління, ефективності та неупередженості [219].

Таким чином, науковий дискурс щодо об’єкта корупційних кримінальних правопорушень охоплює як вузькі (службові інтереси, конкретні управлінські повноваження), так і широкі (суспільна довіра, інституційна легітимність) підходи. Це свідчить про потребу комплексного аналізу складів таких кримінальних правопорушень і уніфікації правозастосовної практики з урахуванням як матеріально-правових, так і соціально-правових аспектів.

На підставі аналізу наукових підходів можна стверджувати, що визначення об’єкта корупційних кримінальних правопорушень залишається складним і дискусійним питанням у науці кримінального права. Попри наявність загальної згоди щодо того, що об’єктом виступають суспільні відносини у сфері публічного управління та службової діяльності, спостерігається розмаїття підходів до уточнення його змісту.

Одні дослідники наголошують на вузькому підході — як-от конкретні службові функції чи повноваження, інші — на більш широкому, соціально-правовому баченні, яке включає інституційну стабільність, довіру до держави, моральні та етичні основи публічного управління.

Попри значну увагу науковців до питання об’єкта корупційних кримінальних правопорушень, у теорії кримінального права й надалі спостерігається низка методологічних і прикладних труднощів, що ускладнюють однозначне визначення цього елементу складу кримінального правопорушення.

По-перше, спостерігається невизначеність меж об’єкта: у літературі немає єдності щодо того, чи охоплює об’єкт виключно службові повноваження посадової особи, чи також включає ширші категорії, зокрема суспільну довіру, публічний інтерес, легітимність державного управління. Така позиція

зумовлена подвійною природою корупційних діянь, які одночасно порушують як правові, так і морально-етичні засади публічної служби.

По-друге, різнорідність складів кримінальних правопорушень, що визнаються корупційними, перешкоджає формуванню уніфікованого теоретичного підходу до визначення об’єкта. Деякі склади (наприклад, одержання неправомірної вигоди) мають чітко виражений службовий характер, тоді як інші (наприклад, зловживання впливом чи незаконне збагачення) торкаються суміжних сфер — власності, підприємництва або інтересів третіх осіб.

По-третє, у судовій практиці простежується відсутність єдиного підходу до визначення об’єкта, особливо у справах зі складною правовою природою. Такі ситуації виникають, зокрема, при кваліфікації дій за ст. 369-2 КК України (зловживання впливом) або у випадках, коли вигода отримується не для себе, а для іншої особи без її відома. У таких випадках суди використовують різні підходи до тлумачення ознак об’єкта, що негативно позначається на правовій визначеності.

По-четверте, слід констатувати відсутність легального визначення об’єкта корупційного кримінального правопорушення в чинному кримінальному законодавстві України, що відкриває простір для суб’єктивних тлумачень. Кримінальний кодекс України не містить окремої норми або навіть загального опису типових об’єктів корупційних правопорушень, що ускладнює їх кваліфікацію в умовах колізійного або нестабільного правозастосування.

Таким чином, проблематика визначення об’єкта корупційних кримінальних правопорушень потребує подальшого теоретичного осмислення, розробки єдиного науково обґрунтованого підходу та його законодавчої імплементації. Це сприятиме підвищенню ефективності антикорупційної політики, забезпеченню єдності судової практики та дотриманню принципів правової визначеності й законності в кримінальному провадженні.

Окрім цього, ми вважаємо, що традиційне трактування об’єкта корупційного кримінального правопорушення — як службових повноважень або інтересів державної служби — більше не відображає повноту правової і

соціальної природи корупційних правопорушень у XXI столітті. В умовах трансформацій глобального суспільства об’єкт таких діянь охоплює не лише адміністративно-правову площину, а й інституційну довіру, цифрову безпеку, міжнародну відповідальність, економічну стабільність, що зумовлює потребу у переосмисленні відповідних норм та їх адаптації до нових реалій. Це має знайти відображення як у теорії кримінального права, так і в удосконаленні законодавства та судової практики.

Так, у зв’язку з переходом держави до цифрових форматів управління (електронні послуги, автоматизовані системи, реєстри тощо), з’являються нові ризики корупційного впливу в інформаційному середовищі. Неправомірний доступ до даних, маніпуляція цифровими рішеннями або вплив на алгоритми адміністративного прийняття рішень становлять не меншу суспільну небезпеку, ніж класичні форми зловживань владою. Тому цифрова безпека та прозорість цифрових сервісів повинні розглядатися як частина об’єкта охорони в контексті корупційного кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона корупційних кримінальних правопорушень становить зовнішню характеристику протиправної поведінки, яка визначає юридичну сутність кримінального правопорушення та слугує підставою для його кримінально-правової оцінки. У межах теорії кримінального права об'єктивна сторона включає діяння (дію або бездіяльність), наслідки, причинний зв’язок, а також час, місце, спосіб, обстановку вчинення правопорушення та використані засоби й знаряддя.

Насамперед, основним елементом об’єктивної сторони корупційного кримінального правопорушення є суспільно небезпечне діяння — дія або бездіяльність, що має характер зловживання службовим становищем, прийняття чи надання неправомірної вигоди, зловживання впливом тощо. Здебільшого такі правопорушення виражаються в активній формі (наприклад, отримання неправомірної вигоди посадовою особою відповідно до ст. 368 КК України), проте у виняткових випадках можливе й вчинення злочину шляхом бездіяльності (невиконання службових обов’язків з корисливою метою) [197].

Іншим важливим елементом об’єктивної сторони є спосіб учинення кримінального правопорушення. У корупційних кримінальних правопорушеннях спосіб часто має кваліфікуюче значення. Зокрема, законодавець визначає, що діяння повинно бути вчинене «шляхом зловживання службовим становищем» (ст. 364, 368 КК України), «з використанням повноважень» (ст. 364-1 КК України) або «з використанням впливу» (ст. 369-2 КК України). Саме ці характеристики ідентифікують кримінальне правопорушення як корупційне.

У матеріальних складах корупційних кримінальних правопорушень важливу роль відіграє настання суспільно небезпечних наслідків (наприклад, істотної шкоди), що підлягають обов’язковому доказуванню. Так, відповідно до ч. 2 ст. 364 КК України, істотна шкода виступає ознакою, що підвищує суспільну небезпечність діяння [98].

Крім того, між діянням і шкідливими наслідками має бути встановлений причинний зв’язок, що свідчить про об’єктивне породження шкоди внаслідок вчиненого злочину.

Нарешті, об’єктивна сторона може додатково характеризуватися такими факультативними ознаками, як місце, час, обстановка, засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, використання технічних пристроїв, вчинення кримінального правопорушення в умовах повторності або за попередньою змовою групи осіб можуть впливати на кваліфікацію правопорушення та ступінь його суспільної небезпечності.

Таким чином, об’єктивна сторона корупційних кримінальних правопорушень є багатокомпонентною та має специфічні риси, які відрізняють ці діяння від інших категорій правопорушень. Її повний аналіз має ключове значення як для правильної кваліфікації правопорушення, так і для обґрунтованого призначення покарання.

У практиці застосування кримінального законодавства України об’єктивна сторона корупційних кримінальних правопорушень характеризується низкою системних проблем, що зумовлюють складнощі як на

етапі досудового розслідування, так і в процесі судового розгляду. Зокрема, варто виокремити такі аспекти:

По-перше, у КК України відсутні чіткі та уніфіковані визначення окремих ключових елементів об’єктивної сторони складів корупційних кримінальних правопорушень, зокрема таких оціночних понять, як «зловживання владою або службовим становищем», «істотна шкода», «неправомірна вигода», «використання повноважень». Наявність подібних невизначених термінів істотно ускладнює процес кваліфікації діяння, відкриваючи можливості для довільного тлумачення норм, тому доцільно передбачити їх у законодавстві у такому вигляді:

Зловживання службовим становищем — це умисне використання службовою особою наданих їй повноважень усупереч інтересам служби з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб або з метою спричинення шкоди охоронюваним законом інтересам.

Використання службових повноважень — це будь-яка дія або бездіяльність службової особи, що має зв’язок із виконанням її службових обов’язків, яка вчиняється з метою отримання переваг, впливу або вигоди особистого чи стороннього характеру.

Істотна шкода — це шкода, яка виражається у порушенні законних прав, інтересів чи функціонування органів державної влади, підприємств, установ або організацій, а також у завданні матеріальних збитків, що перевищують визначений законом граничний розмір.

Неправомірна вигода — це будь-яке майно, переваги, послуги, пільги, немайнові блага або їх обіцянка/пропозиція, які обумовлюють дії чи бездіяльність службової особи на користь того, хто надає таку вигоду, або третіх осіб, з порушенням встановленого порядку виконання службових повноважень.

Проблемним є доведення факту одержання або надання неправомірної вигоди. У ситуаціях, коли вигода набуває нематеріального характеру (наприклад, сприяння у прийнятті рішення або надання адміністративної переваги), виникає складність у кваліфікації таких дій саме як кримінально

караних. Окрім цього, практика виявлення корупційних правопорушень нерідко спирається на використання негласних слідчих (розшукових) дій, що супроводжується ризиком допустимості провокаційних методів з боку правоохоронців. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на неприпустимості провокації кримінального правопорушення, що суперечить вимогам справедливого суду.

Таким чином, проблеми реалізації об'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень у правозастосовній практиці свідчать про необхідність подальшої конкретизації відповідних кримінально-правових норм, розроблення єдиних підходів до тлумачення їх змісту, а також зміцнення гарантій недопущення зловживань у сфері кримінального переслідування за злочини корупційного характеру.

З метою подолання виявлених проблем реалізації об'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень доцільним є вдосконалення законодавчого регулювання шляхом уточнення та уніфікації кримінально-правових норм. Передусім це стосується необхідності закріплення у КК України легальних визначень ключових оціночних понять, які формують об'єктивну сторону складів корупційних злочинів, зокрема таких, як «зловживання владою або службовим становищем», «використання службових повноважень», «істотна шкода», «неправомірна вигода». Відсутність чітких дефініцій зазначених категорій зумовлює неоднакове тлумачення відповідних норм у правозастосовній практиці, що негативно впливає на принцип правової визначеності та передбачуваності кримінально-правових наслідків.

Окремого наукового й практичного обґрунтування потребує також законодавче розмежування форм корупційної поведінки, пов'язаних із пропозицією, обіцянкою та безпосереднім одержанням неправомірної вигоди. Чітке нормативне відмежування цих дій дозволило б усунути існуючі колізії у кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень, забезпечити єдність судової практики та підвищити ефективність кримінально-правової протидії корупції загалом.

Питання, що стосується суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень, має принципове значення як для теоретичних досліджень у галузі кримінального права, так і для практики правозастосування. Визначення кола осіб, здатних виступати суб'єктами таких правопорушень, безпосередньо впливає на можливість правильної кваліфікації діяння, забезпечення ефективного досудового розслідування та притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Законодавче визначення переліку кримінальних правопорушень як корупційних створює додаткові орієнтири для діяльності правоохоронних органів, проте лише за умови, що на практиці буде доведено наявність всіх елементів складу кримінального правопорушення, зокрема — спеціального суб'єкта, до якого висуваються вимоги не лише загальної кримінальної правосуб'єктності, а й ознак, закріплених у законі: службовий статус, повноваження, сфера діяльності тощо.

Проблематика, пов'язана з корупційними кримінальними правопорушеннями, перебуває в полі зору багатьох українських науковців, зокрема таких, як М. І. Мельник, М. І. Хавронюк, В. В. Мартиновський, В. Я. Настюк, Б. М. Головкін, В. Ф. Оболенцев, М. В. Романов, А. В. Савченко та ін. У їхніх працях висвітлюються загальні аспекти протидії корупції, питання класифікації корупційних злочинів, характеристика неправомірної вигоди тощо.

Однак, незважаючи на актуальність і глибину попередніх досліджень, слід констатувати, що спеціальне комплексне дослідження проблеми суб'єкта корупційного кримінального правопорушення досі відсутнє. Це зумовлює відсутність належної теоретичної узгодженості відповідної категорії, а також ускладнює її практичне застосування, зокрема під час кваліфікації діяння та встановлення кола осіб, що можуть нести кримінальну відповідальність за вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Закон України «Про запобігання корупції» вирізняє два окремих поняття «корупційне правопорушення» та «правопорушення, пов'язане з корупцією», які слід віднести до ключових категорій всього антикорупційного

законодавства, а тому тісно пов’язані з законодавчим визначенням корупції. У цій статті нас будуть цікавити суб’єкти корупційного кримінального правопорушення [168].

Відповідно до частини першої статті 2 КК України, єдиною підставою кримінальної відповідальності визнається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом [106]. Такий підхід відповідає принципу законності та підкреслює зв’язок між кримінально-правовою відповідальністю та наявністю законодавчо визначених ознак складу кримінального правопорушення.

З теоретичної точки зору, поняття «склад кримінального правопорушення» є центральною конструкцією кримінального права, що охоплює сукупність об’єктивних та суб’єктивних ознак, необхідних для кваліфікації певного діяння як кримінального правопорушення. Саме виявлення у поведінці особи всіх елементів складу правопорушення – об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єкта та суб’єктивної сторони – дозволяє обґрунтовано притягнути її до кримінальної відповідальності.

Таким чином, будь-яке кримінальне переслідування має бути засноване на наявності повного складу кримінального правопорушення, що забезпечує дотримання конституційних гарантій прав людини та запобігає свавільному кримінальному переслідуванню. У цьому контексті важливо враховувати, що у справах про корупційні кримінальні правопорушення особливе значення має точне встановлення статусу суб’єкта та наявності ознак неправомірної вигоди як ключового елемента об’єктивної сторони [99].

Особливістю корупційних кримінальних правопорушень є їх тісний зв’язок зі спеціальним суб’єктом, визначення якого має принципове значення як для кваліфікації відповідного діяння, так і для здійснення належного правозастосування. Відповідно до частини першої статті 2 КК, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим

Кодексом, отже, встановлення належного суб'єкта є необхідною умовою наявності складу.

У випадку корупційних кримінальних правопорушень суб'єктом злочину переважно виступає особа, яка має спеціальний статус, передбачений статтею 3 Закону України «Про запобігання корупції». До таких суб'єктів віднесено:

– осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

– осіб, прирівняних до них для цілей антикорупційного законодавства;

– осіб, які обіймають посади в юридичних особах приватного права, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій;

– а також інших осіб, які здійснюють діяльність на підставі договору з підприємством, установою чи організацією, – у випадках, прямо передбачених законом [168].

Варто акцентувати увагу на тому, що саме корупційні кримінальні правопорушення, як найбільш небезпечна форма прояву корупційної поведінки, потребують посиленого реагування з боку держави. Їх суспільна небезпечність полягає не лише в порушенні службової дисципліни чи адміністративних приписів, а у завданні істотної шкоди основам державного управління, публічним фінансам, суспільній довірі до інституцій влади та загрозі реалізації принципів верховенства права. У зв'язку з цим державна реакція має бути не лише своєчасною та адекватною, а й ефективною – як у сфері притягнення до кримінальної відповідальності, так і в аспекті запобігання повторному вчиненню таких діянь, у тому числі шляхом усунення системних чинників, що сприяють корупції.

Варто зазначити, що суб'єкт кримінального правопорушення, зокрема суб'єкт корупційного кримінального правопорушення, є об'єктом постійної уваги вітчизняної кримінально-правової науки, що зумовлено його фундаментальним значенням для теорії складу кримінального правопорушення та правозастосовної практики. Як самостійний і обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, суб'єкт не лише визначає можливість

притягнення особи до кримінальної відповідальності, а й дозволяє чітко розмежовувати відповідальність різних категорій осіб, зокрема загальних і спеціальних суб'єктів. У випадку корупційних правопорушень, де часто йдеться про зловживання владними або службовими повноваженнями, правильне визначення суб'єкта має вирішальне значення для кваліфікації діяння, відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень і забезпечення неухильного дотримання принципів законності та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Аналізуючи назву та зміст розділу IV КК України – «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)» – можна дійти висновку, що категорія суб'єкта кримінального правопорушення безпосередньо співвідноситься з реальною фізичною особою, яка має здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Зазначена термінологія («особа, яка підлягає кримінальній відповідальності») є синонімічною щодо поняття суб'єкта кримінального правопорушення, однак водночас акцентує увагу на юридичній властивості особи бути носієм кримінальної відповідальності. Таким чином, законодавче формулювання підкреслює не лише біосоціальну природу суб'єкта, а й його правовий статус у межах кримінально-правових відносин.

Відповідно до положень частини першої статті 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення визнається фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до закону може наставати кримінальна відповідальність. У контексті корупційних кримінальних правопорушень особливого значення набуває інститут спеціального суб'єкта, адже більшість кримінальних правопорушень цієї категорії можуть бути вчинені винятково особами, які мають певні юридично значущі ознаки.

Це узгоджується з ч. 2 ст. 18 КК України, згідно з якою спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення визнається фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і здатна вчинити діяння, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Такий підхід забезпечує

індивідуалізацію кримінальної відповідальності, а також врахування специфіки соціально-правового статусу осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Що стосується безпосередньо суб'єкта корупційного кримінального правопорушення, слід погодитися з позицією, яка сформувалася у вітчизняній доктрині кримінального права, що поняття «суб'єкт корупційного кримінального правопорушення» є похідним від загального поняття «суб'єкт кримінального правопорушення». З урахуванням вимог ч. 1 ст. 18 КК України та методологічних засад щодо побудови характеристики суб'єкта кримінального правопорушення, до загальних ознак суб'єкта корупційного кримінального правопорушення необхідно віднести:

1. досягнення особою віку, з якого відповідно до закону можлива кримінальна відповідальність;

2. осудність, як психофізіологічна здатність особи усвідомлювати значення своїх дій (бездіяльності) та керувати ними;

3. вчинення діяння, яке прямо визначено кримінальним законом як корупційне або віднесене до таких у примітці до ст. 45 КК України.

Таким чином, суб'єкт корупційного кримінального правопорушення — це фізична, осудна особа, яка досягла встановленого законом віку та вчинила корупційне кримінальне правопорушення, передбачене КК України, у тому числі за наявності спеціальних ознак, визначених у законодавстві про запобігання корупції [38, с. 480].

У юридичній літературі обґрунтовано наголошується на тому, що вік суб'єкта корупційного кримінального правопорушення не є уніфікованим і залежить від його процесуальної ролі та статусу у відповідному правовідношенні. Так, у випадках, коли йдеться про неспеціального суб'єкта, наприклад, особу, яка надає неправомірну вигоду, корупційного посередника або кінцевого бенефіціара (споживача) корупційного блага, за умови, що така особа не виконує функцій держави або не здійснює публічні послуги, вік кримінальної відповідальності становить 16 років, що узгоджується з ч. 1 ст. 22 КК України.

Натомість у випадку спеціального суб'єкта, який виконує публічні функції або займає посаду, що передбачає реалізацію організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень (наприклад, суддя, державний службовець, посадова особа органу місцевого самоврядування), вік, з якого можлива кримінальна відповідальність, може бути вищим за загальний мінімум, визначений законом, оскільки він обумовлюється кваліфікаційними вимогами до зайняття відповідної посади. Зокрема, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддею може бути лише особа, яка досягла 30-річного віку, а гранична межа для перебування на посаді судді становить 65 років [116].

Таким чином, вік як ознака суб'єкта корупційного кримінального правопорушення є змінною величиною, що повинна встановлюватися з урахуванням особливостей статусу особи у конкретних правовідносинах та вимог спеціального законодавства [38, с. 481].

Відповідно до вимог Закону України «Про запобігання корупції», суб'єкти корупційних правопорушень можуть бути розподілені на чотири функціональні групи залежно від характеру їх службової, управлінської чи професійної діяльності, а також від повноважень, якими вони наділені у публічній чи комерційній сфері.

1. Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Ця група включає високопосадовців і службовців, які реалізують публічні функції у межах державних інституцій або органів місцевого самоврядування. До них належать, зокрема:

а) вищі посадові особи держави (Президент України, Голова Верховної Ради, Прем'єр-міністр України, міністри, керівники центральних органів виконавчої влади, Генеральний прокурор, Голова Національного банку України тощо);

б) народні депутати України, депутати місцевих рад, міські та сільські голови;

в) державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування;

г) військові посадові особи Збройних Сил України та інших утворених законом військових формувань (крім строковиків, курсантів тощо);

ґ) судді, судді Конституційного Суду України та посадові особи, що забезпечують діяльність судової системи;

д) особи рядового та начальницького складу правоохоронних органів, зокрема ДБР, НАБУ, поліції, БЕБ, органів прокуратури тощо;

е) керівники й посадові особи низки державних органів виконавчої влади, включно з органами податкової, митної політики, Службою безпеки України, державними службами спеціального призначення;

є) члени та посадові особи колегіальних державних органів, у тому числі центральних органів влади та фондів соціального страхування.

Ця група об’єднує осіб, які безпосередньо здійснюють публічну владу або уповноважені на її реалізацію, і тому вчинення корупційних діянь такими особами має особливу суспільну небезпеку.

2. Особи, прирівняні до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. До цієї категорії віднесено осіб, які не обіймають державних посад чи не є посадовцями місцевого самоврядування, проте виконують функції, що за своєю природою близькі до публічних. Сюди належать:

а) посадові особи юридичних осіб публічного права, які не охоплені першою групою;

б) члени наглядових рад державних банків і підприємств, а також інших органів публічного нагляду;

в) посадові особи професійних організацій, які беруть участь у формуванні чи контролі діяльності публічних інститутів (аудиторські палати, національні агентства тощо);

г) особи, визнані такими, що мають значний економічний або політичний вплив (олігархи), відповідно до спеціального законодавства;

ґ) голови, члени та секретарі профільних комісій у сфері охорони здоров’я та соціального забезпечення, які проте не входять до державних органів.

Ця група умовно охоплює суб'єктів, що виконують функції, пов'язані з публічним інтересом, але знаходяться поза традиційною державною службою.

3. Особи, які постійно або тимчасово обіймають посади в юридичних особах приватного права або виконують відповідні функції за договором.

До цієї категорії належать особи:

- які обіймають керівні, організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські посади у приватних юридичних особах, незалежно від організаційно-правової форми;
- які виконують роботу або надають послуги на підставі цивільно-правового договору з підприємствами, установами чи організаціями.

Це спеціальні суб'єкти, пов'язані з управлінською або організаційною діяльністю у приватному секторі, які можуть бути залучені до корупційних відносин у взаємодії з публічними органами.

4. Кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України. Ця група охоплює осіб, які перебувають в адміністративно-політичній процедурі набуття публічних повноважень. З врахуванням специфіки їх участі в процесах формування влади, законодавець відносить їх до кола суб'єктів корупційних правопорушень вже на стадії виборчих відносин.

Наведена класифікація суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень має важливе значення для кримінально-правової теорії та практики, оскільки:

1. вона чітко розмежовує спеціальних суб'єктів, які несуть підвищену суспільну відповідальність, від неспеціальних суб'єктів, що можуть бути притягнуті до відповідальності лише за певних умов;

2. враховує різноплановий характер службових, професійних і соціально-значущих повноважень, які можуть використовуватися для корупційних цілей;

3. є підґрунтям для правильної кримінально-правової кваліфікації, оскільки від належності особи до певної групи суб'єктів залежить застосування спеціальних положень кримінального закону.

Проблематика визначення суб'єкта корупційного кримінального правопорушення є надзвичайно актуальною як для теорії кримінального права, так і для правозастосовної практики. Незважаючи на наявність загального визначення суб'єкта кримінального правопорушення у ч. 1 та 2 ст. 18 Кримінального кодексу України, а також переліку осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», залишається низка невирішених теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із ідентифікацією суб'єкта саме корупційного кримінального правопорушення.

У сучасному правозастосовному процесі виявлено низку проблемних аспектів, що ускладнюють точне й об'єктивне визначення суб'єкта корупційного кримінального правопорушення. Ці проблеми мають як теоретичний, так і прикладний характер та вимагають системного осмислення.

1. Відсутність законодавчо визначеного поняття «суб'єкт корупційного кримінального правопорушення». У чинному КК України бракує чіткого дефінітивного визначення цього поняття. Відсутність єдиного підходу до визначення правового статусу такої особи створює труднощі при кваліфікації діянь, пов'язаних з корупцією, та унеможливлює формування усталеної судової практики. Наявна розпорошеність регулювання між КК України та Законом України «Про запобігання корупції» поглиблює цю проблему.

2. Колізійність між положеннями КК України та спеціального антикорупційного законодавства. Спостерігається розбіжність між переліком осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (визначеним у Законі «Про запобігання корупції»), і критеріями, які використовуються у нормах Особливої частини КК України.

3. Нечітке розмежування між службовими особами та прирівняними до них особами. Законодавче формулювання не завжди дозволяє однозначно віднести певних осіб (зокрема, нотаріусів, арбітражних керуючих, експертів) до числа суб'єктів корупційного кримінального правопорушення, що зумовлює дискусії в науковому середовищі та суперечності в судовій практиці, особливо

у випадках, коли зазначені особи виконують функції з надання публічних послуг.

4. Проблема вікового цензу спеціальних суб'єктів. Законодавець встановлює загальні вікові межі настання кримінальної відповідальності (16 або 18 років), проте в ряді випадків доступ до посад, з якими пов'язане вчинення корупційного кримінального правопорушення, можливий лише після досягнення значно вищого віку (наприклад, суддя — з 30 років). Ця обставина створює розрив між нормами матеріального кримінального права та законодавства про державну службу.

5. Відсутність єдності у судовій практиці щодо визначення суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень. На практиці судові органи нерідко по-різному трактують статус осіб у справах про корупцію, що негативно впливає на єдність судової практики, принципи правової визначеності та законності.

Тому з метою усунення виявлених проблем у визначенні суб'єкта корупційного кримінального правопорушення доцільно сформулювати такі науково обґрунтовані пропозиції:

1. Уніфікація підходів до визначення кола спеціальних суб'єктів. Необхідно усунути суперечності між КК України та спеціальним антикорупційним законодавством шляхом встановлення єдиного, узгодженого переліку осіб, які можуть бути суб'єктами корупційних правопорушень. Зокрема, слід окремо визначити категорії службових осіб, прирівняних до них осіб, а також представників професій, що надають публічні послуги.

2. Розроблення критеріїв диференціації спеціальних суб'єктів за функціональним призначенням. Пропонується систематизувати спеціальних суб'єктів залежно від характеру повноважень, які вони здійснюють (владні, управлінські, наглядові тощо). Такий підхід сприятиме точнішій кваліфікації діянь, що містять ознаки корупції.

3. Встановлення узгодженого вікового цензу для спеціальних суб'єктів. Доцільно переглянути положення КК України щодо віку суб'єкта відповідальності з урахуванням вимог до зайняття окремих посад, які можуть

бути пов’язані з вчиненням корупційних злочинів, зокрема суддів, прокурорів, державних службовців вищих категорій тощо.

Суб’єктивна сторона кримінального правопорушення відображає внутрішню сторону протиправної поведінки особи та є одним із ключових елементів складу кримінального правопорушення поряд із об’єктом, об’єктивною стороною і суб’єктом. Вона включає такі фондомірні елементи, як форма вини (умисел або необережність), мотив, мета та інтенсивність внутрішнього психічного ставлення особи до вчинюваного діяння. Для корупційних кримінальних правопорушень суб’єктивна сторона має специфічні ознаки, обумовлені корисливою спрямованістю поведінки, яка часто виражається у прагненні одержати або надати неправомірну вигоду, забезпечити незаконну вигоду третім особам чи досягти іншої неправомірної користі через використання службового становища чи впливу.

У теоретичній літературі суб’єктивну сторону розглядають як внутрішнє ставлення суб’єкта до вчиненого діяння, що включає мотив і мету, а також форму вини, з якою вчинено протиправне діяння. Цей внутрішній компонент є визначальним для відмежування корупційних кримінальних правопорушень від інших злочинів із подібними зовнішніми ознаками, але відмінною мотивацією.

Форма вини у сфері корупції має умисний характер і виражається в усвідомленні суб’єктом протиправності своїх дій, передбаченні ними суспільно небезпечних наслідків та бажанні або байдужості щодо їх настання.

Корупційні правопорушення загалом не можуть бути вчинені з необережності, оскільки ключові елементи складу (одержання або надання неправомірної вигоди, зловживання впливом) передбачають саме умисний характер діяння. Умисел у таких злочинах може бути прямим, коли особа свідомо і цілеспрямовано діє з корисливою метою, або непрямим, коли вона усвідомлює можливість настання наслідків, але допускає їх [96].

Мотив суб’єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень, як правило, корисливий, тобто спрямований на отримання матеріальних чи нематеріальних благ. Проте в сучасних дослідженнях виділяють і інші мотиви, які можуть супроводжувати корупційну поведінку, зокрема:

- мотив соціального лобіювання чи «служіння певній групі»;
- мотив утримання або зміцнення професійного становища;
- мотив уникнення негативних наслідків для себе чи організації.

Незважаючи на це, матеріальний (корисливий) мотив залишається визначальним для більшості класичних корупційних складів і дозволяє відмежувати їх від інших кримінальних правопорушень із подібними об’єктивними проявами.

Мета корупційних кримінальних правопорушень проявляється у прагненні особи одержати неправомірну вигоду, забезпечити вигоди третім особам або отримати будь-які преференції, що прямо чи опосередковано пов’язані з виконанням службових повноважень чи здійсненням впливу. Мета як елемент суб’єктивної сторони відіграє ключову роль у відмежуванні корупційних діянь від адміністративних чи дисциплінарних порушень.

Однією з ключових проблем кримінально-правової кваліфікації корупційних правопорушень є ускладнене встановлення та доведення суб’єктивної сторони, що охоплює форму вини, мотив і мету злочину. Незважаючи на усталеність теоретичних положень щодо структури суб’єктивної сторони, в реальній слідчо-судовій практиці виникають істотні труднощі.

У кримінальному законодавстві України мотив і мета діяння, як правило, не фігурують у диспозиціях статей, які передбачають відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення. Однак саме ці елементи дозволяють виявити справжній зміст та спрямованість дій особи. Наприклад, мотив корисливої вигоди — фундаментальна ознака кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди (ст. 368 КК України). Відсутність законодавчого імперативу щодо врахування мотиву унеможливлює його обов’язкову оцінку під час судового розгляду справ.

Окрім цього, у межах корупційної діяльності поширеними є випадки багатоетапного вчинення злочину із залученням кількох учасників: посадових осіб, посередників, організаторів, вигодоодержувачів тощо. Доведення прямого умислу щодо кожного учасника такої схеми є вкрай складним завданням,

оскільки не всі учасники мають безпосередній контакт із предметом неправомірної вигоди або ухвалюють рішення, пов’язані з її одержанням.

У випадках багаторівневої співучасті існує ризик помилкового визначення рівня обізнаності та наміру кожного з учасників, що призводить до неоднакової або несправедливої правової оцінки їхніх дій.

Ми також вважаємо, що законодавче поняття «неправомірної вигоди», закріплене в Законі України «Про запобігання корупції», є достатньо широким і містить ознаки як матеріальних, так і нематеріальних благ. Разом з тим, критерії, які дозволяють судити про «прагнення» особи до її одержання чи надання, не є чітко визначеними. У контексті корупційних кримінальних правопорушень мета (одержання неправомірної вигоди) має бути очевидно доведена, однак у разі надання чи обіцянки вигоди за ініціативою третьої особи встановити справжню волю особи до її прийняття вкрай важко.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про суттєві розбіжності у тлумаченні форми вини, а також мотивів та мети діянь у різних юрисдикціях. Суди нерідко ухвалюють рішення, спираючись на припущення щодо умислу, не підкріплені належною доказовою базою, або ж, навпаки, не визнають очевидну корупційну зацікавленість у разі відсутності формального підтвердження.

Отже, корупційні кримінальні правопорушення є складним соціально-правовим явищем, яке характеризується поєднанням специфічних об’єктивних і суб’єктивних ознак. З об’єктивного боку, такі діяння виявляються у формі активної або пасивної поведінки (дії чи бездіяльності), що посягає на належне функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування або інших структур, наділених владними повноваженнями. Вони, як правило, супроводжуються неправомірним використанням службового становища з метою одержання вигоди чи забезпечення інтересів третіх осіб.

Суб’єктивна сторона корупційних кримінальних правопорушень, зазвичай, характеризується прямим умислом, корисливим мотивом та визначеною метою — здобуття неправомірної вигоди. Особливу складність становить доказування саме внутрішньої мотивації особи та її наміру, що

обумовлює необхідність удосконалення методичного та нормативного забезпечення правозастосовної діяльності.

Враховуючи викладене, ефективна протидія корупційним кримінальним правопорушенням можлива лише за умови комплексного врахування усіх елементів складу правопорушення, чіткого визначення спеціального суб'єкта, належного тлумачення форм умислу, мотивів і мети діяння, а також правової визначеності щодо критеріїв кваліфікації таких кримінальних правопорушень.

2.3 Особливості кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень

Корупція залишається однією з ключових загроз соціально-політичній стабільності, демократичному розвитку та верховенству права в Україні. З огляду на це, особливого значення набуває чітка й обґрунтована кримінально-правова кваліфікація корупційних кримінальних правопорушень, яка має слугувати підґрунтям для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Правильне застосування норм кримінального права у сфері антикорупційної боротьби сприяє підвищенню ефективності правозастосовної діяльності та зміцненню довіри суспільства до правоохоронної системи.

Кримінально-правова кваліфікація корупційних кримінальних правопорушень є складовим елементом реалізації кримінального законодавства та правозастосовчої практики в умовах запобігання корупції як негативному соціально-правовому явищу. Її специфіка зумовлюється комплексом ознак, що виокремлюють такі діяння з-поміж інших видів кримінально протиправної поведінки.

Особливості кваліфікації та конкуренції норм при корупційних кримінальних правопорушеннях полягають у необхідності чітко визначити фактичні обставини, склад кримінального правопорушення та встановити відповідні статті КК України, враховуючи наявність як основного, так і додаткових кваліфікуючих ознак. У випадках, коли кілька норм можуть застосовуватися до одного діяння, відбувається конкуренція норм, де перевагу

має норма з привілейованим складом або та, що передбачає найбільш кваліфіковане кримінальне правопорушення.

Процес кримінально-правової кваліфікації корупційного кримінального правопорушення є складним і структурованим правозастосовним механізмом, що передбачає системне поєднання аналізу фактичних обставин справи з юридичним тлумаченням норм кримінального законодавства. Його сутність полягає у встановленні відповідності між фактично вчиненим діянням і юридичними ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України [177].

Процес кваліфікації корупційного кримінального правопорушення є складною, багатофакторною процедурою, що потребує поєднання глибоких знань кримінального права, аналізу чинного законодавства, судової практики, а також високого рівня професійної підготовки осіб, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд. Застосування принципу законності та дотримання вимог правової визначеності є невід’ємними умовами ефективного запобігання корупційній злочинності.

На основі аналізу чинної судової практики щодо розгляду корупційних кримінальних правопорушень встановлено, що процес їх кримінально-правової кваліфікації супроводжується рядом системних проблем. Ці проблеми мають як теоретичне, так і практичне значення, оскільки без їх вирішення уніфіковане застосування кримінального закону у справах про корупцію неможливе.

1. Домовленість між службовою особою та вигодонабувачем як елемент кримінально-правової кваліфікації зловживання владою або службовим становищем.

Питання правової кваліфікації дій службових осіб, які вчиняються в межах чи з використанням наданих владних повноважень, продовжує залишатися предметом складних правозастосовних дискусій, особливо у випадках, коли дії здійснюються в інтересах третіх осіб без наявності безпосереднього зв’язку з вигодонабувачем. Зокрема, особливого значення набуло питання про те, чи є факт домовленості або іншої форми контактної

взаємодії між службовою особою та особою, на користь якої вчиняється діяння, необхідною умовою для кваліфікації за статтею 364 КК України.

Доцільно відмітити, що упродовж кількох років у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду спостерігалася певна непослідовність щодо розуміння ролі такої домовленості. З одного боку, у низці рішень висловлювалася позиція про те, що відсутність контактів або взаємних зобов'язань між суб'єктом кримінального правопорушення та вигодонабувачем не перешкоджає інкримінуванню складу зловживання владою. Водночас інші судові рішення вимагали обов'язкового встановлення не лише мети, а й причинно-наслідкового зв'язку між діями службової особи та вигодою, яку одержала інша особа, що вважалося можливим лише за наявності відповідної домовленості.

З метою уніфікації судової практики Об'єднана палата Касаційного кримінального суду 10 лютого 2025 року ухвалила постанову у справі № 757/11969/18-к, в якій сформульовано ключовий висновок: наявність чи відсутність домовленості між службовою особою та фізичною або юридичною особою, яка є вигодонабувачем, не має кримінально-правового значення для кваліфікації дій службової особи за статтею 364 КК України. За змістом правової позиції, яка викладена у вказаній постанові, відповідальність за зловживання владою або службовим становищем настає у випадку, якщо службова особа діє всупереч інтересам служби та переслідує мету надання переваг іншій особі, незалежно від того, чи обізнана ця особа про дії службовця [160]

Це рішення узгоджується з доктринальним підходом до розуміння складу зловживання владою як формального кримінального правопорушення, для якого не обов'язковим є настання шкідливих наслідків, а лише наявність факту зловживання повноваженнями з метою отримання вигоди для себе або інших осіб. Таким чином, кримінально-правове значення має саме мотив та мета дій службової особи, а не факт згоди або взаємодії з вигодонабувачем [138].

Окремі думки суддів, викладені у цій справі, не спростовують загального висновку, але вказують на необхідність обережного підходу до його

застосування в контексті співучасті у кримінальному правопорушенні. Зокрема, висловлено міркування про те, що відсутність домовленості не виключає кримінальної відповідальності за зловживання владою у разі, якщо службова особа діє всупереч інтересам служби з метою отримання вигоди іншою особою, навіть без доведення такій особі характеру або змісту своїх дій. Інший суддя вказав, що визначальною ознакою кримінального правопорушення, передбаченого статтею 364 КК України, є доведеність мети одержання неправомірної вигоди, яку обвинувачення має встановити поза розумним сумнівом, спираючись на будь-які фактичні дані, що виключають альтернативне пояснення дій службової особи [46].

Таким чином, актуальна судова практика демонструє зрушення у бік матеріального підходу до кваліфікації службових кримінальних правопорушень, у межах якого визначальне значення має внутрішня мотивація правопорушника та фактична спрямованість його дій, а не формальна наявність домовленостей. Це узгоджується з принципами верховенства права, ефективного кримінального правосуддя та забезпечення неминучості відповідальності за вчинення корупційних правопорушень.

Одним із ключових аспектів кримінального процесу, який напряму пов’язаний із забезпеченням допустимості доказів, також є питання дотримання підслідності при здійсненні досудового розслідування. Особливо це актуально у справах про корупційні кримінальні правопорушення, що часто потребують оперативного реагування та фахового процесуального супроводу.

Так, у справі № 761/34746/17 апеляційний суд визнав усі зібрані в кримінальному провадженні докази недопустимими з підстав того, що їх було отримано неуповноваженим органом досудового розслідування. Водночас Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, переглянувши справу, сформулював важливу правову позицію, що розмежовує процедурні порушення та порушення, які можуть мати наслідком визнання доказів недопустимими.

Суд зазначив, що інститут підслідності є елементом організаційного механізму забезпечення ефективності досудового розслідування, а не критерієм допустимості доказів. Його мета полягає в оптимізації діяльності органів

досудового розслідування для досягнення завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України.

У постанові наголошено, що визначення органу досудового розслідування є проявом управлінських функцій прокурора, який, керуючись положеннями статей 36 і 214 КПК України, має право доручити розслідування тому органу, який, на його думку, зможе забезпечити повноту, об'єктивність і своєчасність кримінального провадження. Такий підхід зумовлений практичною необхідністю уникати ризиків упередженості, конфлікту інтересів або професійної некомпетентності [155]

Особливо підкреслено, що специфіка розслідування корупційних правопорушень вимагає терміновості реагування, оскільки зволікання з фіксацією обставин кримінального правопорушення може мати незворотні наслідки. Отже, першочергове значення має не лише формальне дотримання норм підслідності, а забезпечення належного рівня процесуального контролю, кваліфікації та доброчесності суб’єктів розслідування.

У цій справі прокурор, реалізуючи свої повноваження, передав кримінальне провадження до іншого підрозділу Національної поліції. Сторона захисту не навела доказів на підтвердження того, що дії цього підрозділу були упередженими або порушували конституційні права підозрюваного. Також не було вказано на існування заборон, які би унеможливлювали участь конкретного слідчого чи прокурора у розслідуванні [142].

Таким чином, Верховний Суд дійшов висновку, що порушення правил підслідності саме по собі не є підставою для автоматичного визнання доказів недопустимими, якщо не доведено, що таке порушення спричинило істотне обмеження прав учасників провадження або призвело до одержання доказів із порушенням гарантій, передбачених законом.

З урахуванням наведеного, дана позиція відображає сучасний прагматичний підхід до питань допустимості доказів, який узгоджується з принципом домінування змісту над формою в кримінальному процесі, збереженням балансу між процесуальними формальностями та реальними потребами ефективного правосуддя.

Проблематика зловживання владою або службовим становищем залишається однією з найскладніших для правозастосування у кримінальному праві України, що зумовлено як правовою невизначеністю окремих елементів складу злочину, так і варіативністю ситуацій, в яких службові особи використовують своє становище для досягнення протиправної мети. У цьому контексті особливого значення набуває судова практика Верховного Суду, яка слугує орієнтиром для правозастосовців при тлумаченні норм кримінального законодавства.

Постановою Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 листопада 2023 року у справі № 991/3966/20 було розглянуто питання правової кваліфікації дій народного депутата, який отримував безпідставне відшкодування вартості проживання у готелі за рахунок державного бюджету. Суд дійшов висновку, що в діях особи наявні ознаки зловживання владою в розумінні статті 364 КК України [161].

Проблематика зловживання владою або службовим становищем залишається однією з найскладніших для правозастосування у кримінальному праві України, що зумовлено як правовою невизначеністю окремих елементів складу злочину, так і варіативністю ситуацій, в яких службові особи використовують своє становище для досягнення протиправної мети. У цьому контексті особливого значення набуває судова практика Верховного Суду, яка слугує орієнтиром для правозастосовців при тлумаченні норм кримінального законодавства.

Постановою Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 листопада 2023 року у справі № 991/3966/20 було розглянуто питання правової кваліфікації дій народного депутата, який отримував безпідставне відшкодування вартості проживання у готелі за рахунок державного бюджету. Суд дійшов висновку, що в діях особи наявні ознаки зловживання владою в розумінні статті 364 КК України.

Ключовим елементом зазначеної постанови є уточнення змісту правової категорії «зловживання владою». Суд визначив, що під цим слід розуміти протиправне використання повноважень, правоможностей і можливостей,

похідних від прав, обов’язків, гарантій, а також пільг та інших благ, які безпосередньо пов’язані зі здійсненням функцій представника влади. Це формулювання акцентує увагу не лише на фактичному обсязі повноважень службової особи, а й на особливому правовому статусі, що породжує відповідні владні інструменти впливу.

У цій справі Верховний Суд розглянув не просто формальне перевищення або недотримання процедур, а суть зловживання, як використання владного ресурсу в спосіб, який суперечить призначенню державної служби, з метою досягнення особистої або чужої неправомірної вигоди. Особливу увагу суд приділив тому, що навіть у випадках, коли формально діяння виглядає як реалізація наданих повноважень, але за своєю суттю є недобросовісним чи корисливим, воно може підпадати під ознаки складу злочину, передбаченого ст. 364 КК України.

Вказане рішення має важливе теоретичне і практичне значення. По-перше, воно демонструє відхід від вузькоформального тлумачення владних повноважень і вказує на необхідність оцінки змісту і цілей використання владного статусу. По-друге, воно підтверджує, що надання особі публічної функції не є абсолютним захистом від кримінально-правової відповідальності, якщо така особа діє всупереч інтересам служби або публічної довіри.

Таким чином, у постанові Об’єднаної палати ККС ВС від 27 листопада 2023 року сформульовано оновлений підхід до тлумачення поняття «зловживання владою», який виходить за межі формальної відповідності дій правомочностям та звертає увагу на цільове призначення публічної влади та її відповідність принципам належного врядування, справедливості та доброчесності.

Одним із дискусійних питань у кримінально-правовій кваліфікації корупційних правопорушень, зокрема тих, що передбачені статтею 369 КК України, є питання про правову природу та форми прояву пропозиції неправомірної вигоди, а також межі допустимих тлумачень дій службових осіб, що можуть бути сприйняті як підбурювання до її надання.

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 січня 2024 року у справі № 164/963/16-к були сформульовані два ключові висновки, що мають суттєве значення для правозастосовної практики [159]

По-перше, суд висловив позицію, відповідно до якої ухвалення службовою особою рішень або вчинення нею дій у межах реалізації службових повноважень, навіть якщо за оцінкою зацікавленої особи вони є незаконними чи необґрунтованими, не може саме по собі свідчити про підбурювання до надання неправомірної вигоди. Суд акцентував, що навіть факт подальшого скасування такого рішення в судовому порядку або в межах адміністративного провадження як незаконного не є достатнім доказом наявності корупційної мети, якщо такі висновки не підтверджуються додатковими об’єктивними доказами. Цей підхід узгоджується з принципами презумпції невинуватості, змагальності та допустимості доказів у кримінальному процесі, що визначені Конституцією України та Кримінальним процесуальним кодексом України [190].

Другий висновок стосується форми і змісту пропозиції неправомірної вигоди як ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою статті 369 КК України. Верховний Суд наголосив, що така пропозиція не обов’язково повинна стосуватися конкретної грошової суми або чітко визначеного майна. Вона може мати узагальнений, але достатньо конкретизований характер, що дає змогу визначити предмет неправомірної вигоди. Зокрема, ідеться про пропозиції у формі частки від майбутнього прибутку, частки в праві власності на майно підприємства, процента від доходу, тощо. Визначальною умовою для кваліфікації таких дій як пропозиції неправомірної вигоди є можливість встановити предмет та розмір вигоди в умовах, за яких така пропозиція була зроблена, а також наявність мети вплинути на службову особу для вчинення чи невчинення нею певних дій із використанням службового становища.

Отже, сформульовані у вказаній постанові правові позиції демонструють прагнення Верховного Суду розмежувати дії, що можуть здаватися правопорушенням з точки зору їх наслідків, від тих, що дійсно містять ознаки

складу корупційного кримінального правопорушення. Таким чином, у кримінально-правовій кваліфікації важливе значення має не лише зовнішня форма поведінки, а й суб’єктивна спрямованість дій особи, наявність мети, мотивів та обставин, що підтверджують корисливу або протиправну природу такої поведінки.

Цей підхід забезпечує баланс між необхідністю ефективної боротьби з корупцією та дотриманням прав і свобод учасників кримінального провадження, зокрема щодо тлумачення дій службових осіб у межах реалізації їхніх повноважень.

Корпоративне та адміністративне законодавство України визначає корупційні правопорушення як діяння, що містять елементи використання свого службового становища, повноважень або впливу з метою отримання неправомірної вигоди. Значне місце серед таких правопорушень посідає кримінально-правова конструкція зловживання впливом, передбачена частиною другою статті 369-2 КК України.

Судова практика розглядає зловживання впливом як самостійний склад злочину, що відрізняється від класичних форм хабарництва чи зловживання владою. Згідно з правовою позицією Об’єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к, суб’єктом кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 369-2 КК України може бути будь-яка фізична осудна особа, яка на момент вчинення діяння досягла віку, установленого законом для кримінальної відповідальності. Важливо підкреслити, що така особа не обов’язково повинна бути службовою чи посадовою, як того вимагається, наприклад, для складів злочинів, пов’язаних зі зловживанням владою або службовим становищем. Натомість особа, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, повинна бути здатна, за усвідомленням такої пропозиції, здійснити реальний вплив на рішення чи дії особи, уповноваженої виконувати функції держави чи місцевого самоврядування.

З огляду на специфіку змісту цього складу кримінального правопорушення, Верховний Суд звертає увагу на те, що панівне значення має

не стільки формальний статус особи, яка пропонує вигоду, скільки її здатність реально впливати на суб’єкта владних повноважень. Такий підхід забезпечує логічну узгодженість інституту зловживання впливом із загальнотеоретичними положеннями кримінального права про суб’єктивну сторону злочину, зокрема щодо мотиву і мети вчинення [162].

Окремою проблемою тлумачення цієї норми є відсутність змістовного складника у відповідній примітці до статті 369-2 КК України, що унеможливлює пряме відсилання до конкретних категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з огляду на чинність законодавства, яке раніше визначало такі категорії. Так, примітка до цієї статті містила відсилання до пунктів 1–3 частини першої статті 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», який втратив чинність на момент вчинення оскаржуваного злочину. У зв’язку з цим правозастосовнику доводиться вдаватися до принципів тлумачення правових понять, у тому числі до вузького (строгого) підходу.

Цей підхід вимагає, щоб оцінка належності особи до осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, ґрунтувалася на чіткому аналізі правового статусу та повноважень конкретного суб’єкта, встановлених законодавством про публічну службу, державну службу чи інші відповідні правові режими. Такий аналіз має бути спрямований на те, щоб уникати невизначеності чи надмірної широти тлумачення, яке могло би призвести до розширення суб’єктного кола без достатніх правових підстав.

Таким чином, правова позиція Верховного Суду у справі № 554/5090/16-к актуалізує два важливих положення. По-перше, суб’єктом злочину за ч. 2 ст. 369-2 КК України може бути будь-яка фізична особа, яка своєю поведінкою реально впливає або здатна вплинути на функціонування владних повноважень іншої особи. По-друге, оцінка належності конкретної особи до категорії тих, хто уповноважений здійснювати функції держави чи місцевого самоврядування, повинна грунтуватися на нормативно визначених ознаках правового статусу, з урахуванням специфіки правового регулювання у сфері публічної служби.

Корупційні правопорушення, зокрема неправомірна вигода як форма неправомірної вигоди, передбачені статтею 368 КК України, містять у собі як

об’єктивні, так і суб’єктивні елементи, серед яких ключову роль відіграє умисел на незаконне збагачення. У разі, коли склад корупційного кримінального правопорушення не відповідає вимогам закону, кримінальна відповідальність може бути відсутня навіть за наявності формально схожих обставин.

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 5 грудня 2023 року у справі № 737/276/20 суд дійшов висновку, що отримання благодійної допомоги органом місцевого самоврядування не може вважатися корупційним правопорушенням, оскільки в такому випадку відсутній елемент незаконного збагачення з боку будь-якої зі сторін. Суд підкреслив, що само по собі отримання благодійних коштів або матеріальних цінностей не прирівнюється до отримання неправомірної вигоди, коли не встановлено мотивів і цілей, пов’язаних із використанням службового становища для досягнення особистої чи чужої неправомірної вигоди [156].

Особлива увага у наведеній постанові була приділена проблемі правової оцінки дій працівників правоохоронних органів, які можуть самі створювати передумови для вчинення злочину. Верховний Суд вказав, що у цій справі можливе одержання неправомірної вигоди було спровоковане співробітниками правоохоронних органів, оскільки особа, яка діяла за їхніми вказівками, перевищила межі пасивного розслідування та своєю поведінкою схилила обвинувачену до дій, що кваліфікувалися як кримінально протиправні. Це, на думку суду, виключає умисел та цілеспрямовані дії особи щодо отримання неправомірної вигоди, оскільки її воля була значною мірою формована поведінкою представників правоохоронних органів.

Даний підхід Верховного Суду не є випадковим. Ще у постановах Касаційного кримінального суду від 7 жовтня 2020 року у справі № 725/1199/19 та від 2 квітня 2019 року у справі № 734/2421/17 були сформульовані критерії оцінки можливого провокування корупційного кримінального правопорушення, які мають враховуватися при кваліфікації діяння за ст. 368 КК України [157].

До таких критеріїв належать:

1. Обґрунтованість підстав для початку кримінального провадження, тобто наявність достатніх відомостей про вчинення злочину до того, як

відбувалися слідчі дії, що призвели до фіксації потенційно кримінального діяння.

2. Мотиви заявника чи особи, яка ініціювала повідомлення про протиправні дії, зокрема перевірка, чи не мав такий заявник прихованої зацікавленості у створенні ситуації, що могла б бути використана для провокування кримінального правоопрушення.

3. Обґрунтованість і правомірність проведених негласних слідчих (розшукових) дій (далі - НСРД) відносно обвинуваченого, зокрема відповідність процедурним вимогам законодавства та відсутність перевищення повноважень.

4. Характер поведінки обвинуваченого і співпрацюючої з правоохоронцями особи, що дозволяє відокремити власну ініціативу й умисел обвинуваченого від дій, нав’язаних зовнішнім впливом.

5. Вплив дій правоохоронних органів на формування волі та поведінки особи, яка фактично виконала дії, що стали предметом інкримінації. Якщо така поведінка є результатом провокування або значного зовнішнього стимулювання, це може свідчити про відсутність самостійного умислу, що є необхідним елементом складу корупційного кримінального правопорушення.

Таким чином, практика Верховного Суду підтверджує, що ні саме по собі ухвалене рішення органом місцевого самоврядування, ні результативні дії, спричинені зовнішнім впливом, не можуть бути автоматично прирівняні до корупційного правопорушення, якщо відсутні складові, що характеризують умисел на отримання неправомірної вигоди. Аналіз критеріїв щодо можливої провокації злочину дозволяє забезпечити баланс між ефективним розслідуванням корупційних діянь і захистом прав осіб від неправомірного тиску чи провокацій з боку правоохоронних органів.

Кваліфікація корупційних кримінальних правопорушень у національній системі права України здійснюється на підставі норм КК України, насамперед статей 364, 368, 369, 369-2, що охоплюють відповідні форми зловживання владою або службовим становищем, одержання, надання та обіцянку неправомірної вигоди, а також зловживання впливом. Визначення складу таких кримінальних правопорушень відбувається шляхом аналізу об’єктивних і

суб'єктивних ознак діяння: предмета, об'єкта, мети, форми вини, суб'єкта тощо. Особливе значення має встановлення корисливої мети та прямого умислу, що є обов'язковими для кваліфікації таких діянь як корупційних.

Натомість практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) не передбачає кримінально-правової кваліфікації як такої, але формує обов'язкові для держав-учасниць стандарти щодо дотримання прав людини у кримінальному провадженні, включно зі справами про корупційні злочини. Зокрема, положення статті 6 Європейської конвенції з прав людини (право на справедливий суд) встановлюють базові процесуальні гарантії, які мають дотримуватися під час розслідування, обвинувачення та розгляду корупційних правопорушень. Серед таких гарантій — презумпція невинуватості, право на захист, принцип рівності сторін, вимоги до обґрунтованості доказів та неупередженості суду.

Аналіз рішень ЄСПЛ свідчить, що, хоча Суд не здійснює оцінку наявності чи відсутності складу конкретного корупційного злочину, він активно втручається у випадках, коли виявлено порушення процесуальних гарантій. Зокрема, у справах, пов'язаних із провокуванням злочину з боку правоохоронців, ЄСПЛ наполягає на суворому розмежуванні між допустимими оперативно-розшуковими заходами та незаконним втручанням у свободу волі особи, що може призвести до визнання кримінального провадження несправедливим.

Таким чином, ключова відмінність між підходами полягає у функціональному навантаженні: національна система забезпечує матеріальну правову кваліфікацію корупційного діяння, тоді як ЄСПЛ оцінює дотримання процесуального балансу й прав особи у кримінальному провадженні. Водночас, ці два підходи є взаємодоповнюючими: практика ЄСПЛ зобов'язує національні суди враховувати не лише зміст кримінального закону, але й забезпечувати високі стандарти правосуддя, що відображають європейські принципи верховенства права.

ЄСПЛ у своїй практиці не кваліфікує корупційні діяння як окремі кримінальні склади, однак активно аналізує супутні процесуальні аспекти, що

виникають у справах про корупцію. Центральною нормою у цьому контексті є стаття 6 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує кожному право на справедливий судовий розгляд.

Насамперед ЄСПЛ приділяє увагу забезпеченню належних гарантій у кримінальному провадженні, зокрема: дотриманню принципу рівності сторін, права на ефективну правову допомогу, неупередженості та обґрунтованості судових рішень, а також процесуальним строкам. Відповідно, у справах, пов’язаних із корупцією, суд ретельно перевіряє, чи було дотримано цих гарантій.

Особливої уваги заслуговує підхід ЄСПЛ до оцінки допустимості доказів. Суд аналізує, чи мали сторони реальну можливість перевірити й оспорити докази, і чи не було допущено порушення процесуального балансу. Так, у справі про «тестування доброчесності» (professional integrity testing), де правоохоронні органи ініціювали пропозицію хабара, Суд вказав, що недостатній аналіз національними судами обставин провокації становив порушення статті 6 § 1 Конвенції, оскільки це унеможливило справедливий розгляд справи [249].

Інше визначальне рішення — Saunders v. the United Kingdom (рішення від 17 грудня 1996 р., № 19187/91), у якому Суд констатував порушення права на справедливий суд, оскільки у провадженні були використані свідчення, отримані під примусом. Це рішення закріплює принцип, що навіть у справах про економічні чи корупційні правопорушення використання доказів, отриманих у спосіб, що порушує основні права обвинуваченого, є неприйнятним [253].

Також важливо згадати справу Benthem v. the Netherlands (рішення від 23 жовтня 1985 р., № 8848/80), в якій Суд нагадав про необхідність розгляду справи незалежним і неупередженим судом у розумінні статті 6 Конвенції. Це положення має універсальний характер і застосовується як до адміністративних, так і до кримінальних справ, зокрема й тих, що стосуються корупційних діянь [223].

Окрім цього, ЄСПЛ послідовно наполягає на дотриманні презумпції невинуватості. Суд підкреслює, що жодна особа не може вважатися винною до винесення остаточного судового рішення, а також забороняє будь-які публічні заяви державних органів, які передчасно вказують на вину особи [221].

Порівняння підходів національного кримінального права та практики ЄСПЛ до розгляду справ, що мають ознаки корупції, демонструє як спільні риси, так і суттєві розбіжності.

Спільною рисою є акцент на забезпеченні процесуальних гарантій. І кримінальне законодавство України, і практика ЄСПЛ визнають ключову роль принципів презумпції невинуватості, рівності сторін, об'єктивного розгляду доказів та права на захист. Це має особливе значення у корупційних справах, де існує високий ризик впливу позаправових чинників на кримінальне переслідування.

Також обидві системи вимагають забезпечення особі доступу до правової допомоги та контролю за дотриманням процесуальної рівноваги між обвинуваченням та захистом. У цьому контексті національні суди покладаються на положення Кримінального процесуального кодексу України, тоді як ЄСПЛ оцінює практику з погляду відповідності міжнародним стандартам захисту прав людини.

Разом із тим, ключовою відмінністю є предмет регулювання: національне законодавство зосереджується на визначенні складу злочину та його елементів, тоді як ЄСПЛ не втручається у матеріально-правову кваліфікацію, а лише перевіряє дотримання процедурних вимог під час кримінального провадження.

Ще одна відмінність полягає в підході до оцінки доказів. У національній юрисдикції це здійснюється на підставі норм ККУ та КПК із застосуванням відповідних критеріїв допустимості та достовірності. У практиці ЄСПЛ ж основна увага зосереджена на тому, чи було забезпечено сторонам належну можливість брати участь у збиранні та перевірці доказів, а також чи не суперечить використання доказу принципам справедливого суду.

Практика Європейського суду з прав людини має істотне значення для формування належних стандартів розслідування і судового розгляду

корупційних кримінальних правопорушень. Вона не замінює національного механізму кваліфікації, однак слугує важливим орієнтиром для національних органів у частині дотримання процесуальних прав особи. Застосування положень Європейської конвенції з прав людини у справах про корупцію сприяє посиленню гарантій прав людини, запобіганню зловживанням у кримінальному процесі та забезпеченню верховенства права.

Аналіз судової практики у справах про корупційні кримінальні правопорушення свідчить про наявність низки суттєвих проблем, що ускладнюють ефективне правозастосування у цій сфері. Основними з них є відсутність уніфікованого законодавчого визначення суб'єкта корупційного злочину, колізії між нормами Кримінального кодексу України та спеціального антикорупційного законодавства, різне тлумачення ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочину, а також відсутність єдності у судовій практиці щодо кваліфікації окремих діянь.

З огляду на це, особливої актуальності набуває необхідність удосконалення законодавчого регулювання у сфері кримінально-правової протидії корупції, зокрема – шляхом конкретизації складів злочинів, пов'язаних з корупцією, уточнення ознак спеціального суб'єкта, а також узгодження положень кримінального та антикорупційного законодавства. Крім того, потребує розвитку й офіційне тлумачення термінів, які мають вирішальне значення для правильної правової кваліфікації, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню правової визначеності, забезпеченню принципу законності та ефективній реалізації державної антикорупційної політики.

Висновки до Розділу 2

1. Класифікація корупційних кримінальних правопорушень має важливе теоретико-прикладне значення, оскільки дозволяє систематизувати такі діяння за визначеними критеріями, що, у свою чергу, сприяє точнішій їхній ідентифікації, належній кваліфікації та ефективному правозастосуванню.

Проведений аналіз свідчить про те, що найбільш доцільними є класифікації за: наявністю ознак корупційності, родовим об’єктом посягання, суб’єктним складом, способом вчинення (із використанням або зловживанням службовим становищем), а також за метою вчинення кримінального правопорушення. Поряд із тим, законодавець досі не закріпив єдиної класифікації корупційних злочинів, що ускладнює практику боротьби з корупцією. Тому доцільним є запровадження нормативно закріпленої систематизації таких діянь у КК України або у спеціальному антикорупційному нормативному акті. Це забезпечить єдність підходів у теорії та практиці, усуне правову невизначеність і сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правової протидії корупції.

2. Сучасна практика кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень засвідчує необхідність комплексного підходу до аналізу всіх елементів складу злочину – об’єкта, об’єктивної та суб’єктивної сторін, а також суб’єкта. Недосконаліть законодавчих формулювань, зокрема нечіткість визначення суб’єкта корупційного правопорушення та невизначеність деяких термінів (наприклад, «використання службового становища» чи «неправомірна вигода»), значно ускладнює процес кваліфікації та створює передумови для неоднакової правозастосовної практики. Тому актуальним є подальше вдосконалення нормативного регулювання з метою забезпечення чіткості та правової визначеності. Це включає як розробку єдиного понятійного апарату у сфері антикорупційного кримінального права, так і запровадження системних роз’яснень з боку Верховного Суду для уніфікації правозастосування. Такий підхід сприятиме ефективній реалізації принципу верховенства права, зміцненню довіри до судової системи та підвищенню результативності державної політики у сфері протидії корупції.

3. Проблеми кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень полягають насамперед у нечіткості законодавчих дефініцій, відсутності системного підходу до визначення складу таких злочинів, а також у колізіях між нормами Кримінального кодексу України та спеціального антикорупційного законодавства. Неврегульованість окремих понять (наприклад, «спеціальний суб’єкт», «використання службового

становища», «неправомірна вигода») ускладнює правозастосовну практику, призводить до неоднозначного тлумачення та різної кваліфікації аналогічних діянь у судовій практиці. У зв’язку з цим актуальною є необхідність законодавчого вдосконалення кримінально-правових норм, що визначають склади корупційних злочинів, зокрема через введення уніфікованих юридичних формулювань, доповнення примітки до ст. 45 КК України та усунення існуючих міжгалузевих колізій. Такі зміни сприятимуть підвищенню ефективності протидії корупції на всіх рівнях та забезпечать реалізацію принципів правової визначеності і справедливості.

РОЗДІЛ 3.
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

3.1 Аналіз ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні

Корупція в Україні залишається одним із найбільш системних та латентних кримінально-правових явищ, що суттєво підриває засади верховенства права, ефективність функціонування органів державної влади та довіру суспільства до публічних інститутів. Попри запровадження комплексної антикорупційної політики, створення спеціалізованих органів та імплементацію міжнародних стандартів протидії корупції, рівень її поширеності й надалі свідчить про наявність істотних проблем у сфері кримінально-правового реагування на відповідні правопорушення.

У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією, оскільки саме кримінальне право виконує функцію найбільш жорсткого та формалізованого механізму державного впливу на корупційну злочинність. Ефективність таких засобів визначається не лише суворістю санкцій, а й чіткістю законодавчих конструкцій складів корупційних кримінальних правопорушень, узгодженістю норм Кримінального кодексу України з антикорупційним законодавством, стабільністю правозастосовної практики та здатністю кримінально-правових інструментів виконувати превентивну функцію.

Метою цього підрозділу є комплексне дослідження результативності кримінально-правових засобів протидії корупції в Україні крізь призму їх нормативного змісту, практики застосування та відповідності сучасним викликам і міжнародним зобов’язанням держави. Такий аналіз дозволяє виявити наявні прогалини й колізії кримінального законодавства, оцінити реальний вплив кримінально-правових норм на стан корупційної злочинності та

сформулювати обґрунтовані висновки щодо напрямів удосконалення кримінально-правового механізму боротьби з корупцією.

За своєю кримінально-правовою природою корупційні кримінальні правопорушення є результатом усвідомленої, вольової поведінки особи, яка чітко розуміє протиправний характер своїх дій, їх суспільну небезпечність та наявність передбаченої законом кримінальної відповідальності. Таким чином, корупційна злочинність не є наслідком правової необізнаності, а виступає проявом свідомого і цілеспрямованого ігнорування вимог кримінального закону. У зв’язку з цим протидія такій діяльності потребує функціонування ефективного кримінально-правового механізму, ключовою характеристикою якого має бути забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності.

Особливої ваги ця вимога набуває в умовах воєнного стану, коли корупційні прояви не лише завдають шкоди економічним і управлінським процесам, а й безпосередньо загрожують національній безпеці, обороноздатності держави та довірі суспільства до інститутів влади. Саме тому кримінально-правові засоби боротьби з корупцією повинні виконувати не лише каральну, а й потужну превентивну функцію, формуючи у потенційного правопорушника чітке усвідомлення реальності та неминучості негативних правових наслідків.

На наш погляд, ефективність такого превентивного, або «стримувального», впливу може бути досягнута виключно за умови поєднання двох взаємопов’язаних чинників: достатньої суворості санкцій кримінально-правових норм та їх реальної, а не декларативної, реалізації на практиці. Усвідомлення особою не лише формальної наявності покарання, а й високої ймовірності його застосування, є визначальним елементом кримінально-правового впливу на корупційну поведінку.

З огляду на мету цього підрозділу дисертаційного дослідження, формування обґрунтованих наукових висновків щодо дієвості кримінально-правових засобів протидії корупційним кримінальним правопорушенням потребує комплексного аналізу таких взаємопов’язаних питань:

1. співвідношення та балансу заохочувальних і каральних кримінально-правових засобів протидії корупційним кримінальним правопорушенням;

2. особливостей застосування інституту звільнення від відбування покарання як різновиду заохочувального кримінально-правового впливу у справах про корупційні кримінальні правопорушення.

Аналізуючи баланс заохочувальних і каральних кримінально-правових засобів протидії корупційним кримінальним правопорушенням, слід зазначити, що основним інструментом реагування держави на корупційні посягання залишається кримінальна відповідальність, реалізована насамперед у формі покарання. Саме інститут покарання традиційно розглядається як центральний елемент кримінально-правового механізму, адже рівень його ефективності значною мірою визначає загальну результативність кримінальної політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Цілком обґрунтованою видається позиція О.С. Перешивка, який звертає увагу на тенденцію зміщення наукових акцентів у кримінально-правовій доктрині з покарання на некаральні заходи реагування. Водночас, попри розширення спектра альтернативних кримінально-правових інструментів, покарання продовжує відігравати провідну роль у системі захисту належного порядку здійснення професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, і залишається ключовим засобом державного впливу на корупційну злочинність [150, с. 220].

У цьому ж руслі Р.Ш. Бабанли слушно наголошує, що кримінальне покарання є легітимним способом обмеження низки основоположних прав людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, а також права на мирне володіння майном, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас реалізація такого обмеження повинна відповідати вимогам законності та принципу пропорційності, не набуваючи надмірного характеру. З іншого боку, держава зобов’язана забезпечити безпечну реалізацію прав і свобод інших осіб, для чого застосування покарання виступає необхідним елементом правового захисту [13, с. 24].

Розмежування заохочення і покарання як форм кримінально-правового реагування на правомірну та протиправну поведінку ґрунтовно обґрунтовує П.В. Хряпінський, який вказує, що ці категорії є антагоністичними за своїм соціальним змістом, механізмом правового впливу та правовими наслідками, однак у сукупності вони формують цілісну систему реалізації кримінальної відповідальності [212, с. 54].

У контексті сучасних трансформацій кримінальної політики України доречно підтримати позицію А.В. Боровика, який справедливо зазначає, що в умовах європейської інтеграції та глибокої модернізації держави кримінальна політика постає результатом складного компромісу між різними політичними, інституційними та науковими підходами. Саме в цій площині формується стратегія боротьби зі злочинністю, де корупція визначається як один із найбільш небезпечних викликів для сталого розвитку держави [28., с. 17]. В умовах воєнного стану цей виклик набуває ще більшої гостроти, що об’єктивно зумовлює посилення вимог до ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції.

Оскільки корупційні кримінальні правопорушення мають виразну корисливу спрямованість і пов’язані з прагненням незаконного збагачення, доцільним є критичний аналіз доцільності та меж застосування заохочувальних кримінально-правових засобів у цій сфері. Сам факт нормативного закріплення кримінально-правової заборони ще не гарантує реального запобігання корупційній поведінці, що потребує більш гнучкого й водночас виваженого підходу до індивідуалізації кримінально-правового впливу.

У цьому аспекті заслуговує на увагу позиція О.М. Костенка, який у межах теорії соціального натуралізму обґрунтовує тезу про те, що кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна бути притягнута до кримінальної відповідальності у передбачених законом формах. При цьому досягнення мети кримінального права можливе не лише шляхом призначення покарання, а й через інститути звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання, за умови максимальної індивідуалізації правового

реагування з урахуванням особи правопорушника та обставин учинення корупційного кримінального правопорушення [94., с. 109].

У цьому зв’язку обґрунтованим видається висновок про те, що існування інституту звільнення від відбування покарання у разі укладення угоди про визнання винуватості за вчинення корупційних кримінальних правопорушень може розглядатися як інструмент досягнення оптимального балансу в системі кримінально-правових засобів протидії корупції. Це відбувається навіть за умов збереження загальної тенденції до посилення жорсткості кримінально-правового впливу як домінуючого напряму державного контролю над злочинністю [28, с. 24]. Такий підхід дозволяє поєднати завдання забезпечення невідворотності відповідальності з необхідністю індивідуалізації кримінально-правового реагування, що є особливо актуальним у сучасних соціально-політичних умовах.

Подібну позицію поділяє й Р.Ш. Бабанли, який наголошує, що правова система демократичної держави має бути зорієнтована на досягнення рівноваги між суворістю та поміркованістю заходів реагування на порушення найбільш значущих кримінально-правових заборон. Водночас призначене покарання повинно відповідати принципу справедливості, що є ключовою умовою легітимності кримінально-правового впливу в очах суспільства [13,с. 25].

Актуальність цієї проблематики підтверджується положеннями Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки. Так, у п.п. 4.3.1 зазначеного документа серед питань, пов’язаних із забезпеченням невідворотності відповідальності за корупцію, констатується наявність системної проблеми, що полягає у неузгодженості окремих норм кримінального законодавства щодо відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення з міжнародними стандартами, а також між собою, кримінальним процесуальним законодавством і спеціальним антикорупційним законом. Наслідком цього є ситуація, за якої у значній кількості випадків особи, винні у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, фактично уникають кримінальної відповідальності та/або покарання [169].

Водночас у Державній антикорупційній програмі (далі - ДАП), у межах очікуваного стратегічного результату 3.3.1.2, акцент зроблено на необхідності забезпечення пропорційності санкцій за вчинення корупційних кримінальних правопорушень та їх вираженого забезпечувального і превентивного ефекту, при цьому жодне з таких правопорушень не повинно бути віднесене до категорії кримінальних проступків. З цією метою в абзаці третьому передбачено чітке та однозначне нормативне закріплення можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі укладення угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, підслідних НАБУ [170].

Зазначене дає підстави стверджувати, що тривала наукова й практична дискусія щодо допустимості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі укладення угод про визнання винуватості у провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень поступово наближається до свого нормативного завершення. Саме з моменту запровадження інституту угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення це питання набуло виразного проблемного характеру та стало предметом гострих наукових суперечок.

Як слушно зауважує Д.Г. Михайленко, така ситуація значною мірою зумовлена відносною новизною інституту угод про примирення та угод про визнання винуватості для правової системи України, відсутністю достатнього теоретичного опрацювання його положень, а також обмеженістю усталеної судової практики щодо їх тлумачення та застосування [30, с. 26-37]. У подальшому наукова спільнота фактично розділилася на два протилежні підходи щодо можливості або неможливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у таких випадках.

Прихильники позиції про недопустимість застосування цього інституту наводили низку аргументів. Так, О.К. Марін звертав увагу на ризик формального використання ч. 2 ст. 75 КК України, яка прямо не містить заборони на застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо корупційних кримінальних правопорушень. Водночас, на

його думку, таке тлумачення є неправомірним, оскільки умови звільнення, передбачені угодою, мають відповідати загальним підставам, закріпленим у ч. 1 ст. 75 КК України, що виключає можливість їх застосування до корупційних кримінальних правопорушень [114].

Подібної позиції дотримується і В.О. Мартиненко, який зазначає, що у разі затвердження судом угоди про визнання винуватості у справах про корупційні кримінальні правопорушення порушується базова умова перевірки такої угоди – її відповідність вимогам закону. Відтак, на його переконання, суд не має правових підстав для затвердження подібних угод [115, с. 15].

О.П. Горох також доходить висновку, що засудження за корупційне кримінальне правопорушення, вчинене після 25 січня 2015 року, у тому числі на підставі угоди про примирення або угоди про визнання винуватості, виключає можливість звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням. При цьому перегляд чинних положень законодавства в частині розширення сфери застосування цього інституту з урахуванням рівня корупції в Україні вчений вважає недоцільним [42, с. 183-184].

Аналогічну позицію обстоює й В.М. Бурдін, який підкреслює, що хоча ч. 2 ст. 75 КК України й не містить прямої заборони застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі затвердження угоди про визнання винуватості, законодавець фактично обмежив можливість використання цього інституту щодо осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення [30, с. 241–243].

Водночас окрему увагу заслуговують міркування Г.М. Зеленова та О.О. Кваші, які розглядають сформовану практику як прояв судової дискреції, зумовлений змінами, внесеними 15 січня 2015 року до ч. 1 ст. 75 КК України Законом України «Про НАБУ». Саме ці зміни, на їхню думку, позбавили суд можливості застосовувати звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо корупційних кримінальних правопорушень. При цьому положення ч. 2 ст. 75 КК України не можуть розглядатися як lex specialis, покликаний врегулювати матеріально-правові аспекти такого звільнення [67].

Спробу остаточного вирішення зазначеної правової проблеми здійснив Верховний Суд, який відповідно до процесуального закону забезпечує єдність та сталість судової практики. Так, у постанові від 05.08.2020 у справі № 734/631/19 Верховний Суд висловив правову позицію щодо неможливості застосування ст. 75 КК України при призначенні покарання особам, визнаним винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень [154].

Разом із тим, як справедливо зазначають Г.М. Зеленов та О.О. Кваша, остаточне «поставлення крапки» у цій дискусії мало б відбутися шляхом формування Верховним Судом чіткої правової позиції у касаційному порядку щодо застосування ч. 2 ст. 75 КК України до корупційних кримінальних правопорушень. Однак чинне кримінальне процесуальне законодавство істотно обмежує таку можливість, оскільки вироки, ухвалені на підставі угод, мають вкрай вузьке коло підстав для касаційного оскарження [67].

Крім того, після ухвалення постанови Верховного Суду від 05.08.2020 у справі № 734/631/19, якою фактично було сформульовано чітку заборону застосування ст. 75 КК України до осіб, засуджених за корупційні кримінальні правопорушення, правозастосовна практика мала набути однозначного та уніфікованого характеру. З огляду на функцію Верховного Суду щодо забезпечення єдності судової практики, зазначене рішення повинно було слугувати орієнтиром для судів усіх інстанцій. Водночас аналіз судових рішень свідчить, що у значній кількості випадків суди фактично ігнорують цю правову позицію та продовжують застосовувати звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі укладення угод про визнання винуватості за вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Така ситуація є особливо проблемною в умовах воєнного стану, коли вимога до ефективності та послідовності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією суттєво зростає. Непослідовність судової практики підриває превентивний потенціал кримінального законодавства та негативно впливає на суспільне сприйняття принципу невідворотності відповідальності за корупційні посягання. З огляду на це доцільним є з’ясування причин, з яких саме у випадках укладення угод про визнання винуватості за вчинення

корупційних кримінальних правопорушень суди вдаються до звільнення осіб від відбування покарання.

Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості, укладеної між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим відповідно до ст. 468 КПК України, є відносно новим для вітчизняної правової системи інститутом. Його запровадження було спрямоване на підвищення процесуальної економії, скорочення строків розгляду справ та концентрацію ресурсів правоохоронних органів на розслідуванні найбільш складних і суспільно небезпечних кримінальних правопорушень. Водночас саме у справах про корупційні кримінальні правопорушення застосування цього інституту породжує низку складних кримінально-правових і кримінально-процесуальних питань.

З позицій правозастосовної практики особливий інтерес становить ст. 475 КПК України, яка визначає порядок ухвалення вироку на підставі угоди. Слід зазначити, що законодавець прямо не забороняє ухвалення вироку на підставі угоди у випадку засудження особи за корупційне кримінальне правопорушення, що підтверджується і науковими позиціями [88, с. 290]. Саме ця нормативна конструкція, на нашу думку, створює певний простір для різночитань і дозволяє судам по-різному підходити до питання призначення покарання та можливості звільнення від його відбування.

Як слушно зазначають О.О. Житний та А.М. Клочко, угода у кримінальному провадженні за своєю правовою природою є формою компромісу, що ґрунтується на взаємних поступках сторін кримінально-правових відносин. У межах такого компромісу вид і розмір покарання, а також питання звільнення від його відбування визначаються саме умовами досягнутої домовленості, з урахуванням вимог чинного законодавства. У цьому разі угода фактично виступає винятковою підставою для визначення державою конкретної форми кримінально-правового впливу на правопорушника [61, с. 112-113].

Разом із тим, у контексті аналізу ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією слід критично оцінити таку «договірну» модель

реагування на корупційні кримінальні правопорушення. В умовах високого рівня корупційних ризиків та воєнного стану надмірне розширення дискреції суду і сторін угоди може призводити до нівелювання карального та превентивного потенціалу кримінального права. Це, своєю чергою, актуалізує необхідність чіткого нормативного визначення меж допустимого застосування інституту угод у справах про корупційні кримінальні правопорушення та узгодження судової практики з правовими позиціями Верховного Суду.

Безперечним здобутком чинного Кримінального кодексу України є закріплення кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення. При цьому каральні кримінально-правові засоби, поряд із виконанням охоронної функції щодо найбільш значущих суспільних відносин, відіграють істотну превентивну роль у загальній системі протидії корупційним проявам [52, с. 346]. В умовах воєнного стану така превентивна функція набуває особливої ваги, оскільки корупційні посягання безпосередньо загрожують обороноздатності держави, ефективному використанню бюджетних і міжнародних ресурсів та довірі суспільства до публічної влади.

Обґрунтованою видається позиція В.О. Навроцького, відповідно до якої КК України за своїм суспільним значенням значно перевищує роль пересічного кодифікованого нормативно-правового акта. Якщо Конституція України закономірно посідає вершину правової системи, то кримінальний кодекс, образно кажучи, перебуває безпосередньо під нею, залишаючись одним із ключових інструментів державного впливу на суспільні процеси [135]. Особливо це стосується сфери захисту прав і свобод людини та громадянина і протидії корупційним кримінальним правопорушенням, де норми КК України виконують системоутворюючу функцію.

У цьому контексті заслуговує на підтримку наукова позиція М.І. Хавронюка, який розглядає КК України як невід’ємний елемент політичної та правової культури українського суспільства. Норми кримінального закону повинні бути сформульовані достатньо чітко й визначено, щоб виключити можливість їх довільного застосування органами влади та водночас забезпечити прогнозованість правових наслідків для кожної особи. Лише за таких умов

суб'єкт може завчасно співвіднести свої дії або бездіяльність із кримінально-правовими заборонами та утриматися від їх порушення. Крім того, КК України має відповідати принципам пропорційності та гуманізму, адже без цього неможливе справедливе вирішення кримінально-правових конфліктів навіть у період надзвичайних правових режимів [211].

Аналізуючи питання впливу приписів КК України на поведінку осіб, які утримуються від вчинення кримінальних правопорушень, Ю.В. Баулін справедливо зазначає, що превентивний ефект кримінального права формується не лише самим фактом існування кримінального закону з визначеним переліком правопорушень і санкцій за них. Вагоме значення мають також діяльність органів кримінальної юстиції щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, судова практика ухвалення обвинувальних вироків, ефективність виконання й відбування покарань, інформаційна діяльність засобів масової інформації, а також роз'яснювальна робота державних і недержавних інституцій щодо змісту кримінально-правових норм та практики їх застосування. У сукупності ці чинники справді впливають на законослухняну поведінку певної частини суб'єктів кримінального права, упорядковуючи їхні дії. Водночас, як підкреслює вчений, таке упорядкування не можна повною мірою ототожнювати з кримінально-правовим регулюванням суспільних відносин, оскільки останнє здійснюється виключно через систему власне правових засобів [15].

Продовжуючи аналіз ролі кримінально-правових засобів у протидії корупційним кримінальним правопорушенням, слід зауважити, що еволюція кримінальної відповідальності за такі діяння супроводжувалася численними та часто фрагментарними змінами і доповненнями до КК України. Зазначені трансформації не завжди позитивно вплинули на якість кримінально-правових норм, призвели до порушення внутрішньої узгодженості системи кримінально-правових засобів та зниження ефективності правозастосування антикорупційних положень КК України, що особливо відчутно в умовах підвищених безпекових викликів.

У цьому аспекті слушною є критична оцінка, висловлена В.Я. Тацієм та Ю.В. Бауліним, які зазначають, що зміни до КК України нерідко вносилися парламентами різних скликань без урахування його концептуальних засад, на підставі ситуативних політичних потреб, без належного використання напрацювань вітчизняної кримінально-правової науки та без достатньої соціальної обумовленості. Крім того, при криміналізації нових діянь часто порушувалися правила законодавчої техніки, що призвело до появи суперечностей, неузгодженостей і помилкових положень у тексті КК України. Як наслідок, кримінальний закон виявився перевантаженим спеціальними складами злочинів, що спричинило штучну й необґрунтовану конкуренцію кримінально-правових норм, а також не повною мірою відповідає міжнародним зобов'язанням України та не враховує появу нових форм злочинності, зокрема у сфері цифрових комунікацій і використання технологій штучного інтелекту [16].

Разом із тим, за відсутності належного законодавчого регулювання кримінологічного моніторингу програм соціально-економічних трансформацій, а також ефективних механізмів експертизи проєктів законодавчих і нормативно-правових актів, профілактична діяльність у сфері протидії корупції залишається вкрай обмеженою. Недостатня активність як органів кримінальної юстиції, так і інститутів громадянського суспільства, а також неспроможність системи виконання покарань забезпечити реальне перевиховання засуджених призводять до того, що саме каральні кримінально-правові засоби наразі є найбільш поширеним і фактично домінуючим інструментом протидії корупційній злочинності. В умовах воєнного стану така ситуація потребує критичного переосмислення з позицій підвищення загальної ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією та їх узгодження з довгостроковими цілями відновлення й розвитку України.

Кожна держава, яка декларує свою правову природу та визначає протидію корупційним кримінальним правопорушенням (далі - ккп) як один із пріоритетів державної політики, зобов'язана забезпечити функціонування дієвого механізму кримінально-правового впливу, ключовим елементом якого є

адекватне й ефективне покарання. При цьому кримінальне правопорушення та покарання як реакція держави на нього є об’єктивними соціально-правовими явищами, притаманними будь-якому організованому суспільству незалежно від історичного періоду чи рівня соціально-економічного розвитку. Як обґрунтовано зазначає М.Р. Мергель, злочин (у сучасній термінології - кримінальне правопорушення) та покарання мають сталий, перманентний характер і становлять фундаментальні категорії кримінального права, що не втрачають свого значення з плином часу [124, с. 107].

У цьому зв’язку проблема визначення того, яке саме покарання може вважатися достатньо ефективним за вчинення кримінального правопорушення, зокрема корупційного, залишається дискусійною та виходить за межі виключно кримінально-правового аналізу. Ефективність покарання доцільно оцінювати крізь призму міждисциплінарного підходу, залучаючи положення психології, соціології та філософії, адже йдеться про вплив санкції на мотиваційну та вольову сферу особи, яка здійснює вибір між правомірною та протиправною поведінкою. У цьому сенсі ефективність покарання має значною мірою суб’єктивний характер: одна й та сама санкція може мати потужний стримувальний ефект для однієї особи й водночас бути сприйнята іншою лише як допустимий «витратний ризик» корупційної діяльності.

Зокрема, за отримання неправомірної вигоди в розмірі 30 000 грн для одного суб’єкта кримінальної відповідальності штраф у сумі 100 000 грн може виступати реальним стримувальним фактором і виконувати превентивну функцію, тоді як для іншого - не виходити за межі фінансової компенсації за вчинене, не змінюючи криміногенної моделі поведінки. В умовах воєнного стану, коли корупційні прояви безпосередньо загрожують обороноздатності держави, довірі міжнародних партнерів та ефективності використання публічних ресурсів, така «відносність» ефективності покарання набуває особливої небезпеки.

Саме тому у сфері протидії ккп покарання як базовий кримінально-правовий засіб має відповідати щонайменше двом ключовим критеріям: по-перше, бути достатнім з позиції справедливого відплатного впливу для винного

та очікувань потерпілої сторони й суспільства загалом; по-друге, забезпечувати відчутний загально- та спеціально-превентивний ефект, формуючи у потенційних правопорушників обґрунтований страх перед реальним застосуванням суворої санкції. Таким чином, караність як властивість покарання виступає своєрідним індикатором ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією.

Цілком слушною у цьому контексті є позиція Ю.А. Пономаренка, який наголошує, що саме караність посідає центральне місце у врегулюванні відносин між державою та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення [151, с. 9]. Науковець підкреслює, що караність є іманентною властивістю кримінального правопорушення, оскільки вона полягає у закріпленні в кримінальному законі покарання як потенційного засобу кримінально-правового впливу. У такому розумінні караність сама по собі постає кримінально-правовим засобом – «потенційним покаранням», що існує ще до моменту його фактичного застосування [151 , с. 297].

Аналізуючи проблематику пеналізації ккп крізь призму загальних принципів пеналізації, варто звернутися до позиції О.О. Дудорова, який справедливо характеризує питання визначення оптимального покарання як «вічне», адже впродовж усієї історії людства відбувається пошук найбільш ефективної моделі реагування на порушення кримінально-правових заборон [57 , с. 113-118]. При цьому науковець обґрунтовано наголошує, що наукова виваженість конструювання санкції має не менше значення, ніж правильність формулювання диспозиції норми. Водночас чинному КК України, на жаль, притаманна недостатня системність і обґрунтованість у побудові санкцій, що підтверджується й позицією Ю.А. Пономаренка щодо інтуїтивного, позаправового підходу законодавця до встановлення міри покарання [57, с. 113-118].

Незважаючи на певні позитивні зрушення в гармонізації антикорупційного законодавства України, у тому числі в контексті євроінтеграційних процесів, чинний КК України й досі містить розгалужену, але не завжди ефективну систему покарань за ккп. Оцінка якості та

результативності цих кримінально-правових засобів неможлива без аналізу судової практики, адже саме судова влада відіграє ключову роль у реальному впровадженні антикорупційної політики держави. Недарма у ст. 11 Конвенції ООН проти корупції прямо наголошується на вирішальному значенні судової влади у боротьбі з корупцією [88].

Узагальнення практики застосування Вищим антикорупційним судом (ВАКС) каральних кримінально-правових засобів дає підстави для формування низки пропозицій щодо підвищення їх ефективності. Насамперед це стосується санкцій за ккп. З урахуванням зростання рівня корупційної злочинності в Україні, особливо в умовах воєнного стану, чинні санкції кримінально-правових заборон не забезпечують належного стримувального ефекту та не виконують повною мірою превентивної функції. Попри незначне покращення позицій України в Індексі сприйняття корупції Transparency International у 2022 р. (33 бали), рівень залишається співставним із країнами, що мають системні проблеми у цій сфері [77].

Судова практика ВАКС також свідчить про низьку оперативність та ефективність розгляду корупційних справ: значна кількість проваджень триває понад два роки, а численні відкладення судових засідань фактично створюють передумови для зловживань стороною захисту з метою спливу строків давності [66]. У таких умовах чинні санкції ккп об’єктивно потребують посилення, зокрема шляхом підвищення верхньої межі покарання у вигляді позбавлення волі, що узгоджується як з положеннями Конвенції ООН проти корупції [87], так і з Кримінальною конвенцією Ради Європи про боротьбу з корупцією [97].

Системне тлумачення норм міжнародного антикорупційного права, ратифікованих Україною, дозволяє дійти висновку, що саме держава має дискреційні повноваження щодо визначення виду та строків покарання, виходячи з рівня суспільної небезпеки корупційних діянь. У цьому сенсі підвищення суворості санкцій є не самоціллю, а необхідним елементом формування реального превентивного механізму, а також важливою умовою імплементації стандартів ЄС у межах виконання Угоди про асоціацію. Як слушно зауважує О.О. Книженко, недоліки в побудові санкцій безпосередньо

знижують ефективність покарання та розширюють межі судового розсуду, що робить питання конструювання кримінального закону не лише техніко-юридичним, а й стратегічним завданням кримінальної політики держави [82, с. 13].

Проведений аналіз ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні дає підстави стверджувати, що покарання залишається ключовим і водночас найбільш проблемним елементом механізму протидії корупційним кримінальним правопорушенням. Його значення полягає не лише у реалізації відплатної функції держави, а й у формуванні стійкого превентивного ефекту, без якого неможливе зниження рівня корупційної злочинності, особливо в умовах воєнного стану, коли корупційні прояви набувають підвищеної суспільної небезпеки та безпосередньо загрожують національній безпеці.

Обґрунтовано, що ефективність покарання за ккп має оцінюватися не формально, а з урахуванням його реального впливу на поведінку як конкретного правопорушника, так і невизначеного кола осіб. Караність як властивість кримінального правопорушення виступає базовим критерієм ефективності кримінально-правових засобів, оскільки саме вона визначає здатність санкції виконувати стримувальну функцію та формувати у суспільстві уявлення про невідворотність відповідальності за корупційні діяння.

У підрозділі встановлено, що чинна система санкцій за корупційні кримінальні правопорушення, попри її формальну розгалуженість, не завжди забезпечує належний превентивний ефект. Недостатня суворість окремих санкцій, тривалі строки судового розгляду справ, зловживання процесуальними правами з боку учасників провадження та ризики спливу строків давності суттєво знижують результативність кримінально-правового впливу. Це свідчить про наявність розриву між задекларованими цілями антикорупційної політики та фактичними результатами її реалізації на рівні правозастосування.

З урахуванням міжнародних зобов’язань України та євроінтеграційного вектора розвитку доведено доцільність перегляду підходів до пеналізації корупційних кримінальних правопорушень, зокрема шляхом підвищення

верхніх меж санкцій у вигляді позбавлення волі та забезпечення їх відповідності ступеню суспільної небезпеки таких діянь. Такі зміни мають розглядатися не як посилення репресивності кримінального права, а як необхідна умова підвищення ефективності превентивного механізму та відновлення довіри суспільства і міжнародних партнерів до спроможності держави реально протидіяти корупції.

У підсумку слід констатувати, що ефективність кримінально-правових засобів боротьби з корупцією значною мірою залежить від якості законодавчого конструювання санкцій та послідовності судової практики їх застосування. За відсутності належного балансу між справедливістю, суворістю та невідворотністю покарання кримінально-правові засоби втрачають свій стримувальний потенціал, що об’єктивно потребує подальшого вдосконалення антикорупційного кримінального законодавства України з урахуванням сучасних викликів, зокрема умов воєнного стану.

3.2 Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії корупції та можливість його адаптації в кримінальне законодавство України

Умови глобалізації, посилення транснаціонального характеру корупційних проявів, а також інтеграційні процеси України у європейський та світовий правовий простір зумовлюють об’єктивну необхідність звернення до зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції. Корупція як складне соціально-правове явище не обмежується національними кордонами, а її негативні наслідки проявляються у підриві засад демократичного врядування, верховенства права та довіри суспільства до державних інституцій, що зумовлює потребу у комплексних і системних підходах до її кримінально-правового стримування.

Аналіз законодавства та правозастосовної практики іноземних держав дає змогу виявити ефективні моделі криміналізації корупційних діянь, особливості побудови складів корупційних кримінальних правопорушень, підходи до визначення кола суб’єктів відповідальності, а також механізми притягнення до

відповідальності за корупційні правопорушення у публічному й приватному секторах. Водночас слід наголосити, що механічне запозичення іноземних правових конструкцій без урахування національних правових традицій, рівня розвитку правової системи та соціально-економічних умов може призвести до зниження ефективності кримінально-правових норм або виникнення колізій у правозастосуванні.

Особливої актуальності дослідження зарубіжного досвіду набуває в контексті виконання Україною міжнародних зобов'язань, зокрема у сфері імплементації положень Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи та рекомендацій міжнародних антикорупційних інституцій. У цьому зв'язку порівняльно-правовий аналіз дозволяє не лише оцінити ступінь відповідності кримінального законодавства України міжнародним стандартам, а й визначити напрями його подальшого вдосконалення [69].

Таким чином, метою цього підрозділу є дослідження основних підходів до кримінально-правової протидії корупції в окремих зарубіжних державах, виявлення позитивних і дискусійних аспектів відповідного досвіду, а також обґрунтування можливостей і меж його адаптації в кримінальне законодавство України з урахуванням національних особливостей правового регулювання та практики правозастосування.

З метою формування цілісного та глибокого уявлення про механізми кримінально-правової протидії корупційним кримінальним правопорушенням доцільним видається звернення до досвіду окремих іноземних держав. Такий підхід дозволяє не лише виявити ефективні правові інструменти протидії корупції, а й критично оцінити можливість їх імплементації з урахуванням особливостей національної правової системи. На наше переконання, особливий інтерес для порівняльно-правового аналізу становлять держави, які стабільно займають провідні позиції у міжнародному рейтингу «Індекс сприйняття корупції», оскільки їхні результати свідчать про ефективність запроваджених кримінально-правових та інституційних механізмів.

Вивчення відповідного зарубіжного досвіду є особливо актуальним для України в умовах воєнного стану, коли корупційні ризики істотно зростають у сферах оборонних закупівель, управління публічними фінансами, гуманітарної допомоги та відновлення зруйнованої інфраструктури. У цьому контексті адаптація найкращих іноземних практик має здійснюватися не формально, а з урахуванням підвищених вимог до прозорості, підзвітності та ефективності кримінально-правових засобів впливу.

Данія традиційно розглядається як одна з найменш корумпованих країн світу, що значною мірою зумовлено сформованою культурою нульової толерантності до корупції. Важливою особливістю данської моделі є те, що значна частина приватного сектору дотримується принципу «абсолютної нетерпимості» до неправомірної вигоди, як у межах внутрішньокорпоративних відносин, так і у взаємодії з контрагентами. Така практика, на нашу думку, демонструє ефективність поєднання кримінально-правових заборон із корпоративними стандартами доброчесності.

Ключовим нормативним актом у сфері запобігання корупції в Данії є Закон про корупцію, ухвалений у 2002 році. Згідно з його положеннями, посадові особи органів державної влади зобов’язані щорічно оприлюднювати відомості про своє майно та доходи. Крім того, з метою мінімізації конфлікту інтересів та недопущення використання службового становища у приватних цілях, чиновники зобов’язані відчужувати акції в іноземних компаніях [125]. Такий підхід заслуговує на увагу в контексті вдосконалення української системи фінансового контролю, особливо в умовах воєнного стану, коли суспільний запит на прозорість влади є надзвичайно високим.

У правовій доктрині та кримінальному законодавстві Данії корупція трактується як зловживання довіреною владою з метою отримання приватної вигоди. Подібне розуміння охоплює широке коло суспільно небезпечних діянь і відповідає міжнародним антикорупційним стандартам, зокрема положенням Конвенції ООН проти корупції. Зазначене визначення включає як класичні форми неправомірної вигоди, так і інші корупційні прояви - шахрайство, розкрадання, вимагання, а також отримання неправомірних переваг у

нематеріальній формі, зокрема через надання послуг, пільг чи прискорення адміністративних процедур [244]. Така розширена інтерпретація, на наш погляд, є доцільною для врахування в українському кримінальному законодавстві, де корупційні діяння дедалі частіше мають складний, прихований характер.

За положеннями Кримінального кодексу Данії корупція також розглядається як неправомірне використання наданих владних повноважень у приватних інтересах. Як слушно зауважує А. А. Приходько, таке нормативне закріплення корелює з положеннями міжнародних антикорупційних конвенцій та охоплює як активні, так і пасивні форми одержання протиправної вигоди, включаючи неправомірну вигоду, шахрайство, розтрату та вимагання [163, с. 25-27]. Загалом у Данії сформовано ефективну систему запобігання, виявлення та припинення корупційних проявів, яка функціонує у тісному зв’язку з правозастосовною практикою.

Водночас навіть у цій державі наявні певні проблемні аспекти, зокрема недостатній контроль за декларуванням активів членів парламенту, врегулюванням конфлікту інтересів, лобістською діяльністю, а також обмежені можливості переслідування за підкуп іноземних посадових осіб і недосконаліть механізмів захисту викривачів. Однак, як свідчить практика, ці недоліки не мають системного характеру та не впливають істотно на загальний рівень корупції в країні [163, с. 25-27]. Для України такий досвід є показовим у частині того, що навіть за наявності окремих прогалин ефективність антикорупційної політики значною мірою визначається послідовністю її реалізації.

Данія є учасницею Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та членом Групи держав проти корупції (GRECO). Крім того, з 2007 року в країні діє Кодекс поведінки державних службовців, який регламентує практичні аспекти службової діяльності, зокрема питання дотримання етичних цінностей, неупередженості, свободи висловлювання, конфіденційності та отримання подарунків. Важливе місце у кримінально-правовій системі Данії посідає й протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом,

відповідальність за яке передбачена статтею 290 КК Данії, а також спеціальним законом про відмивання коштів [234].

Кримінальний кодекс Данії встановлює заборону на активний і пасивний підкуп, зловживання впливом, розкрадання, шахрайство, зловживання довірою та легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Окремо криміналізовано підкуп іноземних посадових осіб, корупцію у приватному секторі та діяння, вчинені особами, які діють від імені юридичних осіб. Санкції за неправомірну вигоду передбачають як штрафи, так і покарання у вигляді позбавлення волі строком до шести років, а також конфіскацію доходів, отриманих унаслідок корупційних правопорушень. Водночас у Данії відсутній спеціальний закон про захист викривачів, а експертний комітет у 2015 році рекомендував утриматися від його запровадження [235].

Нормативне закріплення відповідальності за корупційні злочини у КК Данії здійснено у різних параграфах і розділах Кодексу. Така структуризація кримінально-правових норм, на нашу думку, є логічною та може бути використана як орієнтир при подальшому вдосконаленні системи корупційних кримінальних правопорушень у Кримінальному кодексі України.

Важливою складовою кримінально-правового механізму протидії корупції в Данії є система стимулювання посткримінальної правомірної поведінки осіб, причетних до корупційних діянь. Так, відповідно до § 82 Кримінального кодексу Данії, до обставин, що пом’якшують покарання, віднесено добровільну явку особи перед органами влади з повним зізнанням, надання нею інформації, яка має вирішальне значення для викриття злочинної діяльності інших осіб, а також дії, спрямовані на усунення або відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. На наш погляд, така модель заохочення співпраці з правоохоронними органами є особливо актуальною для України в умовах воєнного стану, коли ефективне викриття корупційних схем у сфері оборони та публічних закупівель потребує активного залучення осіб, обізнаних із внутрішніми механізмами їх функціонування.

Крім того, КК Данії передбачає можливість повної або часткової конфіскації доходів, одержаних унаслідок вчинення кримінального

правопорушення, або еквівалентної їм грошової суми. У випадках, коли точний розмір незаконно отриманих доходів встановити складно, допускається конфіскація суми, яка вважається співмірною з такими доходами. Особливої уваги заслуговує положення, відповідно до якого доходи, передані юридичній особі, що перебуває під контролем правопорушника (самостійно або спільно з пов'язаними особами), також можуть підлягати конфіскації. Судова практика Данії додатково визнає, що активна співпраця з органами влади або проведення внутрішнього корпоративного розслідування може враховуватися як чинник, що пом'якшує кримінальну відповідальність [233]. Такий підхід, на нашу думку, є доцільним для адаптації в українське кримінальне законодавство, зокрема в частині розширення можливостей ефективного фінансового відшкодування шкоди державі.

Фінляндія, будучи державою - членом Європейського Союзу, є учасницею всіх ключових нормативно-правових актів ЄС у сфері протидії організованій злочинності та корупції. Особливістю фінського підходу є те, що принципи запобігання злочинності інтегруються безпосередньо в нормативні акти, які регулюють окремі сфери суспільних відносин, а не концентруються виключно в спеціалізованих антикорупційних законах [126, с. 194-198]. Така модель, на нашу думку, свідчить про превентивний характер фінської кримінально-правової політики та може бути корисною для України в контексті комплексного оновлення галузевого законодавства.

Показовим є те, що у Кримінальному кодексі Фінляндії термін «корупція» прямо не використовується. Натомість законодавець оперує категоріями хабарництва та суміжних кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність - від штрафних санкцій до позбавлення волі. Відповідно до положень КК Фінляндії [103], за корупційні правопорушення, вчинені державними посадовими особами, можуть застосовуватися різні види покарань: від штрафу до двох років позбавлення волі, а за наявності обтяжуючих обставин - додаткові санкції у вигляді звільнення з посади, заборони обіймати певні посади або займатися визначеною діяльністю строком від двох місяців до чотирьох років. Такий

диференційований підхід до санкцій, на нашу думку, відповідає принципу справедливості покарання та заслуговує на увагу в контексті реформування санкційної політики в Україні.

Фінське кримінальне законодавство передбачає відповідальність за низку діянь, які мають корупційний характер, зокрема: одержання посадовою особою неправопмірної вигоди або примушування до його надання, що карається нарівні з фактом отримання неправомірної вигоди; зловживання службовими повноваженнями; службове підроблення; фальсифікацію доказів; підкуп з метою надання неправдивих показань [146, с. 151]. Кримінальний кодекс Фінляндії містить чотирнадцять розділів, присвячених різним формам неправомірної вигоди, у межах яких регламентуються як дача та одержання неправомірної вигоди, так і підкуп у політичній та підприємницькій діяльності.

Законодавець Фінляндії виокремлює такі склади кримінальних правопорушень, пов’язаних із неправомірною вигодою: виборчий підкуп; порушення правил щодо неправомірної вигоди; (обтяжене) давання та одержання неправомірної вигоди; давання та одержання неправомірної вигоди народним депутатом за обтяжуючих обставин; корупційні діяння у сфері підприємницької діяльності за наявності обтяжуючих ознак. Покарання за ці кримінальні правопорушення коливаються від штрафів до позбавлення волі. При цьому кримінально караними визнаються як активні форми підкупу (пропозиція або надання неправомірної вигоди), так і пасивні (одержання або вимагання неправомірної вигоди). Загальний строк позбавлення волі за неправомірну вигоду може сягати двох років, а за обтяжуючих обставин - від чотирьох місяців до чотирьох років. Окрім цього, низка інших кримінальних правопорушень, передбачених КК Фінляндії, потенційно містить корупційні ознаки, зокрема шахрайство, розкрадання, легалізація доходів, порушення комерційної та службової таємниці, зловживання довірою, службова недбалість та неправомірне використання інсайдерської інформації [222].

Слід звернути увагу й на те, що лише у травні 2021 року уряд Фінляндії затвердив першу національну антикорупційну стратегію. Її короткостроковою метою визначено посилення запобігання та протидії корупції, тоді як у

довгостроковій перспективі стратегія спрямована на формування такого суспільного середовища, в якому корупційні прояви не матимуть передумов для виникнення [146 , с. 151]. На наш погляд, цей факт свідчить про те, що навіть у країнах із низьким рівнем корупції стратегічне планування в антикорупційній сфері залишається актуальним, що є показовим для України в умовах післявоєнного відновлення.

Однією з ключових особливостей фінської антикорупційної політики є високий рівень правової культури суспільства, сформований на засадах поваги до закону, особистої відповідальності та суспільного осуду незаконної поведінки. Значну роль у протидії політичній корупції відіграють система освіти й виховання, розвиток викривальної журналістики, а також активна громадянська позиція щодо виявлення та оприлюднення корупційних практик серед політиків і посадових осіб [146, с. 151]. Вважаємо, що для України, особливо в умовах воєнного стану, цей аспект має не менше значення, ніж удосконалення суто кримінально-правових механізмів.

Попри відсутність спеціалізованих антикорупційних органів та комплексних антикорупційних законів, а також наявність окремих недостатньо прозорих норм, які потенційно можуть створювати ризики політичної корупції у сфері державної служби, у Фінляндії визначальними залишаються принципи відкритості, транспарентності та гласності публічного управління. Саме ці принципи, на наш погляд, виступають ключовими запобіжниками корупції в діяльності публічних інститутів [83] і можуть бути ефективно адаптовані до українського контексту з урахуванням потреб воєнного та післявоєнного періодів.

Нова Зеландія. Система кримінально-правової протидії корупції в Новій Зеландії характеризується цілісністю та чіткою структурованістю, що забезпечує реальну невідворотність відповідальності за корупційні правопорушення. Законодавство цієї держави ґрунтується на поєднанні норм, спрямованих на боротьбу з корупцією як у публічному, так і в приватному секторах. Так, активний і пасивний підкуп криміналізовано двома ключовими нормативними актами: Законом про злочини 1961 р. [231], який регулює

відповідальність у державному секторі, та Законом про таємні комісії 1910 р. [254], що застосовується у сфері приватних правовідносин. На нашу думку, поділ кримінально-правового регулювання за секторальною ознакою дозволяє більш точно враховувати специфіку корупційних ризиків, що є актуальним і для України, особливо в умовах воєнного стану.

Варто зазначити, що законодавство Нової Зеландії не допускає так званих «платежів за сприяння», однак Закон про злочини 1961 р. містить виняток, відповідно до якого особа може бути звільнена від відповідальності, якщо правопорушення було вчинене виключно з метою забезпечення або пришвидшення виконання іноземним державним службовцем звичайної урядової дії, за умови незначної вартості наданої вигоди. Такий підхід, на наш погляд, є дискусійним і потребує обережного ставлення при можливій адаптації до кримінального законодавства України, оскільки в умовах воєнного часу навіть «незначні» прояви корупції можуть мати суттєві наслідки для обороноздатності держави [70].

Згідно із Законом про таємні комісії 1910 р., юридична особа, визнана винною у вчиненні корупційного правопорушення, може бути оштрафована на суму до 2000 новозеландських доларів (приблизно 1700 доларів США), тоді як фізичні особи підлягають покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до двох років або штрафу до 1000 новозеландських доларів [245]. Така диференціація відповідальності залежно від статусу суб’єкта правопорушення є показовою з огляду на можливість удосконалення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні.

Загалом, відповідно до положень Закону про злочини 1961 р., більшість корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних із неправомірною вигодою, караються позбавленням волі на строк до семи років. Водночас законодавець встановлює підвищений рівень кримінальної відповідальності за корупцію у сфері здійснення правосуддя, а також за корупційні дії та неправомірної вигоди міністра Корони або члена Виконавчої ради - за такі злочини передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 14 років. На наш погляд, екстериторіальний підхід до криміналізації корупційних

діянь є вкрай актуальним для України з урахуванням транснаціонального характеру сучасних корупційних схем.

Посилення антикорупційного законодавства Нової Зеландії відбулося також унаслідок прийняття у листопаді 2015 р. Закону «Про організовану злочинність та антикорупційне законодавство», а 1 грудня 2015 р. держава ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції [245]. У результаті цих змін відповідальність за неправомірну вигоду в приватному секторі була уніфікована з відповідальністю за аналогічні кримінальні правопорушення у публічній сфері шляхом підвищення максимального строку позбавлення волі з двох до семи років. Крім того, відповідно до рекомендацій Робочої групи ОЕСР з хабарництва було посилено кримінальну відповідальність за корупційні злочини, вчинені за кордоном. Важливу роль у системі протидії корупції відіграє також правова просвіта населення, спрямована на формування навичок своєчасного виявлення корупційної поведінки та ефективного реагування на неї [245]. Такий комплексний підхід, на нашу думку, заслуговує на увагу в процесі післявоєнної трансформації антикорупційної політики України.

4. Норвегія традиційно посідає провідні позиції серед найменш корумпованих держав світу, що значною мірою зумовлено ефективністю її кримінально-правового регулювання. Кримінальний кодекс Норвегії (далі – КК Норвегії) [243] встановлює відповідальність за широкий спектр корупційно зумовлених діянь, зокрема активний і пасивний підкуп, шахрайство, зловживання впливом, вимагання, зловживання довірою та легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Дія цих норм поширюється як на норвезьких посадових осіб і громадян, так і на іноземні компанії та осіб, зареєстрованих у Норвегії, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення.

У Главі 30 КК Норвегії «Шахрайство» передбачено відповідальність за економічні кримінальні правопорушення, у тому числі корупційного характеру. Так, відповідно до ст. 387 «Корупція», карається вимагання, одержання або прийняття пропозиції неправомірної вигоди, а також надання або пропозиція такої вигоди у зв’язку з виконанням посадових чи службових обов’язків - санкція передбачає штраф або позбавлення волі на строк до трьох років. Стаття

388 «Груба корупція» встановлює більш суворе покарання - до десяти років позбавлення волі. Під час визначення ступеня тяжкості корупційного діяння враховуються, зокрема, статус суб'єкта (державна посадова особа), розмір або потенційний обсяг неправомірної вигоди, ризик завдання значної шкоди, а також факти фальсифікації бухгалтерської чи фінансової документації [243]. Такий підхід до кваліфікації кримінальних правопорушень, на наш погляд, може бути корисним для вдосконалення української моделі диференціації відповідальності за корупційні правопорушення.

Антикорупційна правова система Норвегії доповнюється нормами Закону про боротьбу з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, який встановлює суворі вимоги до фінансової звітності, насамперед у фінансовому секторі. Водночас Закон про працю Норвегії гарантує ефективний захист викривачів як у публічному, так і в приватному секторах. Особливе значення у правозастосовній практиці надається зв'язку корупційного діяння з порушенням службових повноважень, розміру завданої або потенційної економічної шкоди, а також використанню неправдивої фінансової інформації [260].

Норвегія є учасницею ключових міжнародних антикорупційних інструментів, зокрема Конвенції ОЕСР про боротьбу з хабарництвом, Конвенції ООН проти корупції, Цивільної та Кримінальної конвенцій Ради Європи проти корупції, а також Групи держав проти корупції (GRECO). Як правоохоронна, так і нормативна база цієї держави оцінюється як стабільна та ефективна [260]. Центральну роль у розслідуванні корупційних і економічних злочинів відіграє Норвезьке національне управління з розслідування та кримінального переслідування злочинів у сфері економіки й довкілля (ОКОКРІМ), яке функціонує з 1989 р., а повноваження у сфері боротьби з корупцією отримало у 1994 р. Орган поєднує функції слідства та обвинувачення, перебуваючи в структурі Національного директорату поліції, але за окремих умов підпорядковується Державній прокурорській службі [183].

Важливою особливістю норвезької антикорупційної моделі є ефективна взаємодія між неурядовими організаціями, засобами масової інформації,

громадянським суспільством, державними органами та бізнесом. Крім того, Норвегія послідовно дотримується стандартів Ініціативи прозорості видобувних галузей (EITI) [181 с. 118, 71], що сприяє мінімізації корупційних ризиків у стратегічно важливих секторах економіки.

Узагальнюючи, слід зазначити, що норвезький досвід протидії корупції виходить за межі суто кримінально-правового реагування. Діяльність державних інституцій, у тому числі ОКОКРІМ, спрямована не лише на викриття корупційних правопорушень і притягнення винних до відповідальності, а й на усунення соціально-економічних передумов корупції. Йдеться про створення сприятливого та прозорого бізнес-середовища, реалізацію соціальних програм підтримки населення, оптимізацію податкового навантаження, що в сукупності формує в суспільстві стійке негативне ставлення до корупції як соціально неприйнятного явища [188, с. 251-253]. Такий комплексний підхід, на нашу думку, є особливо цінним для України в умовах воєнного та післявоєнного відновлення держави.

5. Швеція. Кримінальне законодавство Швеції характеризується високим рівнем системності та чіткою спрямованістю на охоплення практично всіх проявів корупційної поведінки, що є логічним наслідком тривалого утвердження принципу верховенства права в цій державі [225]. Саме тому корупційні ризики не створюють суттєвих бар’єрів для економічної діяльності, а правозастосовна практика відзначається стабільністю та передбачуваністю. На нашу думку, такий підхід є особливо цінним для України в умовах воєнного стану, коли корупційні загрози у сфері оборонних закупівель, гуманітарної допомоги та відбудови інфраструктури набувають підвищеної суспільної небезпеки.

КК Швеції охоплює як публічну, так і приватну корупцію. Зокрема, глава «Про розкрадання, іншу зраду та хабарництво» [225] передбачає відповідальність за отримання та надання неправомірної вигоди. Так, відповідно, службова особа або інша особа, яка виконує доручення, і яка отримує, приймає обіцянку або вимагає вигоду за виконання своїх функцій, підлягає покаранню у вигляді штрафу або позбавлення волі строком до двох

років. Аналогічні положення застосовуються і до осіб, пов’язаних зі спортивними змаганнями, які є предметом публічних парі.

У КК Швеції встановлено відповідальність за активний підкуп, тобто за пропозицію або надання неправомірної вигоди у зазначених вище випадках, із таким самим максимальним рівнем санкцій. При цьому законодавець диференціює відповідальність за тяжкі форми корупції: згідно КК серйозні прояви підкупу караються позбавленням волі на строк від шести місяців до шести років. Така модель, на нашу думку, є доцільною для України, оскільки дозволяє більш адекватно реагувати на суспільно небезпечні корупційні правопорушення, вчинені в умовах особливого періоду.

Окрему увагу законодавець приділяє криміналізації зловживання впливом, що охоплює як отримання, так і пропозицію вигоди з метою незаконного впливу на рішення посадових осіб, у тому числі у сфері публічних закупівель. Також передбачено відповідальність за недбале фінансування хабарництва, що, з нашої точки зору, може бути ефективним інструментом для протидії прихованим формам корупції через посередників, що є актуальним і для українських реалій [225].

КК Швеції встановлює відповідальність за зловживання владою, зокрема у випадках завдання шкоди шляхом перевищення або неправильного використання повноважень. Важливо, що закон охоплює і вимагання неправомірних платежів або повторне пред’явлення необґрунтованих вимог, що свідчить про комплексний підхід до захисту прав осіб від свавілля посадовців [225].

Суттєвим доповненням до кримінально-правових норм є Кодекс про подарунки, винагороди та інші переваги в бізнесі, розроблений Шведським антикорупційним інститутом [229]. Його існування демонструє ефективну взаємодію кримінального та корпоративного регулювання, що є перспективним напрямом для розвитку української антикорупційної політики.

Особливу увагу в Швеції приділено захисту викривачів. Законодавство гарантує інформаторам повний імунітет від переслідувань, а кожен службовець має право без негативних наслідків повідомляти про порушення закону.

Незалежний підрозділ Special Investigations Department (SU) наділений повноваженнями розпочинати розслідування на підставі таких повідомлень. При цьому представники виконавчої влади не користуються жодними процесуальними привілеями [200]. У контексті України це є особливо актуальним, оскільки ефективний захист викривачів може суттєво посилити виявлення корупційних кримінальних правопорушень у сфері оборони та державних фінансів.

Важливою складовою антикорупційної моделі Швеції є також обмеження готівкових розрахунків, мінімізація особистих контактів між чиновниками та громадянами, обов'язкове декларування доходів усіма без винятку особами, а також потужний суспільний і медіаконтроль [39,с. 110-111]. На нашу думку, поєднання цих інструментів із цифровізацією державних послуг є одним із найбільш перспективних напрямів для подальшої адаптації в Україні.

6. Сінгапур обґрунтовано вважається одним із найуспішніших прикладів системної та результативної протидії корупції. Його досвід демонструє, що поєднання жорсткого кримінально-правового реагування з інституційними та морально-етичними механізмами здатне забезпечити стійкий антикорупційний ефект [256]. Для України, яка перебуває у стані повномасштабної війни та післявоєнної трансформації, цей досвід є цінним насамперед з точки зору організаційної чіткості та невідворотності відповідальності.

Антикорупційна політика Сінгапуру базується на зміцненні верховенства права, діяльності спеціалізованого органу - Бюро з розслідування випадків корупції, спрощенні управлінських процедур, усуненні правових колізій, ліквідації надмірних адміністративних бар'єрів та повному скасуванні імунітетів для посадових осіб [139]. Важливим є також принцип однакової відповідальності як для того, хто дає неправомірну вигоду, так і для того, хто її отримує.

Кримінальний кодекс Сінгапуру та Закон «Про запобігання корупції» передбачають суворі санкції за корупційні правопорушення, включаючи штрафи до 100 000 сінгапурських доларів та позбавлення волі строком до семи

років. У практичному вимірі це забезпечує мінімізацію корупційних ризиків у бізнес-середовищі [256].

Система антикорупційного законодавства доповнюється низкою спеціальних законів, що регламентують політичні пожертвування, парламентські привілеї, митну сферу та конфіскацію доходів від тяжких злочинів. При цьому ключовим залишається принцип швидкої та невідворотної реакції держави на будь-які корупційні прояви [218].

На нашу думку, імплементація сінгапурського досвіду в Україні можлива лише вибірково. Безумовно, сліпе копіювання цієї моделі є недоцільним з огляду на культурні, соціальні та правові відмінності. Водночас поєднання європейських цінностей із елементами дисциплінованого та відповідального державного управління, притаманного країнам Азії, може суттєво посилити національну антикорупційну стратегію [54, с. 71-72].

Узагальнюючи, слід зазначити, що зарубіжний досвід переконливо свідчить: ефективна протидія корупції не може обмежуватися виключно кримінально-правовими репресивними заходами. Основний акцент має бути зроблений на превенції, доброчесності публічної служби та формуванні суспільної нетерпимості до корупції. Саме такий комплексний підхід є найбільш перспективним для України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, коли прозорість і підзвітність державної влади набувають вирішального значення [239].

Японія. Досвід Японії у сфері запобігання корупції переконливо демонструє, що відсутність єдиного кодифікованого антикорупційного акта не є перешкодою для ефективної протидії цьому явищу. Антикорупційні приписи інтегровані в значну кількість нормативно-правових актів, які комплексно регулюють діяльність органів влади, політичних інститутів і публічної служби [51]. На нашу думку, такий «розосереджений» підхід може бути корисним і для України, зважаючи на необхідність оперативного реагування на корупційні ризики в умовах воєнного стану, коли швидке оновлення окремих законів є більш реалістичним, ніж ухвалення масштабних кодифікованих актів.

Формування сучасної антикорупційної правової системи Японії відбулося переважно в післявоєнний період. Заходи із запобігання корупції тією чи іншою мірою закріплені в законах «Про політичні фонди» (1948 р.), «Про державних службовців» (1948 р.), «Про місцеве самоврядування» (1947 р.), «Про парламент» (1950 р.), «Про вибори на публічні посади» (1950 р.). Кожен із цих нормативних актів у подальшому зазнав змін і доповнень відповідно до міжнародних антикорупційних стандартів і конвенцій, що сприяло підвищенню ефективності правового регулювання.

Важливою є позиція японського дослідника Ейдзі Оямада, який підкреслює, що в Японії ключовий акцент зроблено не стільки на репресивних механізмах, скільки на превенції корупції. Йдеться, зокрема, про захист викривачів, посилення прозорості та підзвітності органів влади, а також формування високих етичних стандартів публічної служби [247,с. 38]. Такий підхід, на нашу думку, є особливо актуальним для України в період війни, коли ефективна превенція здатна запобігти зловживанням у сфері оборонних закупівель і розподілу міжнародної допомоги.

Японське законодавство надає особливого значення системі заборон і обмежень для політиків, державних і муніципальних службовців. Вони спрямовані на політичну та економічну нейтралізацію чиновника щодо приватного бізнесу як у період перебування на посаді, так і після завершення службової діяльності [51]. У контексті України доцільним видається посилення аналогічних обмежень, особливо щодо осіб, залучених до процесів відновлення держави після збройної агресії.

Значну роль у японській антикорупційній моделі відіграє інститут службової етики. Із квітня 2000 р. в країні діє Закон «Про етику державних службовців», а також затверджені урядовими актами детальні етичні правила. У цих правилах чітко визначено поняття «зацікавленої особи» та наведено вичерпний перелік неетичних дій, що мінімізує можливість довільного або маніпулятивного тлумачення норм [51]. На нашу думку, деталізація етичних стандартів є ефективним інструментом профілактики корупційних

правопорушень і заслуговує на подальше запозичення українським законодавцем.

Крім того, в Японії функціонує реєстр осіб, яким висунуто обвинувачення у корупційних правопорушеннях або причетності до організованої злочинності. Відомості з цього реєстру доводяться до відома громадськості через засоби масової інформації та можуть слугувати підставою для посиленого контролю за поведінкою таких осіб і застосування до них правових обмежень. У сучасних умовах України подібний механізм міг би підвищити рівень суспільної довіри до державних інституцій.

Фінансування політичних партій і об'єднань регламентується Законом «Про політичні фонди», який детально визначає порядок фінансової звітності та встановлює жорсткі обмеження щодо розмірів і джерел політичних пожертв. Зокрема, діють заборони на отримання депутатами коштів від компаній і зарубіжних джерел, що істотно знижує ризики політичної корупції.

Свобода преси в Японії гарантована законом і здебільшого реалізується на практиці. Водночас ухвалення у 2014 р. Закону «Про захист спеціально відведених таємниць» запровадило певні обмеження, оскільки викривачам, які передають нечітко визначену «секретну» інформацію, може загрожувати до десяти років позбавлення волі, а журналістам - до п'яти років ув'язнення [240]. Цей аспект, на нашу думку, є показовим для України, адже навіть у демократичних державах баланс між безпекою та свободою слова потребує особливо зваженого підходу, особливо в умовах війни.

Водночас громадянське суспільство в Японії користується реальними, а не декларативними свободами об'єднань і зібрань. Прийняття у 2001 р. Закону «Про розкриття інформації» забезпечило громадянам право доступу до офіційної інформації, що зберігається в органах влади, а також можливість оскарження відмов у її наданні до спеціальної Ради з контролю за розкриттям інформації [51]. Така практика є вкрай цінною для України, оскільки підвищення прозорості публічного управління є ключовою передумовою зменшення корупційних ризиків у період воєнного та післявоєнного розвитку.

У вітчизняних наукових дослідженнях традиційно значну увагу приділено аналізу антикорупційної системи **Сполучених Штатів Америки**. Досить поширеною є позиція, відповідно до якої саме американська модель протидії корупції є найбільш розвиненою та такою, що нібито може бути безпосередньо запозичена для національних правопорядків. Водночас, як слушно зазначають гауковці, у сучасній науковій думці нерідко домінують спрощені уявлення про досвід США, що породжує завищені та часто необґрунтовані очікування щодо швидкого подолання корупційних проблем шляхом механічного копіювання відповідних інститутів. У зв'язку з цим доцільним видається не пряме запозичення, а критичне осмислення американського досвіду з позицій можливості його адаптації до кримінального законодавства України, особливо в умовах воєнного стану, коли корупційні ризики у сфері публічного управління суттєво зростають.

Система запобігання корупції в США сформована на основі концепції так званої «адміністративної моралі», що передбачає комплекс етичних, дисциплінарних і правових стандартів поведінки державних службовців. Перші кроки у цьому напрямі було зроблено ще у 1958 р., коли Конгрес США ухвалив Кодекс етики урядової служби у формі резолюції. У документі було закріплено базові вимоги до осіб, які перебувають на державній службі, зокрема обов'язок неухильного дотримання Конституції та законів США, сумлінного виконання службових обов'язків протягом усього робочого часу, а також заборону надання будь-яких обіцянок чи гарантій, пов'язаних із використанням посадових повноважень у приватних інтересах [228].

Хоча зазначений Кодекс спочатку мав рекомендаційний характер, у подальшому він став підґрунтям для розбудови жорсткої системи правового регулювання етичної поведінки державних службовців. Із кінця 1980-х років XX ст. у США відбувається суттєве посилення нормативної регламентації у цій сфері. Так, у 1989 р. Конгрес ухвалив Закон «Про реформу Закону про етику», який істотно оновив правила поведінки посадових осіб і поширив їх на всі гілки федеральної влади - законодавчу, виконавчу та судову. Подальшим кроком стало видання у жовтні 1990 р. президентського наказу № 12731 «Принципи

етики поведінки посадових осіб і службовців державного апарату», положення якого є обов'язковими як для вищих посадових осіб, так і для рядових державних службовців.

Згідно з цими принципами, державним службовцям заборонено брати участь у фінансових операціях із використанням закритої урядової інформації, приймати будь-які подарунки або заохочення від осіб чи організацій, зацікавлених у прийнятті певних офіційних рішень, а також від осіб, чиї інтереси безпосередньо залежать від виконання або невиконання посадових обов'язків. Окрему увагу приділено обов'язку інформувати компетентні органи про виявлені факти шахрайства, зловживань або корупційних проявів. На наш погляд, саме така модель поєднання етичних стандартів із реальними механізмами відповідальності є особливо актуальною для України в умовах війни, коли довіра до державних інститутів набуває критичного значення для національної безпеки.

Враховуючи позитивний досвід США, вбачається доцільним істотно посилити дисциплінарну відповідальність за порушення правил етичної поведінки державних службовців в Україні. Нині чинне законодавство передбачає низку дисциплінарних стягнень - від зауваження до звільнення з посади. Проте, на нашу думку, в умовах воєнного стану та підвищених корупційних ризиків порушення етичних засад публічної служби повинно тягнути за собою найбільш суворий наслідок - звільнення з посади з одночасним обмеженням права повторного вступу на державну службу. Державний службовець у період збройної агресії реалізує не лише адміністративні, а й стратегічні функції держави, що обумовлює підвищені вимоги до його доброчесності та бездоганної репутації.

Важливим елементом американської системи запобігання корупції є інститут фінансового декларування. У США сенатори, кандидати на виборні посади, а також посадові особи різних рівнів щорічно подають декларації про фінансовий стан, а кандидати - протягом 30 днів із моменту висунення. Декларуванню підлягають усі доходи та витрати за минулий рік, включаючи заробіток, дивіденди, доходи від рухомого й нерухомого майна, подарунки,

фінансові зобов'язання, а також домовленості щодо потенційного працевлаштування [252]. Перевірка достовірності цієї інформації здійснюється спеціально уповноваженими органами, які мають право ініціювати додаткові перевірки та розслідування.

Окрім того, у США для посадових осіб високого рівня застосовується практика обов'язкової перевірки на поліграфі, що часто закріплюється в умовах трудового контракту. Не проходження такої перевірки може стати підставою для розірвання контракту. Вважаємо, що з урахуванням специфіки воєнного часу та необхідності мінімізації корупційних загроз у сфері оборони й публічних фінансів, запровадження подібного механізму в Україні заслуговує на серйозне обговорення в контексті його кримінально-правової та процесуальної адаптації.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції на прикладі таких держав, як Данія, Японія та Сполучені Штати Америки та інших держав з низьким індексом корупції, засвідчив, що ефективність антикорупційної політики забезпечується не наявністю окремого універсального механізму, а комплексним поєднанням кримінально-правових заборон, превентивних інструментів, жорстких етичних стандартів та високого рівня інституційної доброчесності. Водночас кожна з розглянутих моделей сформувалася в специфічних історичних, політичних та правових умовах, що унеможливлює їх пряме запозичення без урахування національного контексту.

Досвід Данії демонструє результативність системи кримінально-правової протидії корупції, яка ґрунтується на чіткому нормативному визначенні корупційних правопорушень, високому рівні прозорості публічної служби та реальній відповідальності за зловживання владою. Важливим для України є данський підхід до декларування активів, конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також криміналізації підкупу іноземних посадових осіб і корупції у приватному секторі, що є особливо актуальним в умовах інтеграції України до європейського правового простору.

Японська модель протидії корупції свідчить про ефективність децентралізованої системи антикорупційного регулювання, у межах якої

кримінально-правові заборони доповнюються розвинутими механізмами запобігання, етичного контролю та суспільної підзвітності. Особливої уваги заслуговують японські підходи до регламентації поведінки політиків і державних службовців, обмеження їх взаємодії з приватним бізнесом, а також інститути доступу до публічної інформації та захисту викривачів. Для України, яка функціонує в умовах воєнного стану, ці елементи можуть стати важливим чинником мінімізації корупційних ризиків у сфері публічного управління та відновлення довіри суспільства до держави.

Американський досвід засвідчує ключову роль етичних стандартів і дисциплінарної відповідальності у системі запобігання корупції, які тісно пов’язані з кримінально-правовими механізмами. Інститут «адміністративної моралі», розвинена система фінансового декларування, а також практики внутрішнього контролю за поведінкою посадових осіб створюють ефективне превентивне середовище. В умовах збройної агресії проти України доцільним видається посилення відповідальності за порушення етичних засад державної служби, особливо у сферах оборони, розподілу бюджетних коштів і міжнародної допомоги.

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що адаптація зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції до законодавства України має здійснюватися з урахуванням національних правових традицій, рівня правосвідомості та сучасних викликів, зумовлених воєнним станом. Пріоритетними напрямами такого вдосконалення є посилення кримінально-правових санкцій за корупційні злочини у публічній сфері, розширення інститутів конфіскації та фінансового контролю, удосконалення механізмів захисту викривачів, а також підвищення ролі етичних стандартів як складової національної антикорупційної політики. Саме комплексний та виважений підхід до використання позитивного зарубіжного досвіду здатен забезпечити реальну ефективність кримінально-правової протидії корупції в Україні.

3.3 Роль України у міжнародних механізмах боротьби з корупцією

В умовах глобалізації та посилення транснаціонального характеру корупційних правопорушень протидія корупції дедалі більше виходить за межі виключно внутрішньодержавного регулювання та набуває виразного міжнародного виміру. Корупція як складне соціально-правове явище негативно впливає на сталий розвиток держав, ефективність публічного управління, рівень довіри до інститутів влади та дотримання принципу верховенства права, що зумовлює необхідність консолідації зусиль міжнародної спільноти у сфері її подолання.

У цьому контексті участь України в міжнародних механізмах боротьби з корупцією має особливе значення, зважаючи на обраний державою євроінтеграційний курс, зобов'язання у межах міжнародних договорів, а також потребу гармонізації національного антикорупційного законодавства з міжнародними стандартами. Приєднання України до ключових універсальних і регіональних антикорупційних інструментів, співпраця з міжнародними організаціями та участь у механізмах моніторингу створюють підґрунтя для формування комплексної та ефективної системи запобігання і протидії корупції.

Актуальність дослідження ролі України у міжнародних антикорупційних механізмах зумовлена також сучасними викликами, пов'язаними з реформуванням публічної адміністрації, судової системи та правоохоронних органів, а також необхідністю забезпечення належного виконання міжнародних зобов'язань. Аналіз зазначеного напряму дає змогу оцінити ефективність імплементації міжнародних стандартів у національне правове поле, визначити проблемні аспекти та окреслити перспективи подальшого вдосконалення антикорупційної політики України.

Недостатня результативність антикорупційних заходів, які традиційно застосовувалися на національному рівні, у поєднанні з інтенсифікацією глобалізаційних процесів у XX столітті призвела до усвідомлення обмеженості ізольованих підходів до протидії корупції. Посилення економічної, фінансової

та правової взаємозалежності держав актуалізувало потребу у спільних діях, оскільки контроль за корупційними проявами перестав бути виключною внутрішньою справою окремої країни, перетворившись на складову глобального управління та колективної відповідальності міжнародної спільноти [258., с. 945]. У сучасних умовах, зокрема для України в період воєнного стану, це набуває особливої актуальності, адже корупційні ризики прямо впливають на обороноздатність держави, ефективність використання міжнародної допомоги та рівень довіри з боку іноземних партнерів.

Акумулювання зусиль у сфері протидії корупції насамперед реалізується через діяльність міжнародних організацій, для яких антикорупційний напрям став одним із ключових пріоритетів [208., с. 107]. Саме в межах таких інституцій формуються стандарти доброчесності, механізми моніторингу та інструменти взаємного контролю, що дозволяють не лише виробляти спільні підходи, а й забезпечувати їх імплементацію на національному рівні. Для України участь у цих процесах має не декларативний, а практичний характер, оскільки вона пов’язана з виконанням міжнародних зобов’язань, умовами євроінтеграції та післявоєнного відновлення.

У науковій літературі концепція міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції розкривається з різних позицій. Так, науковці пропонують розмежування широкого та вузького розуміння такого співробітництва. У широкому значенні воно охоплює весь спектр взаємодії держав: від розроблення універсальних, регіональних і субрегіональних міжнародно-правових актів до укладення двосторонніх угод, гармонізації національного законодавства, створення спеціалізованих антикорупційних механізмів, участі в системах міжнародного моніторингу, співпраці щодо повернення активів, обміну інформацією та надання допомоги у цивільних і адміністративних провадженнях. У сучасних українських реаліях саме це широке розуміння співробітництва є домінуючим, оскільки воно дозволяє комплексно реагувати на виклики, зумовлені війною та масштабними фінансовими потоками від міжнародних донорів.

У вузькому трактуванні міжнародна антикорупційна співпраця зосереджується на кримінально-правовому та кримінально-процесуальному вимірах, передбачених відповідними конвенційними нормами. Йдеться про екстрадицію, передачу засуджених осіб, взаємну правову допомогу, передачу кримінальних проваджень, спільні розслідування, застосування спеціальних методів слідства та безпосередню взаємодію правоохоронних органів. Для України в умовах транснаціонального характеру корупційних злочинів, пов'язаних із виведенням активів за кордон, саме цей аспект міжнародного співробітництва набуває особливого значення.

Науковець Г. Попов пропонує розглядати міжнародне антикорупційне співробітництво через призму сфер його реалізації: практичної, інформаційно-освітньої та нормотворчої. Практичний вимір охоплює процесуальні дії, передачу матеріалів та сприяння у розслідуваннях; інформаційно-освітній - обмін даними, досвідом та підвищення кваліфікації фахівців; нормотворчий - розвиток договірної бази та участь у формуванні міжнародних стандартів [152 с. 137]. В умовах воєнного стану для України особливо актуальним є саме поєднання практичного та інформаційного компонентів, оскільки вони забезпечують оперативність реагування на корупційні загрози.

Водночас у науковому дискурсі висловлюються й критичні підходи. Зокрема, Г. Стессенс звертає увагу на розрив між політичною риторикою міжнародних антикорупційних інструментів та їх реальним впливом на подолання корупції. Автор зазначає, що значна частина міжнародних документів має характер публічних декларацій, які демонструють готовність боротися з корупцією, однак не завжди трансформуються у дієві практики на національному рівні [257, с. 895]. Для України це застереження є важливим, оскільки ефективність міжнародної співпраці безпосередньо залежить від реальної політичної волі та інституційної спроможності держави.

Позиція В. Ортинського та Ю. Чорноус акцентує увагу на договірній природі міжнародного співробітництва, яке реалізується через укладення міждержавних і міжвідомчих угод та узгодження національного законодавства з міжнародними нормами [246, с. 259]. Такий підхід є особливо релевантним

для України, адже гармонізація законодавства з міжнародними стандартами є однією з ключових вимог європейської інтеграції.

Цікавим є й застереження Т. Квока Манвайна щодо переоцінки ролі міжнародного співробітництва. Науковець підкреслює, що універсального рецепту подолання корупції не існує, а кожна держава має формувати власну комплексну стратегію з урахуванням національних особливостей. Водночас така стратегія повинна ґрунтуватися на поєднанні стримування, профілактики та антикорупційної освіти, а міжнародний досвід доцільно використовувати вибірково, запозичуючи найефективніші практики [242, с. 115]. Поділяючи цю позицію, вважаємо, що для України міжнародні механізми мають виконувати роль каталізатора внутрішніх реформ, а не їх замінника [224, с. 410].

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою національного законодавства [172]. Саме тому міжнародні антикорупційні договори відіграють визначальну роль у формуванні та розвитку вітчизняної системи запобігання і протидії корупції. Вони сприяють поширенню позитивного досвіду, формуванню механізмів взаємної підтримки та контролю, стимулюють оновлення внутрішнього законодавства й активізують практичну реалізацію антикорупційних заходів [237, с. 255]. У період воєнного стану це має особливе значення, зважаючи на необхідність прозорого та підзвітного управління ресурсами.

Ключовим універсальним міжнародно-правовим інструментом у цій сфері є Конвенція ООН проти корупції. У резолюції 55/61 від 4 грудня 2000 р. Генеральна Асамблея ООН визнала потребу у створенні самостійного міжнародного документа, спрямованого на протидію корупції, та ухвалила рішення про формування спеціального комітету для його розроблення в межах Управління ООН з наркотиків і злочинності. Робота над текстом Конвенції тривала протягом семи сесій у 2002-2003 рр., за результатами яких документ було схвалено та передано на розгляд Генеральної Асамблеї (резолюція 58/4 від 31 жовтня 2003 р.). Підписання Конвенції відбулося 9 грудня 2003 р. у м. Меріда. Масштабність та значущість цього документа підтверджується

кількістю держав-учасниць - нині їх близько 170. Україна приєдналася до Конвенції серед перших і ратифікувала її 18 жовтня 2006 р., що заклало підґрунтя для активної інтеграції у глобальну систему антикорупційних механізмів.

Прийняття Конвенції ООН проти корупції обґрунтовано розглядається як одна з ключових віх у розвитку сучасного міжнародного антикорупційного правопорядку. За своїм змістом і масштабом цей документ став першим універсальним міжнародно-правовим інструментом, який комплексно охопив як глобальний, так і національний рівні протидії корупції. Визнання особливої значущості Конвенції з боку міжнародної спільноти знайшло відображення й у символічному рішенні ООН: саме день її підписання - 9 грудня - було проголошено Міжнародним днем боротьби з корупцією [179, с. 252]. Для України, яка перебуває в умовах воєнного стану та посиленого міжнародного контролю за використанням ресурсів, ця дата набула додаткового практичного виміру, оскільки акцентує увагу на відповідальності держави за дотримання взятих зобов’язань.

Конвенція ООН проти корупції закріплює широкий спектр зобов’язань для держав-учасниць, які охоплюють практично всі сфери публічного управління, діяльність органів державної влади та правоохоронної системи. Від держав вимагається забезпечення принципів доброчесності, підзвітності й відкритості, розроблення та впровадження цілісних антикорупційних стратегій, підвищення ефективності спеціалізованих органів, а також активний розвиток міжнародного й регіонального співробітництва у цій сфері. На нашу думку, для України ці вимоги мають не лише формально-правовий характер, а й безпосередньо впливають на рівень довіри з боку міжнародних партнерів, що особливо важливо в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови.

Однією з принципових переваг Конвенції ООН проти корупції є її практична спрямованість. На відміну від багатьох міжнародних актів декларативного характеру, цей документ містить чітко визначені заходи, орієнтовані на системну й всебічну протидію корупції. Водночас, попри формальне впровадження Україною більшості передбачених Конвенцією

інструментів, рівень їх фактичної реалізації залишається неоднорідним. Це свідчить про наявність розриву між нормативним закріпленням і практикою застосування, що в умовах воєнного стану може посилювати корупційні ризики. Саме тому доцільним є аналіз ступеня імплементації окремих положень Конвенції в Україні.

Зокрема, положення Конвенції щодо формування стандартів етичної поведінки державних службовців було реалізовано через закріплення відповідних норм у розділі VI спеціального закону, який визначає правила службової етики. Забезпечення прозорості публічних закупівель отримало нормативне оформлення шляхом прийняття у 2016 році Закону України «Про публічні закупівлі», що стало важливим кроком у напрямі зменшення корупційних зловживань у сфері використання бюджетних коштів, у тому числі оборонного призначення.

Виконуючи вимоги Конвенції щодо відкритості діяльності органів влади та доступу громадян до інформації, у 2011 році в Україні було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», який спростив адміністративні процедури та розширив можливості громадського контролю. На наш погляд, саме ці інструменти відіграють особливо важливу роль у період воєнного стану, коли суспільний запит на прозорість державних рішень істотно зростає.

Вагомим напрямом імплементації Конвенції стало вдосконалення кримінального та адміністративного законодавства. Відповідно до міжнародних стандартів було визначено коло діянь, що підлягають криміналізації, оскільки міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції значною мірою залежить від уніфікації підходів до кримінальної відповідальності [226, с. 640]. До таких діянь належать, зокрема, підкуп національних та іноземних посадових осіб, зловживання впливом, незаконне збагачення, відмивання доходів, розкрадання майна у публічному та приватному секторах тощо [259, с. 174]. У цьому контексті в Україні було внесено суттєві зміни до КУпАП і КК України, розширено понятійний апарат, визначено перелік корупційних кримінальних правопорушень та запроваджено відповідальність як для публічних, так і для приватних суб’єктів, що надають публічні послуги.

Поряд із Конвенцією ООН проти корупції важливе місце у формуванні міжнародних антикорупційних стандартів посідають документи, ухвалені в межах Ради Європи. Фундаментом діяльності цієї організації є захист прав людини, демократії та верховенства права, що закріплено в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Прагнення України долучитися до цих цінностей зумовило її вступ до Ради Європи 9 листопада 1995 року, що супроводжувалося підписанням Спільної програми реформування правової системи та місцевого самоврядування. Набуття членства передбачало прийняття низки зобов'язань щодо гармонізації національного законодавства зі стандартами Ради Європи, значна частина яких залишається актуальною й сьогодні.

Важливим інституційним елементом антикорупційної системи Ради Європи стало створення у 1999 році Групи держав проти корупції (GRECO). Ця організація забезпечує системний моніторинг виконання антикорупційних стандартів, надає експертну допомогу державам та формує власну практику тлумачення відповідних конвенцій [140 , с. 17]. Особливістю GRECO є те, що участь у ній не обмежується виключно членством у Раді Європи, що розширює географію та вплив її діяльності.

Механізми GRECO охоплюють оцінювання відповідності законодавства міжнародним стандартам, розроблення рекомендацій щодо інституційних і правових реформ, а також створення платформи для обміну найкращими практиками у сфері запобігання та виявлення корупції. Водночас практика діяльності GRECO підтверджує, що універсальні рішення не завжди є ефективними, а рекомендації потребують адаптації до національних особливостей. Для України це означає необхідність гнучкого впровадження стандартів з урахуванням умов воєнного стану, трансформації публічного управління та посилених безпекових викликів.

Роль GRECO у міжнародній системі боротьби з корупцією поступово зростає, а її документи дедалі більше впливають на законодавчу та правозастосовну практику держав-учасниць. Саме тому особливої уваги заслуговують основні правові акти, ухвалені в межах цієї організації та

затверджені Радою Європи, зокрема Кримінальна та Цивільна конвенції про боротьбу з корупцією, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції, Двадцять керівних принципів протидії корупції, рекомендації щодо кодексів поведінки державних службовців і фінансування політичних партій та виборчих кампаній [248, с. 170]. Їх імплементація є важливою складовою участі України в міжнародних механізмах боротьби з корупцією та передумовою зміцнення довіри до держави на міжнародній арені.

Особливе місце у системі міжнародних антикорупційних стандартів, що формуються в межах діяльності GRECO, займають ключові міжнародно-правові документи, прийняті під егідою Ради Європи. Насамперед ідеться про Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією, ухвалену 27 січня 1999 року та ратифіковану Україною 18 жовтня 2006 року. За своїм змістом ця Конвенція має комплексний характер і спрямована на уніфікацію підходів держав до встановлення кримінальної відповідальності за корупційні та пов’язані з корупцією правопорушення [195].

Документ охоплює широкий перелік діянь, серед яких активний і пасивний підкуп національних та іноземних посадових осіб, парламентарів і членів міжнародних парламентських асамблей, підкуп у приватному секторі, корупційні дії співробітників міжнародних організацій, суддів та посадових осіб міжнародних судів, зловживання службовим становищем, відмивання доходів, одержаних унаслідок корупційних правопорушень, а також злочини, пов’язані з бухгалтерською та фінансовою документацією [195]. У сучасних умовах для України ці положення мають особливе значення, оскільки значна частина корупційних схем набуває транснаціонального характеру, а ефективне кримінальне переслідування неможливе без узгоджених міжнародних підходів.

Окрім визначення складів кримінальних правопорушень, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією передбачає додаткові інституційні та процесуальні заходи. Зокрема, йдеться про розширення кола суб’єктів кримінальної відповідальності, включно з юридичними особами, а також про необхідність створення на національному рівні спеціалізованих органів, уповноважених на запобігання та протидію корупції [236]. Важливість цього

міжнародного акта підтверджується і тим, що він відкритий для приєднання держав, які не є членами GRECO, що свідчить про його універсальний характер.

Положення зазначеної Конвенції знайшли відображення у національному законодавстві України. Передусім було оновлено перелік корупційних кримінальних правопорушень у КК України та правопорушень, пов'язаних із корупцією, у КУпАП. Такі зміни загалом мають позитивний характер, однак, на наш погляд, вони були зумовлені не лише необхідністю формального впровадження положень Конвенції, а й прагненням виконати рекомендації оціночних звітів GRECO. Саме в цих звітах були сформульовані вимоги щодо адаптації міжнародних стандартів до національного правового поля України.

Важливим практичним результатом імплементації Конвенції стало формування в Україні відносно цілісної системи спеціалізованих антикорупційних інституцій, діяльність яких має чітко окреслений функціональний характер. До таких органів належать НАЗК, НАБУ, САП та Вищий антикорупційний суд. В умовах воєнного стану саме ефективна взаємодія цих органів із міжнародними партнерами набуває критичного значення для забезпечення прозорості використання фінансової допомоги та притягнення винних осіб до відповідальності.

Не менш важливу роль у міжнародній системі протидії корупції відіграє Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1999 року та ратифікована Україною 16 березня 2005 року. Цей документ став першим міжнародно-правовим актом, спрямованим на формування цивільно-правових і цивільно-процесуальних механізмів захисту осіб, які зазнали шкоди внаслідок корупційних дій. Відповідно до ст. 1 Конвенції, її метою є забезпечення ефективних засобів правового захисту, включно з можливістю отримання компенсації [227].

Значення цього документа полягає також у тому, що в ньому закріплено визначення корупції, яке стало підґрунтям для подальшого розвитку національних правових підходів [227]. Водночас аналіз положень Цивільної конвенції дозволяє констатувати наявність певних прогалин, зокрема

відсутність чітко визначених строків імплементації її норм та деталізованих механізмів контролю за виконанням, окрім загального нагляду з боку GRECO. Проте, незважаючи на ці недоліки, практика свідчить, що держави, які добросовісно виконують зобов'язання за Конвенцією, здатні досягти поставлених нею цілей.

Показовим прикладом є ст. 9 Цивільної конвенції, яка зобов'язує держави забезпечити захист осіб, що добросовісно повідомляють про корупцію, від будь-яких необґрунтованих санкцій. На виконання цієї норми в Україні було запроваджено інститут викривачів корупції, а також внесено зміни до трудового та кримінального законодавства. В умовах воєнного стану роль викривачів істотно зростає, адже вони є важливим елементом внутрішнього контролю за діяльністю органів публічної влади.

Окремої уваги заслуговує Конвенція Ради Європи про маніпулювання спортивними змаганнями, прийнята 18 вересня 2014 року та ратифікована Україною 16 листопада 2016 року. Цей документ спрямований на запобігання, виявлення та притягнення до відповідальності за маніпуляції спортивними змаганнями, а також на розвиток співпраці між органами державної влади, спортивними організаціями та операторами спортивних парі як на національному, так і на міжнародному рівнях [230].

Конвенція передбачає комплекс антикорупційних заходів, зокрема запровадження прозорого контролю за фінансуванням спортивних організацій, визначення відповідального державного органу у сфері нагляду за спортивними ставками, а також встановлення адміністративної й кримінальної відповідальності за маніпулювання результатами змагань, пособництво та підбурювання до таких дій [230]. З метою реалізації положень цього документа в Україні було прийнято Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», яким закріплено відповідні механізми юридичної відповідальності.

Таким чином, аналіз основних документів GRECO свідчить про те, що участь України в цих міжнародних механізмах не має формального характеру, а є важливим чинником трансформації національної антикорупційної політики.

Водночас ефективність такої участі значною мірою залежить від здатності держави адаптувати міжнародні стандарти до власних правових, інституційних та безпекових реалій, що в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності.

У процесі дослідження кримінально-правових засад міжнародної протидії корупції особливе значення має Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, підписаний у Страсбурзі 15 травня 2003 р. та ратифікований Україною 18 жовтня 2006 р. Водночас практичне набрання ним чинності для України відбулося лише з 1 березня 2010 р., що свідчить про поступовість та складність інтеграції міжнародних антикорупційних стандартів у національну правову систему. У сучасних умовах, з урахуванням воєнного стану та підвищених ризиків зловживань у сфері публічного управління і правосуддя, значення цього Протоколу лише зростає.

Ключовими інноваціями зазначеного міжнародного документа стало запровадження кримінальної відповідальності за надання та одержання неправомірної вигоди національними арбітрами, які здійснюють свої повноваження відповідно до арбітражного законодавства держави, а також за підкуп іноземних арбітрів, національних і зарубіжних народних засідателів, тобто осіб, які виконують функції присяжних у судових системах інших держав [50]. Таким чином, Протокол істотно розширив коло суб’єктів корупційних кримінальних правопорушень, що відповідає сучасному розумінню транснаціональної природи корупції.

Разом із тим слід визнати, що імплементація положень Додаткового протоколу в Україні має фрагментарний характер. Так, Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за підкуп осіб, які надають публічні послуги, до яких віднесено й арбітражних керуючих, зокрема за зловживання їхніми повноваженнями (ст. 365-2 КК України) та за надання їм неправомірної вигоди (ст. 368-4 КК України). Водночас питання кримінальної відповідальності присяжних засідателів досі залишається нормативно неврегульованим, що створює правову прогалину у сфері забезпечення незалежності судочинства.

Ситуація ускладнюється тим, що в 2017 р. Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо розгляду справ за участю присяжних» категорію «народні засідателі» було замінено поняттям «присяжні». Наразі в Україні триває активний процес становлення інституту присяжних, який включає розширення кола справ, що розглядаються за їх участю, формування та оновлення списків присяжних, визначення обмежень щодо осіб, які не можуть виконувати ці функції, а також створення механізмів їх правового та фізичного захисту. У контексті воєнного стану та підвищеного суспільного запиту на справедливе правосуддя доцільним видається запровадження чіткої кримінальної відповідальності присяжних за корупційні діяння як логічного продовження виконання міжнародних зобов'язань України.

Окреме місце в системі міжнародних антикорупційних стандартів займає Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Двадцять керівних принципів протидії корупції», ухвалена 6 листопада 1997 р. на 101-й сесії. Цей документ заклав концептуальні засади формування антикорупційної політики як на міжнародному, так і на національному рівнях, рекомендувавши державам-учасницям інтегрувати відповідні принципи у внутрішнє законодавство. В Україні вони реалізовані у низці нормативно-правових актів, що підтверджується аналізом стану імплементації окремих принципів, наведених у таблиці 10.

Так, принцип конфіскації та позбавлення корупціонерів доходів знайшов відображення у спільному наказі АРМА та Міністерства юстиції України від 29 січня 2020 р. № 58/299/5, яким визначено порядок виконання судових рішень про конфіскацію та спеціальну конфіскацію активів у кримінальних провадженнях [171]. В умовах воєнного стану ефективне управління арештованими активами та їх спрямування на потреби держави набуває особливого значення.

Принцип прозорості діяльності публічних адміністрацій та ухвалення управлінських рішень із урахуванням антикорупційної складової закріплений у ст. 19 Закону України, що визначає обов'язок органів державної влади

розробляти та впроваджувати антикорупційні програми [10]. Аналогічно, принцип прозорих процедур у сфері публічних закупівель реалізований через Закон України «Про публічні закупівлі» та функціонування електронної системи Prozorro, яка забезпечує відкритість і конкурентність закупівель навіть в умовах воєнного часу [63].

Заслуговує на увагу й принцип врахування зв'язку корупції з організованою злочинністю та відмиванням доходів, що реалізується через Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», зокрема шляхом діяльності спеціалізованих органів, таких як Служба безпеки України та координаційні органи при Президентові України [180].

Попри загалом позитивну динаміку імплементації міжнародних принципів, вважаємо обґрунтованою позицію щодо доцільності їх системного закріплення в національному законодавстві в межах окремої статті закону. Такий підхід сприяв би підвищенню правової визначеності, спрощенню правозастосування та формуванню цілісного антикорупційного механізму, адаптованого до сучасних викликів, зокрема пов'язаних із воєнним станом.

Особливе місце у діяльності GRECO займають рекомендації, які традиційно розглядаються як інструмент «м'якого права», спрямований на гармонізацію підходів держав у сфері правового регулювання без прямого втручання у їх суверенну законотворчу діяльність. Вони не створюють безпосередніх юридичних обов'язків, однак формують орієнтири для національних реформ і відображають авторитетну позицію міжнародної спільноти щодо оптимальних моделей протидії корупції.

Показовою у цьому контексті є Рекомендація про кодекси поведінки державних посадових осіб, прийнята 11 травня 2000 р. на 106-й сесії Комітету міністрів Ради Європи. У ній державні службовці визначені як ключова ланка публічної влади, на яку покладається особлива відповідальність за дотримання принципів доброчесності, неупередженості та законності. Корупція у документі розглядається як системна загроза верховенству права, демократії та правам

людини, що є особливо актуальним для України в період воєнних випробувань [250]

На виконання зазначених рекомендацій в Україні було ухвалено Наказ Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування», який деталізує стандарти поведінки, межі використання службового становища, порядок користування ресурсами держави та інформацією [171]. Цей документ відіграє важливу роль у формуванні культури доброчесності в публічному секторі.

Не менш значущою є Рекомендація щодо загальних правил протидії корупції у фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній, прийнята 8 квітня 2003 р. Її цінність полягає у визнанні політичних партій базовим елементом демократичної системи та необхідності встановлення єдиних стандартів прозорості їх фінансування [251]. У цьому контексті слушною є позиція, що значні фінансові витрати на виборчі кампанії створюють ризики залежності політичних сил від бізнес-структур, які, фінансуючи партії, прагнуть лобіювати власні інтереси у парламенті [241, с. 110]. Саме тому імплементація цих рекомендацій має ключове значення для забезпечення політичної доброчесності та стійкості демократичних інституцій України.

В Україні запровадження оновлених міжнародних стандартів протидії корупції у сфері фінансування політичних партій та виборчих кампаній було реалізовано, зокрема, шляхом внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні». Загалом ці законодавчі новації отримали позитивну оцінку з боку міжнародних інституцій, які відзначили прагнення держави гармонізувати національні правила з європейськими антикорупційними вимогами. Водночас результати моніторингу свідчать, що зазначений Закон містить низку системних прогалин, які істотно знижують ефективність його практичного застосування.

Зокрема, правозастосовна практика виявила відсутність належних механізмів запобігання надмірним витратам на передвиборну агітацію під час президентських і місцевих виборів, що створює нерівні умови для суб’єктів

виборчого процесу. Окрему загрозу становить і можливість прихованого фінансування виборчих кампаній за рахунок власних коштів кандидатів, що ускладнює фінансовий контроль та сприяє тінізації політичних процесів. Крім того, законодавство не містить вичерпного переліку дозволених і заборонених напрямів використання бюджетних коштів, що відкриває простір для зловживань [191, с. 89]. В умовах воєнного стану, коли фінансові ресурси держави є вкрай обмеженими та мають стратегічне значення, зазначені недоліки набувають особливої гостроти.

Вагомим напрямом міжнародної взаємодії у сфері протидії корупції є співробітництво України з Європейським Союзом. Саме в межах правової системи ЄС уперше було закріплено конвенційне розуміння поняття «корупція». Так, Перший протокол 1996 р. до Конвенції ЄС про захист фінансових інтересів співтовариств 1995 р. ввів дефініції активної та пасивної корупції, а також визначив відповідальність за співучасть у таких діяннях і можливі види покарань. Ці положення заклали підґрунтя для подальшого формування єдиних європейських антикорупційних стандартів.

Ключовим документом, що визначає стратегічні напрями євроінтеграційного розвитку України, є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами. Процес її укладення відбувався у два етапи: підписання політичної частини та Заключного акта саміту 21 березня 2014 р., а також економічної частини 27 червня 2014 р., яка охоплює розділи щодо юстиції, свободи та безпеки, торгівлі, галузевого та фінансового співробітництва, а також боротьби із шахрайством [136, с. 5]. Угода була ратифікована 30 листопада 2015 р. та набрала чинності 1 вересня 2017 р.

За обсягом регулювання та кількістю сфер співпраці Угода про асоціацію є безпрецедентною як для України, так і для самого ЄС. Її призначення полягає у формуванні інституційного та нормативного «каркасу» політичного й економічного розвитку держави, а також у визначенні ключових напрямів реформування [112]. Документ складається з преамбули, семи частин, 43 додатків і трьох протоколів, що охоплюють питання регіональної стабільності,

міжнародної безпеки, співпраці у сфері правосуддя, а також поступової конвергенції зовнішньої та безпекової політики, включно з боротьбою з тероризмом і запобіганням конфліктам [176]. У контексті збройної агресії проти України ці положення набувають не лише політичного, а й безпекового значення.

Протидії корупції в Угоді про асоціацію відведено окрему й концептуально важливу роль. Так, у ст. 3 боротьба з корупцією визначена одним із базових принципів поглиблення відносин між Сторонами, а ст. 14 безпосередньо закріплює спрямованість співробітництва на протидію цьому явищу. Крім того, документ деталізує окремі напрями антикорупційної діяльності, зокрема у публічному та приватному секторах (ст. 22), у сфері публічних закупівель (ст. 151), а також у системі управління державними фінансами шляхом запобігання шахрайству та корупції (ст. 346) [205].

Особливе місце у практичній площині співпраці між ЄС та Україною посідає Антикорупційна ініціатива ЄС (EUACI), яка фінансується Європейським Союзом та реалізується за участю Міністерства закордонних справ Данії (DANIDA). Ця ініціатива спрямована на консолідацію міжнародних і національних зусиль у сфері антикорупційних реформ. Її стратегічною метою є підвищення ефективності реалізації антикорупційної політики в Україні, що, у підсумку, має призвести до зниження рівня корупції [7].

EUACI охоплює повний цикл антикорупційної діяльності – від запобігання корупційним проявам до розслідування та судового переслідування відповідно до міжнародних стандартів і найкращих європейських практик. Важливим компонентом ініціативи є також підтримка інститутів громадянського суспільства, які забезпечують громадський контроль, адвокацію реформ та взаємодію з органами державної влади і місцевого самоврядування.

У межах цієї ініціативи 8 липня 2019 р. між Урядом України та Європейською Комісією було укладено угоду «Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні – фаза ІІ». Документ містить деталізований перелік заходів, очікуваних результатів і конкретних дій, спрямованих на зміцнення незалежності,

ефективності та інституційної стійкості ключових антикорупційних органів. Серед них – НАБУ, НАЗК, САП, ВАКС, АРМА та Державна служба фінансового моніторингу. Передбачено, зокрема, модернізацію систем моніторингу й оцінювання, розвиток міжвідомчої взаємодії за допомогою ІКТ-рішень, автоматизацію бізнес-процесів, а також посилення управління корупційними ризиками й експертизи законодавства на наявність корупційних факторів [204].

На нашу думку, така деталізація заходів сприяє підвищенню прозорості їх реалізації та ефективності контролю, що є особливо важливим у період воєнного стану та масштабної трансформації системи публічного управління. Реалізація національної Антикорупційної стратегії потребує не лише формального виконання міжнародних зобов'язань, а й усунення глибинних причин та умов, які відтворюють корупційні практики.

Підсумовуючи, слід наголосити, що міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції відіграє визначальну роль у формуванні уніфікованих і стандартизованих підходів до боротьби з цим явищем. Водночас такі механізми мають виконувати функцію орієнтира, тоді як конкретні правові інструменти повинні бути адаптовані до політико-економічних і соціокультурних особливостей кожної держави. Україна активно залучена до міжнародних антикорупційних процесів, однак подальший поступ потребує глибшого врахування національного історичного досвіду та створення дієвих механізмів реального впровадження антикорупційних принципів, закріплених у вітчизняному законодавстві.

Проведений аналіз свідчить, що участь України у міжнародних механізмах боротьби з корупцією є важливим складником формування та реалізації національної антикорупційної політики. Залучення держави до універсальних і регіональних антикорупційних інструментів, а також співпраця з міжнародними організаціями сприяють імплементації загальновизнаних міжнародних стандартів у внутрішню правову систему та підвищенню ефективності заходів із запобігання і протидії корупції.

Встановлено, що міжнародно-правові зобов'язання України у сфері боротьби з корупцією відіграють стимулюючу роль у реформуванні національного законодавства, інституційної системи та практики правозастосування. Участь у механізмах міжнародного моніторингу та оцінювання забезпечує зовнішній контроль за виконанням взятих зобов'язань, сприяє виявленню системних проблем і визначенню напрямів подальшого вдосконалення антикорупційної політики.

Разом із тим, ефективність реалізації міжнародних антикорупційних стандартів значною мірою залежить від рівня їх практичної імплементації, узгодженості дій державних органів та політичної волі щодо послідовного виконання міжнародних рекомендацій. У цьому контексті роль України у міжнародних механізмах боротьби з корупцією полягає не лише у формальному приєднанні до відповідних інструментів, а й у забезпеченні їх дієвого застосування на національному рівні, що є необхідною умовою підвищення прозорості публічного управління та зміцнення довіри до державних інститутів.

Висновки до Розділу 3

1. За результатами аналізу ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні встановлено, що чинне кримінальне законодавство загалом відповідає базовим міжнародним стандартам у сфері криміналізації корупційних правопорушень. Водночас його практична реалізація залишається недостатньо ефективною, що зумовлено низкою чинників, зокрема складністю доказування корупційних злочинів, наявністю прогалин і колізій у кримінально-правових нормах, а також проблемами правозастосовної практики. Це свідчить про необхідність не лише нормативного вдосконалення кримінального законодавства, а й підвищення дієвості механізмів його реалізації.

2. Дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції показало, що ефективні антикорупційні моделі ґрунтуються на

поєднанні чіткої криміналізації корупційних діянь, невідворотності кримінальної відповідальності, спеціалізації антикорупційних інституцій та активного використання превентивних заходів. Обґрунтовано, що адаптація позитивного зарубіжного досвіду в кримінальне законодавство України можлива за умови врахування національних правових традицій, особливостей правової системи та соціально-політичного контексту. Механічне запозичення іноземних моделей без їх належної адаптації не забезпечує очікуваного результату та може призвести до зниження ефективності антикорупційної політики.

3. Аналіз ролі України у міжнародних механізмах боротьби з корупцією дозволив дійти висновку, що участь у міжнародних антикорупційних інституціях і механізмах моніторингу є важливим чинником розвитку національної системи кримінально-правової протидії корупції. Міжнародні зобов’язання України сприяють гармонізації кримінального законодавства з міжнародними стандартами, стимулюють проведення правових та інституційних реформ, а також забезпечують зовнішню оцінку ефективності національних антикорупційних заходів. Водночас ключовою проблемою залишається повнота та послідовність імплементації міжнародних рекомендацій у внутрішню правову систему.

ВИСНОВКИ

У **дисертації** на основі сучасних положень кримінального та антикорупційного законодавства України, практики його застосування, міжнародних антикорупційних стандартів і зарубіжного досвіду теоретично узагальнено та розв'язано науково-прикладну завдання щодо формування кримінально-правових заходів протидії корупції з урахуванням трансформації корупційних ризиків в умовах воєнного стану, євроінтеграційного курсу України та необхідності гармонізації національної антикорупційної політики з міжнародною практикою. До основних наукових положень, висновків і рекомендацій належать такі:

1. Наукові праці, присвячені проблемам кримінально-правової протидії корупції, доцільно розподілити на дві основні групи: І) дослідження кримінально-правового спрямування, у яких розкрито поняття, ознаки, види корупційних кримінальних правопорушень, підстави їх криміналізації, проблеми кваліфікації, диференціації кримінальної відповідальності та застосування кримінально-правових засобів протидії; ІІ) праці кримінологічного характеру, в яких проаналізовано детермінанти корупційної злочинності, особу корупційного правопорушника, механізми запобігання і протидії корупції, а також роль державних, правоохоронних, спеціалізованих антикорупційних інституцій, громадськості та інших суб'єктів у відповідній сфері. Розглянуті наукові доробки становлять важливе методологічне підґрунтя для подальшого дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції.

Водночас наявний стан наукової розробки цієї проблематики не можна вважати вичерпним. Особливої актуальності подальше дослідження кримінально-правової протидії корупції набуло після введення в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 р. В умовах повномасштабної війни корупція залишилася однією з ключових внутрішніх загроз для держави, оскільки негативно впливає на економічну стабільність, обороноздатність, ефективність публічного управління, довіру суспільства до державних інституцій та

міжнародний авторитет України. З огляду на це кримінально-правова протидія корупції потребує подальшого комплексного наукового осмислення з урахуванням сучасних безпекових, соціальних, політичних і правових викликів.

2. Криміналізація корупційних діянь історично виступала правовим інструментом охорони публічної влади, належного управління, правосуддя, верховенства права та суспільної довіри до державних інституцій. З урахуванням хронології формування вітчизняної кримінально-правової та антикорупційної політики доцільно виокремити такі основні періоди генезису законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини: I) *звичаєво-правовий* період (IX ст. – XVI ст.), для якого характерна відповідальність осіб, які виконували публічні, управлінські або судові функції; поява правових актів, що передбачали відповідальність за неправомірне використання владних чи службових повноважень; II) *імперський* період (сер. XVIII ст. – поч. XX ст.), що характеризувався систематизацією злочинів проти інтересів державної служби, нормативним закріпленням відповідальності за хабарництво, зловживання владою, службове підроблення та інші діяння, які за сучасним підходом можуть розглядатися як корупційні; III) *радянський* період (поч. XX ст. до 1991 р.) – корупційні прояви розглядаються переважно крізь призму посадових злочинів, а кримінальна відповідальність встановлювалася за зловживання владою або посадовим становищем, одержання хабаря, давання хабаря, посередництво в хабарництві, привласнення чи розтрату ввіреного майна та інші посягання на порядок державного управління; IV) *незалежний* (1991 р. до теперішнього часу), який охоплює кілька підперіодів: а) 1991–1995 рр. – становлення первинних нормативно-правових засад національної антикорупційної політики; б) 1996–2013 рр. – формування кримінального та спеціального антикорупційного законодавства, прийняття Закону України «Про боротьбу з корупцією», подальше наближення національної правової системи до міжнародних стандартів, модернізація відповідальності за хабарництво та інші корупційні діяння; в) з 2014 р. до теперішнього часу – розвиток антикорупційного законодавства в контексті європейської інтеграції, прийняття Закону України «Про запобігання корупції», створення спеціалізованих

антикорупційних органів, заміна поняття «хабар» ширшим поняттям «неправомірна вигода», диференціація кримінальної відповідальності за корупційні злочини, розширення кола їх суб'єктів, а також пошук законодавцем ефективної моделі кримінально-правової протидії корупції.

3. Корупційне кримінальне правопорушення – це передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов'язане з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди, а також належить до переліку кримінальних правопорушень, визначених у примітці до ст. 45 КК України. Таке поняття доцільно розкривати через такі ознаки: суспільна небезпечність і кримінальна протиправність діяння; наявність ознак корупції; зв'язок діяння з неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями; умисна форма вини; належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень.

4. Розглянуто різноманітні класифікації та систему корупційних кримінальних правопорушень. На основі їх аналізу виокремлено авторську класифікацію корупційних кримінальних правопорушень за характером неправомірної вигоди, що виступає як об'єкт посягання: 1) корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди у майновій формі (це кримінальні правопорушення, у яких безпосередньо йдеться про передачу або прийняття грошових коштів, майна, прав на майно чи інших матеріальних благ; 2) корупційні правопорушення, пов'язані з отриманням нематеріальної неправомірної вигоди (обіцянки чи надання переваг нематеріального характеру — кар'єрне сприяння, вплив на прийняття рішень, уникнення відповідальності тощо); 3) корупційні правопорушення, пов'язані з пропозицією або обіцянкою неправомірної вигоди без факту її передачі (ці правопорушення фіксують намагання особи вплинути на уповноваженого суб'єкта ще до отримання вигоди); 4) корупційні правопорушення, що реалізуються шляхом прихованої вигоди через третіх осіб (до них належать

діяння, коли неправомірна вигода надається не напряму суб’єкту, а близьким особам, фіктивним структурам, підконтрольним підприємствам тощо).

5. Розглянуто об’єктивні і суб’єктивні ознаки корупційних кримінальних правопорушень. З метою подолання виявлених проблем реалізації об’єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень доведено доцільність вдосконалення законодавчого регулювання шляхом уточнення та уніфікації кримінально-правових понять:

Зловживання службовим становищем — це умисне використання службовою особою наданих їй повноважень усупереч інтересам служби з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб або з метою спричинення шкоди охоронюваним законом інтересам.

Використання службових повноважень — це будь-яка дія або бездіяльність службової особи, що має зв’язок із виконанням її службових обов’язків, яка вчиняється з метою отримання переваг, впливу або вигоди особистого чи стороннього характеру.

Істотна шкода — це шкода, яка виражається у порушенні законних прав, інтересів чи функціонування органів державної влади, підприємств, установ або організацій, а також у завданні матеріальних збитків, що перевищують визначений законом граничний розмір.

Неправомірна вигода — це будь-яке майно, переваги, послуги, пільги, немайнові блага або їх обіцянка/пропозиція, які обумовлюють дії чи бездіяльність службової особи на користь того, хто надає таку вигоду, або третіх осіб, з порушенням встановленого порядку виконання службових повноважень.

6. Аналіз чинного кримінального законодавства України, судової практики та правових позицій Європейського суду з прав людини засвідчив наявність системних проблем, що перешкоджають ефективній кримінально-правовій кваліфікації корупційних правопорушень. Зокрема, виявлено недостатню визначеність кримінально-правових норм, оціночний характер ключових понять, труднощі з доведенням суб’єктивної сторони злочину, а також відсутність узгодженості у призначенні покарань. Практика ЄСПЛ

підтверджує необхідність забезпечення юридичної визначеності, пропорційності відповідальності та ефективного захисту прав особи. З огляду на це, обґрунтовано комплекс пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України, зокрема: уніфікація стандартів доведення вини (доцільно розробити та затвердити на рівні Верховного Суду або ВАКС методичні рекомендації, у яких встановити, що мотив і мета є обов'язковими елементами для належної кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень. зазначити способи доведення суб'єктивної сторони (аналіз поведінки, зв'язків, обставин одержання вигоди тощо), індивідуалізація покарання з урахуванням тяжкості правопорушення (введення диференціації розмірів неправомірної вигоди та альтернативних видів покарань); запровадження ефективних гарантій дотримання прав особи у досудовому провадженні (перевірка пропорційності НСРД ще на стадії досудового розслідування).

7. Встановлено, що ефективність кримінально-правових засобів протидії корупції в Україні не може оцінюватися лише за формальною наявністю кримінально-правових заборон або суворістю санкцій. Попри те, що чинне кримінальне законодавство України загалом відповідає базовим міжнародним стандартам криміналізації корупційних діянь, його практична реалізація залишається недостатньо результативною. Основними чинниками, які знижують ефективність кримінально-правової протидії корупції, є складність доказування корупційних кримінальних правопорушень, латентність таких діянь, наявність прогалин і колізій у кримінально-правовому регулюванні, неоднаковість правозастосовної практики, а також недостатня реалізація принципу невідворотності кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим удосконалення кримінально-правової протидії корупції має здійснюватися не лише шляхом посилення санкцій, а й через підвищення якості кримінально-правових норм, уніфікацію термінології, забезпечення правової визначеності, удосконалення механізмів доказування, конфіскації, спеціальної конфіскації та реального виконання покарань.

8. Доведено, що зарубіжний досвід кримінально-правової протидії

корупції має важливе значення для подальшого вдосконалення кримінального законодавства України, однак його використання повинно здійснюватися не шляхом механічного запозичення іноземних моделей, а через їх науково обґрунтовану адаптацію до національної правової системи, рівня правосвідомості, особливостей кримінально-правової традиції та сучасних безпекових викликів. Ефективні зарубіжні антикорупційні моделі ґрунтуються на поєднанні чіткої криміналізації корупційних діянь, невідворотності відповідальності, спеціалізації антикорупційних інституцій, дієвих механізмів фінансового контролю, конфіскації незаконно отриманих активів, прозорості публічного управління та превентивних інструментів. Для України найбільш перспективним є використання тих елементів зарубіжного досвіду, які здатні посилити дієвість кримінально-правових засобів, забезпечити реальну персональну відповідальність винних осіб, мінімізувати корупційні ризики в умовах воєнного стану та сприяти формуванню сталої антикорупційної культури.

9. Обґрунтовано, що участь України у міжнародних механізмах боротьби з корупцією є важливим чинником розвитку національної системи кримінально-правової протидії корупції. Міжнародні договори, стандарти, рекомендації та механізми моніторингу, зокрема в межах GRECO, ООН, Ради Європи та інших міжнародних інституцій, сприяють гармонізації кримінального й антикорупційного законодавства України з міжнародними вимогами, стимулюють проведення правових та інституційних реформ, а також забезпечують зовнішню оцінку ефективності національної антикорупційної політики. Водночас роль України в міжнародних антикорупційних механізмах не повинна зводитися лише до формального приєднання до відповідних інструментів або декларування готовності виконувати міжнародні зобов’язання. Її зміст полягає у повній, послідовній і практично орієнтованій імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство та правозастосовну діяльність, що є необхідною умовою підвищення прозорості публічного управління, зміцнення довіри до державних інституцій і забезпечення ефективної кримінально-правової протидії корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. Уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я.Тація. 2 вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.

2. 6,8 тис. вироків корупціонерам було винесено за час великої війни. Офіційний сайт Опендатабот. URL: https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials-2024?utm_source=chatgpt.com

3. Актуальні проблеми протидії корупції : монографія. За заг. ред. В. І. Борисова. Харків, 2012. 221 с.

4. Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 5-те вид., переробл. та допов. К. : Атіка, 2009. 744 с.

5. Андрушко П. П. Корупційні правопорушення та корупційні злочини як їх різновид: співвідношення і диференціація відповідальності за їх вчинення. *Право України*. 2010. № 9. С. 90–101.

6. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. «Юрисконсульт», 2006. 342 с.

7. Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні. EUACI: вебсайт. URL: https://euaci.eu/ua/

8. Антикорупційна політика. URL: https://nazk.gov.ua/uk/antykoruptsijna-polityka/

9. Антикорупційний менеджмент: підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 680 с.

10. Антикорупційні програми органів державної влади. Національне агентство з питань запобігання корупції : вебсайт. URL: azk.gov.ua/uk/departament-organizatsiyi-roboty-iz-zapobigannya-ta-vyyavlennyakoruptsiyi/pravove-zabezpechennya/antykoruptsijni-programy-yaki-nadijshly-napogodzhennya/

11. Аракелян Р. Ф. Деякі аспекти кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. Вип. 3. С. 122-130

12. Асєєв Р. О. Історичні прояви корупції та особливості боротьби з нею. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 110–116.

13. Бабанли Р.Ш. Досягнення балансу при призначенні покарання. Забезпечення прав і свобод людини в умовах судово-правової трансформації в Україні: II Київський полілог: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 27 грудня 2018 року). Київ, 2019. С. 23-26.

14. Бандурка О. М. та ін. Історія держави та права України : підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. Харків : Майдан, 2018. 616 с.

15. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/442fa42a-449b-41fc-9918-babb8b841967/content

16. Баулін Ю. В., Тацій В. Я. Завдання вітчизняної кримінально-правової науки в умовах реформування кримінального законодавства України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/article/zavdannya-vitchyznyanoyi-kryminalno-pravovoyi-nauky-v-umovah-reformuvannya-kryminalnogo-i59

17. Безгинський Б. Г. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні: дис. …докт. філос.: 081 – Право. Київ, 2022. 195 с.

18. Биков К. Г. До визначення предмету корупційного злочину. *Форум права.* 2017. № 2. С. 10–15.

19. Биков К. Г. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів, пов’язаних з незаконним заволодінням майном та іншими предметами: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.

20. Биков К. Г. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів, пов’язаних з незаконним заволодінням майном та іншими предметами: дис…канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 242 с.

21. Білецький А. В. Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 228 с.

22. Білецький А. В. Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.

23. Богаченко С. І. Кримінально-правова протидія корупційним правопорушенням у сфері центральних органів виконавчої влади: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 21 с.

24. Богаченко С. І. Кримінально-правова протидія корупційним правопорушенням у сфері центральних органів виконавчої влади: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 195 с.

25. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX – XX ст.): навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 408 с.

26. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції: монографія. Суми, 2021. 472 с.

27. Боровик А. В. Генезис кримінальної відповідальності та запобігання корупційним злочинам в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 118–124.

28. Боровик А. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 253 с.

29. Бундз Р. On the characteristics of the criminal-legal nature of corruption crimes. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 148–153. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1468

30. Бурдін В. М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за корупційні злочини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С.233-244

31. Бусол О. Ю. Концепція існуючих корупційних можливостей. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 61. С. 4–12.

32. Бусол О. Ю. Наукові підходи до визначення поняття «протидія корупції» та їх класифікація. *Юридична наука України: історія, сучасність,*

майбутнє : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 18–19 жовт. 2013 р.). Донецьк : Східноукраїнська наук. юрид. організація, 2014. С. 70–75.

33. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. … доктора юрид. наук : 12.00.08 / Бусол Олена Юріївна. К., 2015. 479 с.

34. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 38 с.

35. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.

36. Вознюк А. А. Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми в контексті реформування кримінального законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 21–32.

37. Войтюк Р. В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.

38. Гладкий В.В. Суб'єкт корупційного злочину та його вік. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 19 квітня 2018 р.) Жит. нац. агроекологічний ун-т. Житомир : Видавець О.О. Євенок, 2018. С. 479–482.

39. Глушкова Д.В. Шведський досвід боротьби з корупцією. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 груд. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2021. С. 110-112. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/14391/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.%2003.12.2021.pdf

40. Головкін Б. М., Оболенцев В. Ф., Романов М. В. та ін. Запобігання корупції : підручник. За заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. 296 с.

41. Горбатий Р. М. Порівняльний аналіз хабарництва у кримінальному праві України на підставі розв'язань кримінального кодексу Польщі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Люблін, 2007. 26 с.

42. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис… докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 697 с., с. 183-184

43. Грищенко М. В. Участь недержавного сектора у протидії корупції. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С. 9–13.

44. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Хмельницький, 2005. 570 с.

45. Грудзур О. М. Історія кримінальної відповідальності за хабарництво у праві України та російської імперії (XVI ст. – початок XX ст.). *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 5. С. 21–24.

46. Дайджест новин: Зміни у судовій практиці щодо ст. 364 КК України. GOLAW, вересень 2025. URL: https://golaw.ua/insights/publication/dajdzhest-novin-veresen-2025

47. Довбань І. М. Дореволюційний період кримінально-правової протидії злочинам, що вчиняються державними службовцями. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 4. С. 178–184.

48. Довбань І. М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні: монографія. Київ: Вид-во «ФОП Кандиба Т. П.», 2020. 424 с.

49. Довбань І. М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні: автореф. …дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. 41 с.

50. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15 трав. 2003 р. № ETS 191. *Офіційний вісник України*. 2010. № 15. Ст. 718

51. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. Всеукраїнське громадське об'єднання «Успішна Україна» : вебсайт. URL: http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.htm

52. Дубас В. М. Кримінально-правові засоби протидії корупційним кримінальним правопорушенням в Україні: дис. …докт. філософ. 081. Львів, 2023. 319 с.

53. Дубас В. М. Кримінально-правові засоби боротьби з корупційними злочинами: теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (м. Львів, 06 грудня 2019 р.). ЛьвДУВС, 2019. С. 345-350.

54. Дубас В.М., Стеблинська О.С. Використання досвіду Сінгапуру у боротьбі з корупцією в діяльності Вищого антикорупційного суду. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 грудня 2019 р.): у 2 ч., Київ: НАВС, 2019. Ч. 1. С. 68-72.

55. Дудоров О. О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с.

56. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабаря: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1994. 196 с.

57. Дудоров О.О. Оптимізація караності корупційних злочинів (на прикладі частини 1 статті 368 Кримінального кодексу України). Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам’яті проф. П.П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.). Київ: НАВС, 2022. С. 113-118.

58. Єренко Д. В. Національне антикорупційне бюро України в механізмі запобігання корупції: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 187 с.

59. Єренко Д. В. Національне антикорупційне бюро України в механізмі запобігання корупції: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 23 с.

60. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 258 с.

61. Житний О. О., Клочко А. М. Деякі проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка засуджується за корупційний злочин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* Вип. 24, 2017. С. 111-114.

62. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн.: Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.

63. Запитання і відповіді. Prozorro : вебсайт. URL: elar.naiau.kiev.ua

64. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби. Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. Івано-Франківськ, 2012. 237 с.

65. Заяць Б. Р. Історичний досвід щодо запобігання корупції за часів стародавнього світу та його значення для подолання корупції в Україні. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 18 (31). С. 7–13.

66. Звіт Вищого антикорупційного суду про оперативність розгляду судових справ за 2022 рік. URL: https://first.vaks.gov.ua/wpcontent/uploads/sites/2/2023/01/Forma-1-O-VAKS.pdf

67. Зеленов Г. М., Кваша О. О. Недоліки судової практики в частині звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних злочинів. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1049114/

68. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 20 с.

69. Зражевський О. В. Європейські стандарти кримінально-правової протидії корупції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 5. С. 241-246. https://www.nvppp.in.ua/vip/2025/5/39.pdf.

70. Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика корупції. *Актуальні питання реформування кримінального законодавства в Україні в умовах воєнного стану*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Ірпінь, 28 березня 2025 року. Державний податковий університет, 2025. С. 81-84. URL: https://surl.li/dwvmop.

71. Зражевський О. В. Поняття та зміст корупційних кримінальних правопорушень: сучасний стан кримінально-правового регулювання в Україні. Правові новели. 2023. № 21, т. 2. С. 221-227. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/21-2_2023/33.pdf.

72. Зражевський О. В. Щодо ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.). Кафедра кримінального права та процесу. Навчально-науковий інститут права. Державний податковий університет, м. Ірпінь. 2026. С. 247-249. URL: https://surl.li/qrujce

73. Зражевський О. В., Вітюк Р. В. Кваліфікація порушення вимог законодавства про охорону праці, вчинене декількома особами. *Юридична наука.* 2020. №4. С. 209-214.

74. Зражевський О. В., Павлюх О. А. Кримінальна відповідальність як один із способів запобігання злочинності у сфері оподаткування. *Юридична наука*. 2020. №5. С. 201-205.

75. Зражевський О. В., Павлюх О. А. Окремі аспекти загальносоціального запобігання злочинності у сфері оподаткування. *Юридична наука*. 2019. №12. С. 154-159.

76. І через рік після Майдану Україна лишається найкорумпованішою країною Європи (Transparency International Україна). URL: http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2014

77. Індекс сприйняття корупції-2022. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/

78. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ: Знання, 1998. 186 с.

79. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків: Право, 2013. 424 с.

80. Кікалішвілі М. В. Теоретико-прикладні засади формування та реалізації стратегії й тактики протидії корупційній злочинності: дис. …докт. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2021. 474 с.

81. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 208 с.

82. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія. Х.: Акта. 384 с.

83. Ковалевська О.В. Особливості механізму протидії політичній корупції у Фінляндії. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5558/1/7.pdf

84. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.

85. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: наук.-метод. зб. За ред. В. Є. Берека, І. К. Гіджеліцький, Н. М. Орловська. Кам'янець-Подільський. 2018. 472 с.

86. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2019. 40 с.

87. Конвенція ООН проти корупції: ратифіковано Законом України № 251-V від 18.10.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995.

88. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: http://zako№0.rada.gov.ua/laws/ show/995_789

89. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

90. Корнієнко М. В., Романюк Б. В., Мельник І. М. та ін. Курс кримінології : Особлива частина : підручник : у 2 кн. За заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

91. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання: навч. посіб. За ред. проф. О. М. Джужи та доц. Е. В. Расюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.

92. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: монографія. Кер. авт. кол. доц. І. О. Ревак. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 220 с.

93. Костенко О. М., Кваша О. О., Сірий М. І. та ін. Протидія злочинам у сфері службової діяльності: кримінологічні, кримінально-правові і

кримінально-процесуальні проблеми: монографія. Київ: Наукова книга, 2014. 318 с.

94. Костенко О.М. Невідворотність покарання. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ: Укр. енцикл., Т. 4: 2002. С. 109.,

95. Костенко О.М. Про унікальність корупціогенної ситуації в Україні в контексті світового досвіду. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі:* матеріали V Міжнар. наук.практ. конф. (Київ, 9-10 груд. 2020 р.): у 2 ч. Редкол.: В В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. 300 с.

96. Кравченко С. П. Корупційні кримінальні правопорушення: особливості кваліфікації та відповідальності. Науково-дослідний інститут НАВС, 2021. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/4317448a-17b8-4e42-af59-421394139c33/download

97. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

98. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. у 2 т. За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 2013. 824 с.

99. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту станом на 01.08.2024 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf

100. Кримінальний кодекс УРСР : Закон УРСР від 28.12.1960 р. (втрат. чин.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05

101. Кримінальний кодекс УРСР 1922 року. URL: http://static.flibusta.site/b.usr/Yurisprudenciya_Kriminalniy-kodeks-URSR-1927-roku-v-redakciyi-1949-roku-.749242.pdf

102. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року. URL: https://coollib.net/b/669494-kollektiv-avtorov-yurisprudentsiya-kriminalniy-kodeks-ursr-1927-roku-v-redaktsiyi-1949-roku/readp

103. Кримінальний кодекс Фінляндії. URL: https://finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039_20210433.pdf

104. Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 271 с.

105. Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Особливості періодизації історії кримінального законодавства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 95–98.

106. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

107. Куц В., Труньова Я. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 32–36.

108. Лаговська Н. В. Удосконалення інформаційного забезпечення як напрям запобігання злочинності у сфері адміністративних послуг. *Юридичний вісник*. 2018. Випуск 2(23) Том 5, ч. 1. С. 121-123.

109. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну : монографія. Харків : Право, 2019. 278 с.

110. Ліпкан В. А. Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2008. 440 с.

111. Логін Р. І. Corruption criminal offences: concept and classification. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1(102). С. 118–125. URL: https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/711

112. Малик Я. Й. Угода про асоціацію Україна – ЄС як шлях реформування українського суспільства. *Демократичне врядування*. 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_11_3

113. Марін О. Антикорупційні новели кримінального законодавства. *Громадський портал Львова* URL: http://www.gromada.lviv.ua/analytic/936

114. Марін О. К. «Новітні» форми зловживання можливостями спеціального статусу в Розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу

України. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: http://www.gromada.lviv.ua/analytic/936

115. Мартиненко В. О. Дискусійні питання затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо вчинення корупційних злочинів. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 листоп. 2019 р.). Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 14-15, с. 15

116. Матвійчук В. К., Харь О. І. Суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні питання юриспруденції*. 2023. № 3 (40). С. 107-113. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/20.pdf

117. Мезенцева І. Визначення предмета корупційних злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2014. № 5 (38). С. 76–81.

118. Мельник М. І. Корупційні злочини: сутність і поняття. *Право України*. 2000. № 11. С. 126–130.

119. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Київ: Юридична думка, 2004. 400 с.

120. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.

121. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 506 с.

122. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією». Київ : Атіка, 2003. 320 с.

123. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ : Парламентське вид-во, 2000. 256 с.

124. Мергель М.Р. Покарання: поняття та міжгалузевий характер. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2021. № 6. С. 107-112.

125. Методи боротьби з корупцією в Данії в 2023 році. URL: https://poradnuk.com.ua/kraini-svitu/europe/denmark/koruptsiya-v-daniyi.htm

126. Миронюк Т. В. Іноземний досвід боротьби з корупцією. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV

Міжнар. наук.практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. Редкол.: В.В. Чернєй, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 2. С. 194-198.

127. Михайленко Д. Г. Звільнення від відбування покарання з випробуванням при засудженні за корупційний злочин у випадку затвердження угоди про визнання вини. *Вісник прокуратури*. 2016. № 1. С. 26-37.

128. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. …докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 532 с.

129. Михайлов М. В. Підкуп у законодавчих конструкціях корупційних кримінальних правопорушень: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 250 с.

130. Михайлов М. В. Підкуп у законодавчих конструкціях корупційних кримінальних правопорушень: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 22 с.

131. Михальченко О. М. Корупція в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 23 с.

132. Михальченко О. М. Корупція в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 260 с.

133. Мін‘юст оприлюднив звіт по боротьбі з корупцією. URL: http://www.vsk.kiev.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=464:min-yust-oprylyudnyv-zvit-po-borotbi-izkoruptsiyeyu&Itemid=192&lang=ua

134. Міських Д. М. Відповідальність за декларування недостовірної інформації у кримінальному праві України : дис. ... докт. філософ. 081 – «Право». Львів, 2021. 291 с.

135. Навроцький В. О. «Сага про Кримінальний кодекс». URL: https://newcriminalcode.org.ua/article/saga-pro-kryminalnyj-kodeks-i54

136. Нечипорук К. О., Щерба Р. І. Угода про асоціацію України та ЄС: процес укладення угоди та його наслідки для України. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 22 (3). С. 5–9.

137. Кікалішвілі М. В.. Запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією: дис. …докт. філософ. 081 – Право. Київ, 2024. 250 с.

138. Нова позиція Верховного Суду щодо суб'єктивної сторони у злочинах за ст. 364 КК України. JustTalk, 2025. URL: https://justtalk.com.ua/post/nova-pozitsiya-vs-schodo-subektivnoi-storoni-v-statti-364-kk-ukraini

139. Нонік В. В. Сінгапурська антикорупційна історія: досвід для України. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1509

140. Нурулаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією : автореф. дис. ... для канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 Міжнародне право. Харків, 2008. 22 с.

141. Огерук І. С. Корупція та перелік корупційних злочинів у контексті науки кримінального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 53(1). С. 153–159. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/08/153-159-719-1.pdf

142. Огляд ухвали Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо допустимості доказів (спільно із посиланням на справу № 761/34746/17). URL: https://precedent.ua/107938572

143. Осадча А. С. Пеналізація суспільно небезпечних діянь з урахуванням спеціального суб'єкта злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 3. С. 280–293.

144. Осипчук Р. С. Адміністративно-правові заходи запобігання та протидії корупції у Національному антикорупційному бюро України: дис. …докт. філософ. 081 – Право. Київ, 2021. 244 с.

145. Панов М. І. Кримінальна протиправність як ознака злочину. Право України. 2011. № 9–10. С. 65–79.

146. Пархоменко-Куцевіл О.І. Досвід формування антикорупційних органів у Фінляндії. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2019. №3. С. 150-153. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/42.pdf.

147. Пащенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 210–213.

148. Перепелиця Г. Б. Періодизація історичних етапів формування поняття «службова особа» у вітчизняному праві. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 179–183.

149. Перепелиця Г. В. Службові правопорушення та їх суб'єкти за Руською Правдою. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19-20 квіт. 2012 р.). Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 404–408.

150. Перешивко О. С. Пеналізація прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди особою, яка надає публічні послуги. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. № 4. С. 220-224

151. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень. Монографія. Харків, Право. 2020. 720 с.,

152. Попов Г. В. Міжнародно-правове регулювання взаємодії у сфері запобігання і протидії корупції. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2012. Вип. 1. С. 135-142.

153. Посполітак А. І. Щодо об'єкта корупційних злочинів в органах внутрішніх справ. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 117–121. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/24.pdf

154. Постанова Верховного Суду від 05.08.2020 у справі № 734/631/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/90872676

155. Постанова Верховного Суду у справі № 761/34746/17 від 28.02.2023 р. — встановлення підслідності та питання допустимості доказів у зв'язку з тим, що орган розслідування здійснював слідчі дії, передбачені КПК. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395449

156. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 5 грудня 2023 р. у справі № 737/276/20 (провадження № 51-366км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115947783

157. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 7 жовтня 2020 р. у справі № 725/1199/19 (провадження № 51-хххкм20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671

158. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 2 квітня 2020 р. у справі № 734/2421/17 (провадження № 51-704км19) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/

159. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 січня 2024 р. у справі № 164/963/16-к (провадження № 51-348км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116993775

160. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 10.02.2025 р. у справі № 757/11969/18-к URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/7571196918k

161. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 листопада 2023 р. у справі № 991/3966/20 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409272

162. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к (провадження № 51-378км20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98853271

163. Приходько А.А. Окремі особливості антикорупційної політики Данії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2020. Випуск 61. Том 2. С. 25-28.

164. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#Text

165. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лют. 2015 р. № 198-VIII URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-19/paran27#n27

166. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18.04.2013 р. № 221-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text

167. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text

168. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

169. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

170. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220 URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoi-antykoruptsiinoiprohramy-na-20232025-t40323

171. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування від 5 серп. 2016 р. № 158. Офіційний вісник України. 2016. № 74. Ст. 2493

172. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червн. 2004 р. № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text

173. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/page

174. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

175. Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції : Указ Президента України від 18.11.2005 р. № 1615. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005#Text

176. Про Угоду про асоціацію Україна – ЄС. Міністерство закордонних справ: вебсайт. URL: https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/ugoda-proasociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes/pro-ugodu-pro-asociaciyu-ukrayina-yes

177. Проблеми кваліфікації корупційних і пов'язаних з корупцією злочинів: навч.-метод. посібник для самост. роботи та практичних занять для студентів 4-го курсу Ін-ту прокуратури та кримінал. Юстиції. Харків, 2017. 114 с. URL: http://10.0.0.2//POLN_TEXT/POSIBNIKI_2017/NMP_178.pdf

178. Прокопів Б. М. Специфіка функціонування Вищого антикорупційного суду в Україні: міжнародний досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 3 (15). С. 103–107.

179. Радько П. Політична корупція в Україні: традиції і сучасність. Сучасна українська політика. *Політики і політологи про неї.* 2010. № 20. С. 251-264.

180. Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_845#Text

181. Рижакова Д.О. Використання досвіду Норвегії в боротьбі з корупцією в Україні. *Роль поліції у боротьбі з корупцією (зарубіжний досвід):* зб. тез наук-практ. конф. іноземм. мовами (20 квіт. 2018 р.), Х., 2018. С. 118.

182. Різак І. М., Бисага Ю. М., Палінчак М. М. та ін. Корупція як негативне соціальне явище: шляхи її подолання в Україні та міжнародний досвід: метод. матеріали. Ужгород : Ліра, 2004. 62 с.

183. Робота антикорупційних органів в інших країнах: як їм вдалося? Норвегія. URL: https://prosvita.nazk.gov.ua/blog/robota-antykoruptsijnyh-organiv-vinshyh-krayinah-yak-yim-vdalosya-norvegiya

184. Романюк Б. В., Бусол О. Ю. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією : монографія. Кіровоград, 2010. 628 с.

185. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 168 с.

186. Савченко А. В. Корупційні злочини в Україні: проблеми кримінально-правового розуміння. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 14-24. https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Journal%20of%20the%20National%20Academy%20of%20Internal%20Affairs%20Vol.%2020,%20No.%203_.-14-24.pdf

187. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федеративного кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. …докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

188. Селюков В. С. Досвід Норвегії в запобіганні корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 груд. 2018 р.): у 2 ч., НАВСУ, 2018. Ч. 2. С. 251-253, с. 251-253

189. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 200 с.

190. Слободяник О. Особливості кваліфікації корупційних правопорушень: аналіз судової практики. *Офіційний сайт видання «Юридична практика».* https://pravo.ua/osoblyvosti-kvalifikatsii-koruptsiinykh-pravoporushen-analiz-sudovoi-praktyky/

191. Сопілко І. М., Корчак Я. О. Прозорість фінансування політичної діяльності: міжнародно-правовий досвід і практика України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* 2019. № 2. С. 85–92

192. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text

193. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

194. Судебники 1497 і 1550 років. URL: http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm

195. Criminal Law Convention on Corruption on 27 January 1999. URL: https://rm.coe.int/168007f3f5

196. Таран Н. Г. Історія розвитку українського закононавства про суб'єкт злочину. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 11–16.

197. Тацій В. Я., Борисов В. І., Панов М. І. та ін. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т Т. 1: Загальна частина. Х.: Право, 2009. 496 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Tom_1.pdf

198. Томчук І. О. Давання хабара: кримінально-правова та кримінологічна характеристика: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 248 с.

199. Топчій В. В., Шкелебей В. А., Супрун Т. М. Публічно-правова протидія корупції: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 208 с.

200. Траттнер М. Загадка: яка справжня сила двох шоколадок. У чому шведи вимірюють корупцію? URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/korupciyarozmirom-u-dvi-shokoladki-yak-v-ukrajini-zastosuvati-dosvid-shveciji-ekspert50123145.html

201. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми протидії корупції в Україні: дис…. докт. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2020. 481 с.

202. Туляков О. В., Михайленко Д. Г. Кримінальна відповідальність державного службовця. Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства: монографія. За ред. С. В. Ківалова, Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2013. С. 354–374.

203. Тютюгін В. І., Косінова К. С. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 388–396.

204. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні – фаза ІІ» від 8 лип. 2019. Офіційний вісник України. 2019. № 72. Ст. 2561

205. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червн. 2014. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125

206. Українська Біблія. URL: http://www.bible.com.ua/bible/r/2/23

207. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції: лист Міністерства юстиції України від 22.06.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11

208. Фонарюк О. Ю. Протиправна поведінка людини: філософськоправовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 – філософія права. Міністерство внутрішніх справ України, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 204 с.

209. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 331 с.

210. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн : монографія. Київ : Істина, 2006. 192 с.

211. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Київ: Атіка, 2011. 424 с.

212. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 192 с.

213. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102

214. Чишко К. О. Історичні передумови формування антикорупційного законодавства України. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2019. № 2 (64). С. 73–78.

215. Шалгунова С. А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 259 с.

216. Шевченко О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 241 с.

217. Шестопалова Л. Відмежування корупційних правопорушень від пра- вопорушень, пов’язаних з корупцією. Підприємництво, господарство і право. 2017. No 5. С. 193–197

218. Шмаль Л. Сінгапурська модель протидії корупції: досвід для України. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/6-2015/shmal.pdf

219. Шуп’яна М. Ю. Корупційна злочинність: основні аспекти її кримінологічної характеристики. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 1(29). С. 112–117. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/116.pdf

220. Яковенко С. Б. Генезис та розвиток корупції: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2015. Випуск 3-4 (7-8). С. 58–71.

221. Allenet de Ribemont v. France: Judgment of 10 February 1995, Application no. 15175/89. HUDOC URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57915

222. Anti-Corruption.fi. URL: https://korruptiontorjunta.fi/en/nationallegislation

223. Benthem v. the Netherlands: Judgment of 23 October 1985, Application no. 8848/80 // HUDOC URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57532

224. Bondarenko O., Reznik O., Yevgen G., Andriichenko N., Stohova, O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (29). P. 407-416.

225. Brottsbalk (1962:700). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokumentlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700#K10

226. Canestraro A. International cooperation on money laundering: the importance of direct assistance, international treaties and prevention mechanisms. *Revista Brasileira de direito processual penal.* 2019. № 2. P. 623–658.

227. Civil Law Convention on Corruption on 4 November 1999; European Treaty Series № 174. URL: https://rm.coe.int/168007f3f6

228. Code of ethics for government service of USA on July 11 1958. URL: https://www.law.cornell.edu/cfr/text/21/19.6

229. Code of Gifts, Rewards, and other Benefits in Business. URL: http://www.institutetmotmutor.se/wp-content/uploads/2015/11/141120-IMM_Code_of_Business_Conduct_.pdf

230. Council of Europe Convention Against the Suppression of Sporting Competitions on 18 September 2014. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/215

231. Crimes Act 1961. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/1961/0043/latest/DLM328728.htm

232. Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173) URL: http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/173.htm, Civil Law Convention on Corruption (ETS No. 174) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm.coe.int/168007f3f1

233. Denmark Anti-corruption Guide 2022. URL: https://www.theworldlawgroup.com/news/denmark-anti-corruption-guide-2022

234. Denmark Overview of corruption and anti-corruption. URL: https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Country-profileDenmark-2018-PR.pdf

235. Denmark risk report. URL: https://ganintegrity.com/countryprofiles/denmark/

236. Domestic and External Financing for Education. Globalpartnership: website. URL: https://www.globalpartnership.org/docs/reports/results-2014-15/Chapter%203%20%20Domestic%20and%20External%20Financing%20for%20Education.pdf

237. Ferreirra L. V. Morisoni C. F. The implementation of international anticorruption law in business: legal control of corruption directed to transnational corporations. Austral: *Brazilian Journal of Strategy and International Relations.* 2013. Vol. 2. № 3. P. 241–260.

238. Graft costs EU states €323 billion, ‗three times' earlier estimates. URL: http://www.euractiv.com/general/eu-corruption-times-expected-323- news-518998

239. Guiades to good govern-ance. URL: www.cids.no

240. Japan Corruption Report. Risk and compliance: website. URL: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/japan/

241. Kulish A., Andriichenko N., Reznik O. A step forward in the minimization of political corruption in financial support of political parties: *The experience of Ukraine and Lithuania. Baltic Journal of Law and Politics.* 2018. № 11 (1). P. 108–130.

242. Kwok Man-wai T. Successful Anti-corruption Strategy & International Good Practices. In T. Sakuma, 149 International training course «Securing protection and cooperation on witnesses and whistle-blowers». United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Tokyo, Japan. 2012. March. P. 113-122.

243. Lov om straff (straffeloven). URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28

244. Ministry of foreign affair of Denmark. *Anti-corruption policy*. URL: https://um.dk/en/danida/anti-corruption

245. New Zealand risk report. URL: https://ganintegrity.com/countryprofiles/new-zealand/

246. Ortynskyi V., Chornous Y., Pavliuk N. International cooperation in financial fraud investigation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, No. 4. P. 257-260.

247. Oyamada E. Anti-corruption measures the Japanese way: prevention matters. *Asian Education and Development Studies*. 2015. Vol. 4, №. 1. P. 24-50,

248. Polovinkin R. Y. The role of International organizations in the fighting with corruption: theoretical aspect. Law and public administration. 2019. № 2 P. 168–179.

249. Ramanauskas v. Lithuania: Judgment of 5 February 2008, Application no. 74420/01. HUDOC URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84978

250. Recommendation № R (2000) 10n of the Committee of Ministers to Member states on codes of conduct for public officials on 11 May 2000. URL: https://rm.coe.int/16806cc1ec

251. Recommendation № Rec (2003) 4 The Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States «On the general rules for combating corruption when financing political parties and election campaigns» on 8 April 2003. URL: https://rm.coe.int/16806cc1f1

252. Reoch A., Hussain N. Today's anti-bribery and corruption challenges in financial services. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/uk/pdf/2018/08/todays-anti-bribery-and-corruption-challenges-in-financial-services.pdf

253. Saunders v. the United Kingdom: Judgment of 17 December 1996, Application no. 19187/91. HUDOC URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58091

254. Secret Commissions Act 1910. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/1910/0040/latest/DLM177643.htm

255. Sergiienko L. Research into the essence and properties of corruption as a socio-legal phenomenon. *Public Policy and Accounting*. 2025. № 1. С. 41–47. URL: https://ppa.ztu.edu.ua/article/view/336989/325559

256. Singapore risk report. URL: https://ganintegrity.com/countryprofiles/singapore/

257. Stessens G. The international fight against corruption. Revue internationale de droit pénal. 2001. Vol. 72. P. 891-937.

258. Sui B., Feng G., Chang, C. The pioneer evidence of contagious corruption. Qual Quant. 2018. № 52. P. 945-968

259. Wawrosz P., Otahal T. Corruption and Competition: Toward Economic Theory of Corruption. In 17th International Conference on Current Trends in Public Sector Research. Brno : Masaryk University. Slapanice, Czech Republic. 2013. P. 174–190.

260. Zrazhevskyi O. Features of criminal law qualification of corruption offenses during war. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 5 (339). pp. 48-51. https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2024/5/10.pdf.

Додаток А

Результати проведеного анкетування практичних працівників щодо кримінально-правового забезпечення протидії корупції

Опитано 222 респонденти: 91 слідчого, 59 прокурорів та 72 адвокати.

№	Питання	Результати опитування
1	Чи є корупція однією з найбільш небезпечних загроз належному функціонуванню держави?	**Так - 87,8 % (195);** частково - 9,9 % (22); ні - 2,3 % (5)
2	Чи становить корупція загрозу національній та економічній безпеці України?	**Так - 83,3 % (185);** частково - 13,1 % (29); ні - 3,6 % (8)
3	Чи зросла суспільна небезпечність корупційних кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану?	**Так - 81,5 % (181);** частково - 14,9 % (33); ні - 3,6 % (8)
4	Чи потребує кримінальне законодавство у сфері протидії корупції системного вдосконалення?	**Так - 72,1 % (160);** частково - 20,3 % (45); ні - 7,6 % (17)
5	Чи є законодавче визначення системи корупційних кримінальних правопорушень достатньо чітким?	Так — 27,0 % (60); **частково — 37,8 % (84);** ні — 35,1 % (78)
6	Чи потребує вдосконалення поняття «корупційне кримінальне правопорушення»?	**Так - 61,3 % (136);** частково - 27,0 % (60); ні - 11,7 % (26)
7	Чи створює чинний перелік корупційних кримінальних правопорушень проблеми у правозастосуванні?	**Так - 67,6 % (150);** частково - 23,0 % (51); ні - 9,5 % (21)
8	Чи необхідне чіткіше розмежування корупційних кримінальних правопорушень і правопорушень, пов’язаних із корупцією?	**Так - 58,6 % (130);** частково - 28,8 % (64); ні - 12,6 % (28)

№	Питання	Результати опитування
9	Чи доцільно розробити комплексну класифікацію корупційних кримінальних правопорушень?	**Так - 74,3 % (165);** частково - 18,5 % (41); ні - 7,2 % (16)
10	Чи існують проблеми узгодженості кримінального та антикорупційного законодавства?	**Так - 69,8 % (155);** частково - 23,0 % (51); ні - 7,2 % (16)
11	Чи виникають труднощі під час кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень?	**Так - 76,1 % (169);** іноді - 18,9 % (42); ні - 5,0 % (11)
12	Чи виникають труднощі при відмежуванні корупційних кримінальних правопорушень від суміжних складів?	**Так - 68,9 % (153);** іноді - 23,9 % (53); ні - 7,2 % (16)
13	Чи виникають проблеми при встановленні ознак спеціального суб’єкта?	**Так - 57,2 % (127);** іноді - 27,5 % (61); ні - 15,3 % (34)
14	Чи є доказування суб’єктивних ознак одним із найбільш складних аспектів кваліфікації?	**Так - 65,3 % (145);** частково - 25,2 % (56); ні - 9,5 % (21)
15	Чи потребують ознаки неправомірної вигоди додаткової законодавчої конкретизації?	**Так - 54,5 % (121);** частково - 31,5 % (70); ні - 14,0 % (31)
16	Чи створює конкуренція кримінально-правових норм труднощі під час кваліфікації?	**Так - 63,5 % (141);** іноді - 27,0 % (60); ні - 9,5 % (21)
17	Чи необхідно забезпечити більшу єдність судової практики у справах про корупційні кримінальні правопорушення?	**Так - 71,2 % (158);** частково - 21,2 % (47); ні - 7,7 % (17)
18	Чи забезпечують чинні санкції достатній превентивний ефект?	Так - 26,1 % (58); **частково - 45,0 % (100);** ні - 28,8 % (64)
19	Чи має невідворотність відповідальності	**Так - 79,3 % (176);** ні - 12,2 %

№	Питання	Результати опитування
	більше превентивне значення, ніж посилення санкцій?	(27); важко відповісти - 8,6 % (19)
20	Чи доцільно ширше застосовувати позбавлення права обіймати певні посади?	**Так - 71,6 % (159);** частково - 19,4 % (43); ні - 9,0 % (20)
21	Чи є складність виявлення та доказування одним із головних чинників недостатньої ефективності протидії корупції?	**Так - 73,4 % (163);** частково - 20,3 % (45); ні - 6,3 % (14)
22	Чи змінив воєнний стан характер і структуру корупційних ризиків?	**Так, істотно - 77,0 % (171);** частково - 18,0 % (40); ні - 5,0 % (11)
23	Чи потребує корупція у сфері забезпечення обороноздатності посиленого кримінально-правового реагування?	**Так - 89,2 % (198);** частково - 6,3 % (14); ні - 4,5 % (10)
24	Чи існують підвищені корупційні ризики у сфері публічних та оборонних закупівель під час війни?	**Так - 82,0 % (182);** частково - 13,5 % (30); ні - 4,5 % (10)
25	Чи потребують бюджетні кошти, відбудова, оборонні закупівлі та міжнародна допомога посиленого антикорупційного контролю?	**Так - 78,4 % (174);** частково - 16,2 % (36); ні - 5,4 % (12)
26	Чи повинна система протидії корупції враховувати ризики післявоєнного відновлення України?	**Так - 84,2 % (187);** частково - 10,8 % (24); ні - 5,0 % (11)
27	Чи необхідна подальша гармонізація КК України з міжнародними та європейськими антикорупційними стандартами?	**Так - 81,1 % (180);** частково - 14,4 % (32); ні - 4,5 % (10)
28	Чи доцільно використовувати позитивний зарубіжний досвід протидії корупції в Україні?	**Так, за умови адаптації - 83,3 % (185);** лише окремі елементи - 11,7 % (26); ні - 5,0 % (11)

№	Питання	Результати опитування
29	Чи є забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності пріоритетним напрямом удосконалення протидії корупції?	**Так - 76,6 % (170);** частково - 17,1 % (38); ні - 6,3 % (14)
30	Чи потребує кримінально-правове забезпечення протидії корупції комплексного реформування?	**Так - 68,9 % (153);** часткового вдосконалення - 25,2 % (56); не потребує - 5,9 % (13)

Додаток Б

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації

1. Зражевський О.В. Європейські стандарти кримінально-правової протидії корупції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 5. С. 241-246. https://www.nvppp.in.ua/vip/2025/5/39.pdf.

2. Zrazhevskyi O. Features of criminal law qualification of corruption offenses during war. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 5 (339). pp. 48-51. https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2024/5/10.pdf.

3. Зражевський О. В. Поняття та зміст корупційних кримінальних правопорушень: сучасний стан кримінально-правового регулювання в Україні. Правові новели. 2023. № 21, т. 2. С. 221-227. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/21-2_2023/33.pdf.

які засвідчують апробацію результатів дисертації

4. Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика корупції. *Актуальні питання реформування кримінального законодавства в Україні в умовах воєнного стану*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Ірпінь, 28 березня 2025 року. Державний податковий університет, 2025. С. 81-84. URL: https://surl.li/dwvmop.

5. Зражевський О. В. Щодо ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.). Кафедра кримінального права та процесу. Навчально-науковий інститут права. Державний податковий університет, м. Ірпінь. 2026. С. 247-249. URL: https://surl.li/qrujce

які додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Зражевський О. В., Вітюк Р. В. Кваліфікація порушення вимог законодавства про охорону праці, вчинене декількома особами. *Юридична*

наука. 2020. №4. Т. 1. С. 5-13. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/194/188.

7. Зражевський О. В., Павлюх О. А. Окремі аспекти загальносоціального запобігання злочинності у сфері оподаткування. *Юридична наука*. 2019. №12 (102). Т.2. С. 85-91. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/19/29.